

BALIKAN

Aralık 2020

İSTİK

e-ISSN: 2687-2234

Dil ve Edebiyat Dergisi

Cilt: 02

Sayı: 02

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

EDİRNE

**BALKANİSTİK
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ**

Cilt: 2

Sayı: 2

Aralık 2020

**JOURNAL OF BALKANISTIC
LANGUAGE AND LITERATURE**

Volume: 2

Issue: 2

December 2020

e-ISSN: 2687-2234

Edirne

BALKANİSTİK
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
Cilt: 2, Sayı: 2, Aralık 2020

JOURNAL OF BALKANISTIC
LANGUAGE AND LITERATURE
Volume: 2, Issue: 2, December 2020

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi | Owner

Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU (Dekan/Dean)

Editör | Editor

Dr. Ayşe Nur ÖZDEMİR

Alan Editörleri | Field Editors

Doç. Dr. Refik SADIKOVIĆ • Balkan Dilleri ve Edebiyatları
Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR • Türk Dili ve Edebiyatı
Dr. Myummyun Yasharov ISOV • Balkan Dilleri ve Edebiyatları
Dr. Şahin KILIÇ • Balkan Dilleri ve Edebiyatları
Dr. Yasemin GÜRSOY ŞUMNULU • Rus Dili ve Edebiyatı

Dil Editörleri | Language Editors

Prof. Dr. Melahat PARS • Makedonca/Macedonian
Doç. Dr. Gamze ÖKSÜZ • Rusça/Russian
Doç. Dr. İbrahim KAMİL • Bulgarca/Bulgarian
Doç. Dr. Neriman HASAN • Rumence/Rumanian
Doç. Dr. Refik SADIKOVIĆ • Boşnakça/Bosnian
Dr. Aslı ARABOĞLU • İngilizce/English
Arş. Gör. Zeynep DUYMAZ • İngilizce/English
Dr. Aykut HALDAN • Almanca/Deutsch
Dr. Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU • Yunanca/Greek
Dr. Hülya UZUNTAŞ • Türkçe/Turkish

Yayın Kurulu | Editorial Board

Başkan | Chairman

Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU • Trakya Üniversitesi

Üyeler | Members

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Melahat PARS • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ömür CEYLAN • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ • Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. İlkan HASDAĞLI • Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten ÇETİN • Trakya Üniversitesi
Dr. Yeşim DİNÇKAN • Trakya Üniversitesi

İnternet Sayfası | Internet Page

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/balkanistik>

Kapak Tasarım | Cover Design

Arş. Gör. Taner ŞEN

Dizgi | Page Layout

Arş. Gör. Atilla BİRBİR
Arş. Gör. Noyan HACIPAŞAOĞLU

Dergi Hakkında | About the Journal

Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Journal of Balkanistic Language and Literature is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year June and December.

İletişim | Contact

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi, Edirne -Türkiye
Tel.: 0284 235 95 27 Faks: 0284 235 95 22 e-posta: balkanistik@trakya.edu.tr

DANIŐMA KURULU | ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdulhalúk Mehmet ÇAY • İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN • Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK • Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali Osman KARATAY • Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Amira TURBIĆ-HADŐAGIĆ • Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Prof. Dr. Arbër ELIKU • Tetova Devlet Üniversitesi, Makedonya
Prof. Dr. Ayla KAŐOĐLU • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR • Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dėevad JAHIĆ • Saraybosna Üniversitesi, Bosna Hersek
Prof. Dr. Esin OZANSOY • İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İlker ALP • Türkiye
Prof. Dr. İsmet ÇETİN • Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kahraman BOSTANCI • Balıkesir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR • Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Lindita SEJDIU RUGOVA • Priőtine Üniversitesi, Kosova
Prof. Dr. Mehmet őAHİNGÖZ • Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Melahat PARS • Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ • Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömür CEYLAN • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Rıdvan CANIM • Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sanjin KODRIĆ • Saraybosna Üniversitesi, Bosna Hersek
Prof. Dr. Senahid HALILOVIĆ • Saraybosna Üniversitesi, Bosna Hersek
Prof. Dr. Smail EKIĆ • Saraybosna Üniversitesi, Bosna Hersek
Prof. Dr. Vahit TÜRK • İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU • Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zeynep ZAFER • Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Emina SADIKOVIĆ • Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ergin JABLE • Priőtine Üniversitesi, Kosova
Doç. Dr. Evgeniya LARIONOVA • RF Dıőıőleri Bakanlığı Diploması Akademisi, Rusya
Doç. Dr. Fahredin SHABANI • Prizren Üniversitesi, Kosova
Doç. Dr. Gamze ÖKSÜZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Georgios SALAKIDIS • Demokritus Trakya Üniversitesi, Yunanistan
Doç. Dr. Gulnara Altynbayeva MONEROVNA • Saratov Devlet Üniversitesi, Rusya
Doç. Dr. İbrahim KELAĐA AHMET • Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Liliana MARUNTELU • Ovidius Üniversitesi, Romanya
Doç. Dr. Meryem SALIM-AHMET • őumen P. Konstantin Preslavski Üniversitesi, Bulgaristan
Doç. Dr. Neriman HASAN • Ovidius Üniversitesi, Romanya
Doç. Dr. Nuran MALTA-MUHAXHERI • Priőtine Üniversitesi, Kosova
Doç. Dr. Refik SADIKOVIĆ • Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Seda TAŐ İLMEK • Trakya Üniversitesi, Türkiye

BU SAYININ HAKEMLERİ | REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Ahmet BURAN • Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent BAYRAM • Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL • Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent HÜNERLİ • Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Canan SEVİNÇ • Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mitat DURMUŞ • Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup YILMAZ • İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Bahar GÖKPINAR • Yeditepe Üniversitesi
Dr. Engin BÖLÜKMEŞE • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. İlker TOSUN • Kırklareli Üniversitesi
Dr. Levent DOĞAN • Trakya Üniversitesi
Dr. Musa TOPKAYA • Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Ramadan DOĞAN • Trakya Üniversitesi
Dr. Tuncay BOLAT • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Yasemin ULUTÜRK SAKARYA • Sağlık Bilimleri Üniversitesi

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

Fatma Sibel BAYRAKTAR

TRAKYA AĞZINDA BİR SÖZCÜK: AYDAMAK

A WORD FROM THE TURKISH LANGUAGE THRACIAN REGION
SUBDIALECT: AYDAMAK

1-17

Dinçer ATAY

SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA ROMANTİK BİR
DESTEK: FRA GRGA MARTIĆ'İN BESTELENEN MANZUME-İ TEŞVİKİYESİ VE
OSMANLILIK SİYASETİ

A ROMANTIC SUPPORT TO THE CALL FOR "VOLUNTARY MILITARY
SERVICE" IN SARAJEVO: FRA GRGO MARTIĆ'S MELODISED POEM AND
OTTOMANISM

18-43

Gülçin OKTAY ERKOÇ

HALİDE NUSRET ZORLUTUNA'NIN *GÜL'ÜN BABASI KİM?* ROMANINDA BİR
ARINMA MEKÂNI OLARAK EDİRNE

EDİRNE AS A PURIFICATION SPACE IN THE NOVEL '*GUL'UN BABASI KİM?*'
(*'WHO IS GUL'S FATHER?'*) BY HALIDE NUSRET ZORLUTUNA

44-63

Cüneyt NUR

FAHRİ KAYA'NIN "GÜNÜN BİRİNDE ORAYA UĞRARSAN" ADLI
HİKÂYESİNE GÖRE II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DOĞU MAKEDONYA
TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'YE GÖÇ ETME SEBEPLERİ

REASONS OF MIGRATION FOR THE TURKS OF EAST MACEDONIA IN THE
POST-SECOND WORLD WAR BASED ON THE NARRATIVE OF FAHRI KAYA
"GÜNÜN BİRİNDE ORAYA UĞRARSAN" ("IF YOU GO THERE SOME TIME")

64-83

Çeviri | Translations

Astrid MENZ | Çev. Selda SANDALYECİ

GAGAUZCADA BİRLEŞİK CÜMLE

ON COMPLEX SENTENCES IN GAGAUZ

84-106

Kitap Tanıtımı | Reviews

Fatma Sibel BAYRAKTAR

KADEM KAYNAA ROMANI ÖRNEĞİ: GAGAUZ TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞI

107-115

BALIKAN

Dil ve Edebiyat Dergisi

ARALIK 2020
İSTİK
e-ISSN: 2687-2234

Araştırma Makalesi/Research Article
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(2): 1-17
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(2): 1-17

TRAKYA AĞZINDA BİR SÖZCÜK: AYDAMAK*

Fatma Sibel BAYRAKTAR**

ÖZ: Trakya bölgesi denince aklımıza üç devletin sınırları arasında dağılmış bir coğrafya gelmektedir; Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye. Bu bölge ağızları büyük Türk dünyasının nadide bir parçası olarak dil özellikleri bakımından ölçünlü Türkçeden kimi zaman ayrılarak varlığını sürdürmektedir. Bu ayrılış ses ve biçim farklılıklarının yanında söz varlığı olarak da kendisini belli etmektedir.

Biz bu çalışmamızda bölgede oldukça işlek kullanılan anlam genişlemesine uğramış *aydamak* fiilini inceleyeceğiz. Başta *h-* türemesi ile de kullanılan bu fiilin en sık kullanılan anlamı “hayvanları sürmek, sevk etmek”tir ve ölçünlü dilde mevcut değildir. Anadolu ağızlarında da kullanıldığı sınırlı bölgelerin Balkan göçmenlerinin yerleştirildiği bölgeler olduğunu düşünmekteyiz. Türkçedeki *haydi* ünlemi ile bağlantısı olduğu ve sözcük türü değiştirme (functional shift/ conversion) işlevine örnek teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Tarama Sözlüğü'ne gelene kadar *Divanü Lügati't Türk'te*, *Kutadgu Bilig'de*, *Codex Comanicus'da* rastlanmayan sözcüğün bugün kullanım alanı Trakya Bölgesi ağızlarında oldukça genişlemiştir.

* Bu makale, 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi INCSOS V'te (27-30 Haziran 2019-Üsküp/Makedonya) sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: fsibel@trakya.edu.tr; fatsibayraktar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5699-4572

Geliş Tarihi (Received): 09.10.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 31.10.2020

Bu çalışmanın evreni *aydamak* fiilinin ilk kez nerede görüldüğü, kullanıldığı ağızlar ve varsa yakın, uzak lehçeler, Türkiye’de görüldüğü bölgeler, fiilin kazandığı anlamlar ve kökeni olarak sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: aydamak, haydamak, sürmek, sevk etmek, Trakya ağızları, ağız söz varlığı.

A WORD FROM THE TURKISH LANGUAGE THRACIAN REGION SUBDIALECT: AYDAMAK

ABSTRACT: When we think of the Thrace Region, the land spread within three nations; Greece, Bulgaria, and Turkey come to our mind. The dialects of this region keep their existence as rare pieces of the Great Turkic World, occasionally by disregarding the regular grammar rules of Turkish language. This separation is usually proclaimed not only by the sound and form differences, but also as vocabulary differences.

In this study, we will focus on the verb “aydamak”, which is a very frequently used verb in the Balkan regions. The verb has its meaning extended over the time, but the most popular meaning is herding/leading animals, which is not existed in the formal language. The verb is also used with the letter ‘h’ in the beginning (haydamak) sometimes. We happen to think that the very limited regions that uses this verb in the Anatolian regions, are the Balkan immigrated ones. It is understood that the verb is related to the exclamation of haydi [lets (do something or come on)] in Turkish and is an example of the changing the word type function which is also called as “functional shift” or “conversion”.

Today, the verb’s usage amongst Thrace region and Turcophone people occupy much larger area after its occurrence in the *Tarama Sözlüğü (Literary Collections Dictionary)*, but it had never existed in the *Divanu Lugati’t Turk, Kutadgu Bilig, or Codex Comanicus*.

We limited this study to cover the verb’s (aydamak) first presence, the dialects which use the verb, the further distant dialects, the regions in Turkey that use the verb, the verb’s acquired meanings as well as the original meaning.

Keywords: aydamak, haydamak, herding, herding animals, dialects, Thrace dialects, oral vocabulary.

Giriş

Trakya bölgesi, Güneydoğu Avrupa'da yer alan Güney Bulgaristan, Kuzeydoğu Yunanistan ve Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki topraklarını kapsayan bölgedir. Türkiye Trakya'sına "Doğu Trakya", Bulgaristan Trakya'sına "Kuzey Trakya" ve Yunanistan Trakya'sına "Batı Trakya" adı verilmektedir. Kuzey Trakya'da Burgaz, Sliven, Eski Zağra, Hasköy, Kırcaali, Filibe (Plovdiv), Paşmaklı ve Pazarlık illeri yer alır. Batı Trakya'da İskeçe, Gümülcine (Rodop), Dedeağaç (Evros); Doğu Trakya'da ise Edirne, Tekirdağ, Kırklareli ili ve Çanakkale ilinin Eceabat, Gelibolu, İstanbul'un Silivri, Çatalca, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece, Bakırköy, Zeytinburnu, Kağıthane, Eminönü, Fatih, Gaziosmanpaşa, Bayrampaşa, Beyoğlu, Şişli, Sarıyer ilçeleri bu bölgeye dâhildir.

Trakya'da yaşayan insanlar tarihte aynı siyasi atmosferde yer aldıklarından benzer dil ve kültür dairesine mensupturlar. Yüz yıllık bir süredir birbirlerinden ayrı düşmüş olsalar bile dilleri, hayat görüşleri, sosyal davranışları ile ayrılmaz bir bütünün parçası olduklarını daima bizlere göstermektedirler.

Trakya bölgesi ağızları genelde bir bütünlük arz eder. Fonetik ve morfolojik benzerliklerin yanında söz varlığında da benzerliklerin olması doğal görülmektedir. Bu durumda Anadolu söz varlığında kullanılmayan *ayda-* fiilinin bu bölgede yaygın kullanımı gözden kaçmamaktadır.

Türkçede Sözcük Türü Değişirme

Herhangi bir sözcük türüne ait bir sözcüğün yapıca bir değişikliğe uğramadan sözcük türünü değiştirmesine *fonksiyon değişikirme* (functional shift/ conversion) adı verilmektedir. Bu türetme yolu dünyadaki bütün diller için geçerli bir metot olmakla birlikte Türkçe gibi sözcük türetme konusunda sıkıntı çekmeyen diller için sıklıkla başvurulacak bir tarz olarak görülmemektedir (Bartolomé ve Cabrera, 2005). Conversion terimi Berke

Vardar'ın *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde "evrişim" terimiyle karşılanmıştır (Vardar, 2007: 97). Ancak buradaki tanım biraz farklılık göstermektedir: "evrişim (Alm. Konversion, Fr. Converse, İng. Conversion) Dilbilgisel anlambirimler aracılığıyla bir dilbilgisel ulamın bir başka ulama dönüşmesi. Örneğin yapı sözcüğüne *-sal* anlambiriminin eklenmesi sonucu gerçekleşen evrişimle *yapısal* elde edilir."

Türkçede sözcük türü değiştirme örnekleri başka dillere nazaran sayıca az olsa bile varlıkları inkâr edilemez. Özellikle sıfatların adlaşması Türkçede yaygındır. "Ben *güzele güzel* demem *güzel* benim olmayınca. Aşık Veysel" gibi. Türkçede sıfatlar ve zarflar da görev değişikliğine yatkın sözcük türleridir: "*güzel* bir kitap/ çocuklar *güzel* okuyorlar" vb. Art zamanlı sözcük türü değişiklikleri ise daha çok ek kalıplaşması olayları sonucu ortaya çıkmaktadır. "Sonra, geçe, göre, gibi vb." (Sarı, 2000: 231-232).

Trakya'da yaygın olarak kullanılan ayda- fiilinin başta *h-* türemesi/düşmesi ile düşünüldüğünde Türkçedeki *haydi* ünlemi ile bir bağlantısı olduğu fikri ön plana çıkmaktadır. Deny eserinde (1941: 690) bunu belirtmektedir: "*haydi veya hadi veya hayde nidası hay ve di veya de' den, belki de hayda-mak fiilinden teşkil edilmiştir.*" derken ihtimallerden biri olarak bu edatın fiil kaynaklı olabileceğine de vurgu yapmaktadır. A. Tietze, *hadi/haydi/hayde/hayda* şeklindeki sözcüğü *ha/hay* yansıma sesler ile *-di* kuvvetlendirici ekin birleşmesine bağlamıştır (Tietze, 2009: 227).

Süleyman Efendioğlu "*Cümle menşeli edatlar*"ın da sözcüklerde fonksiyon değiştirme bahsine dahil edileceğine dikkat çekmekte ve konuyla ilgili olarak *haydi!* / *hadi!* <*Hay de!* örneğini de vermektedir. "*Türkçede kullanılan edatların birçoğu -özellikle bağlama edatları- aslında birer cümle oldukları halde zamanla aşınmaya uğramış, anlamlarını kaybederek kalıplaşmış edatlaşmışlardır.... Bunların bazılarında kalıplaşma o denli ilerlemiştir ki edatın aslında bir cümleden geldiği artık hissedilmez olmuştur.*" (Efendioğlu, 2006: 195-203).

Günşen ve Erdem'in ortak çalışmalarında ise Sarı, M. Duman ve F. Korkmaz'ın çalışmalarına atıfta bulunularak araştırmacıların genel olarak tür değiştirme örneklerini isim çerçevesinde tuttuklarını, yani “*fiilden isme, fiilden edata, fiilden ünleme, isimden sığata, isimden zarfa ve zarftan sıfat veya isme geçen tür değiştirme örneklerine ilave olarak isim soylu bir kelimenin fiil çekimi eki olarak çekimli fiil olarak kullanılan örnekler az değildir*” (Günşen ve Erdem, 2007: 74) diyerek kendi çalışmalarında bu konuya dikkat çekmektedirler. Bu çalışmada kelime türü olarak isim olan *haydi* sözcüğünün fiil çekim ekleri olarak cümlede yüklem görevi üstlendiğini ifade etmektedirler. Araştırmacıların iddiasına göre isim olan haydi sözcüğü *haydi-n; haydi-ndi, haydi-sene, haydi-sinner* şeklinde fiillere gelen ekleri almaktadırlar.

Adı geçen çalışmalara kısaca baktığımızda *ayda-hayda-* fiili Türkçede sözcük türü değiştirme ameliyesi ile *hayda-* fiilinden *haydi / hadi / hayde* nidasına çevrilmiş olabilir, haydi edatı aslında bir cümleden kalıplaşarak donmuş bir yapı olabilir ya da haydi sözcüğü fiillere gelen ekleri olarak fiil gibi de kullanılabilir. Anlaşılan o ki değişik sözcük kalıplarına uyum sağlayan çok amaçlı bir sözcükle karşı karşıyayız.

Sözcüğün Tarihçesi

Divanü Lüğati't Türk'te, Kutadgu Bilig'de, Codex Comanicus'da aydamak/haydamak fiiline rastlanmaz. *Tarama Sözlüğü'nde* (Aksoy ve Dilçin, 2009) sadece bir yerde Afyon Karahisarlı Mustafa Ahteri'nin 1545'te düzenlediği; Arapça sözcükleri karşılamak için kullanılan Türkçe sözcükler bakımından oldukça önemli olan *Ahter-i Kebir* adlı eserinde dönüşlü fiil olarak kullanıldığı görülmektedir:

“*haydanmak: ileri sürölmek sevk edilmek (Ah. XVI.101) el-insiyak (içgüdü)*” burada anlamın soyutlaşmaya başladığı dikkati çekmektedir. Bu eserde sözcüğün edat şekli bulunmamaktadır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren birçok eserde *hayde, haydi, hayda* edatları görülmektedir.

Yavuz Kartallıoğlu'nun *Osmanlı Konuşma Dili* adlı eserinde sözcüğün *haydi / hayde / haydin* şeklinde devrin konuşma dilinde ünlem edatı olarak revaçta olduğu gözlenmektedir (Kartallıoğlu, 2017: 76, 235, 353, 359, 525 ...).

Sözcüğün Kökeni

Ayda- fiili ile *haydi* edatı ve varyantlarının bir ilişkisi olduğunu kabul ettikten sonra öncelikle edat şekli üzerine yapılmış çalışmalara göz atmakta fayda vardır.

Haydi sözcüğünün kökeni hakkında araştırmacıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Toker *haydi* sözcüğünü ayrıntılı olarak ele aldığı çalışmasında bu görüşleri sınıflandırarak:

“1. Arapça *heyte* kelimesine dayanır: Keresteciyan, Eyubođlu.

2. *Hay* yansıma kelimesi ile *di-/de-* fiilinden ortaya çıkmıştır: Nişanyan, Efendioğlu.

3. *Hay* yansıma kelimesiyle *di/de* edatlarından meydana gelmiştir: Jean Deny, Muharrem Ergin, Şemseddin Sami (Net değil).

4. *Hay* yansıma kelimesiyle deiktik ve anlamı kuvvetlendirici *-di* ekinden oluşmuştur: Andreas Tietze.

5. *Hayda-* fiilinden ortaya çıkmıştır: Jean Deny, Ali Ulvi Elöve kendi görüşünü oluşturmuştur” (Toker, 2011: 59) demektedir.

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta *ayda-/hayda-* fiili ile *haydi* edatının ortaya çıkışları meselesidir.

Toker *haydi* edatının diğer Türk lehçelerindeki izlerini sürdürdüğü çalışmasında sözcüğün fiilden edatlaştığına inandığını bildirmektedir. Edatların oluşumu bütün dillerde büyük zaman almaktadır çünkü bunlar görevli sözcüklerdir yani oluşumları fiillerden sonradır. Bize göre de *haydi* edatı *ayda-/hayda-* fiilinden sonra oluşmuştur. *Tarama Sözlüğü'*nde edat şeklinin fiil şeklinden daha geç görülmeye başlandığını da dikkate alırsak sözcüğün kökeninin *ayda-/hayda-* fiili olduğunu söyleyebiliriz.

Birçok bilim adamı *hay* sözcüğünün tabiat taklidi olduğunu düşünürken Efendioğlu “*Hay* kelimesinin anlam olarak Allah, gayret, çaba anlamlarına geldiği dikkate alındığında bu edatın insanları isteklendirme, şevklendirme, motive etme amacıyla dile getirilen bir cümle olduğu belli olmaktadır” (Efendioğlu, 2006: 203) açıklamasını yapmaktadır. Bu tez oldukça akla yatkın görülmektedir. “*Hay de!* > *haydi!*” şeklinde bir gelişme göstermiş olan bu edat, bir çeşit “Bismillahirrahmanirrahim” sözcüğünün anlamdaşdır. Söylenmesi daha kolay olduğundan kullanımı yaygınlaşmış, gerçek anlamı unutulmuş, ünlem hâlinde kalıplaşmıştır. Dilimizde böyle Allah adının değişik versiyonları kullanılarak oluşturulmuş başkaca ünlemler de bulunmaktadır: *yallah!* (<ya Allah) *yahu!* (<ya Hu) vb.

Kâmûs-ı Türki'de *haydamak* fiiline “sürüp akın etmek, hay huy sedalarıyla hücum etmek”, *haydalamak* sözcüğüne “hay huy ile hayvanları yürütmek, yürütmeğe çabalamak” (Şemsettin Sami, 1987: 1505) karşılıkları verilmektedir. Aslında *Hay huy* sözcüklerinin her ikisi de Allah'ın adlarının işlek kullanımdan anlam yıpranmasına uğramış hâlleridir.

Görüldüğü üzere *Kâmûs-ı Türki*'de sözcük hem *hayda-* hem de *haydala-* şeklinde yer almaktadır. Sözcüğün yapısı Allah'ın adı olan *Hay* sözcüğüne emir kipinde *de-/di-* fiilinin getirilmesi ile oluşmuş bir cümle de olsa isimleri fiilleştiren *+da-* yapım ekinin getirilmesi ile de olsa sonuçta bu sözcük bir fiildir. *Haydala-* şekline baktığımızda ise *hayda* sözcüğünün isim olarak algılandığını ve *+la-* yapım ekiyle fiilleştirildiğini görmekteyiz. Anlaşılan o ki halkın dil hafızasında sözcük iki türlü de hem isim hem fiil olarak yer alabilmektedir.

Trakya Ağzlarında *ayda-* Fiili

aydamak fiilinin birkaç anlamı Trakya bölgesinde işlek olarak kullanılmaktadır. İlk olarak sözcüğün *hikaye etmek, söylemek, anlatmak* anlamı ‘ayıtmak’ fiiline dayanan *konuşmak, söylemek* ile ilgilidir (Özden, Doğan ve Bayraktar, 2018a: 112-113).

aydā: söyle (Kırcaali-Bulgaristan)

ayda: söyle, *aydamak* (1): demek, söylemek DRTAS, KEİYKAD

aydamak (3): hikaye etmek, söylemek, anlatmak Derleme Sözlüğü; Bayramiç-Çkl.

Anlamlarının *aydıvarmak*, *aydıvermek* şeklinde kullanımlarının da bulunması bu fiilin aslının *ayıt*- olduğunu bize göstermektedir.

Derleme Sözlüğü'nde de bu fiilin çeşitli telaffuzları ve ufak anlam değişiklikleri ile kullanımları mevcuttur:

aydınmak: (1) sövmek, kötü kötü söylemek (*Derleme Sözlüğü I*, 412; Çavdır *Tefenni-Brd.; Ortaköy *Çal, Kabaklar *Çameli-Dz.; Teke- Sm.; Yendiğin -Kn. ; (2) darılmak *Mut-İç. (3) nankörlük etmek Antalya ve çevresi (4) kendi kendine söylenmek Köyceğiz-Mğ; (5) şikayet etmek Kıbrıs)

aydınmak (II) ummak, ümit etmek (*Derleme Sözlüğü I*, 412; Darıveren *Acıpayam-Dz.)

aydışmak: tartışma yapmak, dil kavgası yapmak (*Derleme Sözlüğü I*, 412, Bozan *Esk., Safranbolu-Zn., *Kargı-Ks.)

aydıvermek/aydıvarmak: söylemek, haber vermek, açıklamak, anlatmak (*Derleme Sözlüğü I*, 412, -Ba. ve çevresi, Ezine, Okçular-Çkl., Yaylagöne *Malkara-Tk.)

Konuşma eyleminin değişik türevlerinin değişik çatı ekleri getirilerek oluşturulmuş ileri öğeleri Anadolu ağızlarında da görülmektedir. *aydamak* fiilinin bu anlamıyla da kullanımları Türkiye haritası gözümüzün önüne getirildiğinde Trakya, Ege ve Balkan göçmenlerinin yerleştirildiği bölgeleri işaret etmektedir.

ayda/*hayda* sözcüklerinin Trakya ağızlarındaki yaygın kullanımı ise edatlaşmadan önceki hâliyle yani fiil olarak "sürmek" fiiline alternatiftir. Hatta *TDK Sözlüğü*'nde 16 değişik anlamıyla karşımıza çıkan *sürmek* fiili

Trakya ağızlarında seyrek kullanılmaktadır (*sürmek: izlemek. EİA-Ed; DS. Kık.*).

Muharrem Özden, Levent Doğan ve F. Sibel Bayraktar'ın hazırladıkları *Trakya Ağızları Sözlüğü*'nde;

aydamak (2) devam etmek “eman eman üç dörd ay aydaadık biz onu” *KİASV.; EİA-Ed-; KBÇK,*

aydamak (4): sürmek hareket ettirmek, hayvan sürmek “bütün gün düven aydaarız koparız böyle” (*KİMİKA.; EİA-Ed.; ÖDTAS 60 Deliorman; RKABKA Kubrat-Razgrat/Bul. DRTAS. 24 SİYA Silistre (Silistra) 253; KİASV.; HİKA Hayrabolu; KBÇK; DS: Karabiga-Çkl.; Saray-Tk.; BTGA. 58: Gümülcine-Gerdeme, EİA. 6-20 BKÖBTGA; İSİA*)

haydamak (I): sürmek, binek hayvanı veya arabayı kullanmak (*BTGA 19: Gümülcine- Baraklı; EİA-Ed. ÖDTAS 132 Deliorman*)

haydamak (II) çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek (*EİA-Ed.; DS: Fili Biga-Çkl.; Lüleburgaz-Krk.*)

haydamak (III): götürmek (*ÖDTAS 132 Deliorman*)

haydamak (IV): sokmak ((*ÖDTAS 132 Deliorman*) şeklinde yer alır.

Derleme Sözlüğü'nde de sözcüğün kullanıldığı bölgeler yine Trakya, Ege ve Balkan göçmenlerinin yerleştirildiği bölgeleri işaret etmektedir:

aydamak (II) 1. hayvanları arabaya sürmek, sevketmek (*Derleme Sözlüğü I, 410; Kılıkış -İz.; Karabiga -Çkl.; Yakakay-Es.; Saray-Tk.*)

haydamak (I): çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek (*Derleme Sözlüğü VII, 2316, Bulkaz *Çivril-Dz.; Demirkapı *Susurluk, *Bandırma, Kerem *Burhaniye-Ba.; Fili *Biga-Çkl. *İnegöl *Mustafa Kemal Paşa -Brs.; Pazarcık *Bozüyük- Bil.; *Kandıra -Kc.; *Akyazı -Sk.; -Bo.; *Bor-Nğ.; -Kn.; *Osmaniye -Ada.; *Lüleburgaz-Krk.*)

ayda- fiilinin sözlüklerde yer almayan bazı anlamları Trakyalı bölümümüz öğrencileri tarafından işlek olarak kullanılmaktadır. Öğrenciler

aslında bu fiilin bir “joker fiil” gibi hemen her fiilin yerine rahatça kullanılabilildiğini derleme esnasında fark ettiklerini söylediler. Ekşi Sözlük’te de benzer anlamlarda pek çok paylaşım olduğu görülmektedir.

ayda-: anlamak : *sülüym sülüym aydamüysün be ya!*

gözler ayda-: görmek *gözlerin aydamüy mü?* (Tekirdağ-Yeni çiftlik; Bulgaristan Şumnu)

kulaklar ayda-: duymak *kulaklarım iyi aydamüy benim.* (Keşan-Danişment)

masayı ayda-: ittirmek *masayı aydayalım be ya!* (Tekirdağ-Ballıhoca)

borcu ayda-: borç takmak *borcu aydayıverdim adama.* (Tekirdağ-Ballıhoca)

iğne ayda-: iğne yapmak/enjeksiyon *bizim kızana emşire bi iğne aydamış, düzeldi kızan.* (Bulgaristan- Şumnu)

yiyecek ayda-: ufalayıp atmak : *bayat ekmekleri tavuklara ayda gitsin* (Bulgaristan- Şumnu)

tokat ayda-: dövmek, tokat atmak *sana bi tokat aydaycam şimdi* (Keşan-Danişment, Bulgaristan- Şumnu)

içki ayda-: içki içmek *bu gece aydayalım mı?* (Tekirdağ- Yeni çiftlik; Bulgaristan Şumnu)

ayda-: küfür *sana aydayım mı!* (Tekirdağ- Yeni çiftlik; Bulgaristan Şumnu)

Bakıldığında *ayda-/hayda-* sözcüğünde günlük konuşma dilinden argoya veya argodan günlük konuşma diline kuvvetli geçişlerin olduğu görülmektedir.

Pek çok fiilin yerini almış görünse de anlam genişlemesinin hayvanları sürmek, araba sürmek (dolayısıyla çalıştırmak) anlamından yola çıkarak kulakların işitmesi (çalışması), gözlerin görmesi (çalışması), anlamak (akılın

çalışması) şeklinde her fiilin yerine kullanılabilir hâle geldiği görülmektedir. Argo anlamında da 'hayvanları sürmek' anlamından ittirmek, itelemek, dayamak vb. anlam genişlemesine uğradığını bize düşündürmektedir.

Mollova'nın *Doğu Rodop Türk Ağzlarının Sözlüğü* adlı eserinde fiilin ettirgen ve dönüşlü hâli de iki farklı şekilde yer almaktadır:

aydar-: tedavi etmek

aydır-: tedavi olmak, geçirmek *asdali:ni aydırdı*.

aydır-: yenmek.

Sözcüğün üçüncü anlamı ise "harekete geçirmek" anlamına tamamen zıt olarak tembellik etmek ve işten kaçmak anlamındadır:

aydamak (I): tembel, işten kaçan (Kılıkş-İz.; Es.) (*Derleme Sözlüğü I*, 410)

haydamak (II) Yan gelmek, vaktini boşa geçirmek (-Bo.) (*Derleme Sözlüğü VII*, 2316)

Bu durumu, sözcüklerde nadiren görülen anlam olaylarından anlam zıtlığına bağlamak mümkündür (bit-, ağır vb.) ya da hayvanları gayrete getirmek için söylenmesi gereken bu fiilin çalışkan olmayan, kendi iradesi ile sorumluluklarını yerine getirmeyen insanlara da söylenmesi gerektiğinden bu anlamı kazanmıştır diye de düşünebiliriz. Bu anlamıyla kullanımı "gayrete getirmek" anlamına göre sınırlıdır.

***ayda-/hayda-* Fiilinin ve Sözcük Türü Değiştirmiş Biçimlerinin Verintileri**

Bu fiilin/ünlemin sokak dili olarak Balkan dillerine de verildiği gözlenmektedir. Günümüz Bulgarcasında "*hoşça kal*" anlamına gelen *haydi çav!* yaygın olarak bugün kullanılmaktadır. *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*'nde "*haydamak*: 1. iri yarı ahmak dangalak adam, 2. serseri, başıboş, namussuz" anlamları verilerek isim soylu gösterilmiştir (Acaroğlu, 2016: 153).

Boşnakçada ise “*hajde: haydi*” anlamında, “*hajdemo: haydi yapalım*” anlamında yaşamaktadır.

Karaağaç’ın *Türkçe Verintiler Sözlüğü*’nde *haydi* sözcüğünün pek çok dile verildiğini, ufak tefek ses değişiklikleri ile isimleşmiş ve fiilleşmiş şekilleriyle de kullanılmakta olduğunu görmekteyiz:

Rusca: *gayda, aydá, aydáte* “haydi, şimdi, hemen”; *gaydrop* “haydana ipi, dizgin”, *u háydat* “yıpratmak, eskitmek”

Ermenice: *hay’di, hay’da* “haydi çabuk olun!”

Macarca: *hajde, h’ojde, ádi* “haydi”

Romence: *haida, haide, aide, iadem, aideti, haydem* “haydi”

Çekce: *hajdy, hajde, hajda* “haydi!”

Bulgarca: *háyde* “haydi, davran”

Sırpça: *hajde, hajdemo, ajde* “haydi”

İtalyanca: *aida* “başkalarını harekete geçirmek teşvik etmek ve kovmak için kullanılan söz.”

Arnavutça: *haide* “acele, çabuk, haydi”

Makedonca: *ayde, aydi, ayde de, atdete, haydim* “haydi, haydi deh!”

Yunanca: *háyde* “haydi!”

Sonuç

Türkçenin diğer lehçelerinde de görülen ve ünlem olarak 17. yüzyıldan itibaren Türkiye Türkçesinde de rastlanan bu sözcük öncelikli işlevi olan fiil şekliyle bugün Trakya ağzlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Sözcüğün geçerli üç anlamı vardır. Birinci anlamı tarihî ve günümüz lehçelerinde yaygın olarak kullanılmakta olan ayıt- fiilinin uzantısı olan *ayda-* fiilidir. *Derleme Sözlüğü*’nde “hikâye etmek, söylemek, anlatmak” şeklinde açıklanmaktadır. 2. anlamı hayvanları sürmek, sevk etmek; 3. anlamı ise tembellik etmek, işten kaçmak’tır.

Sözlüklerde yer alan bu üç anlamın dışında bugün anlam alanını oldukça genişletmiş olan fiil özellikle 1989 Bulgaristan göçmenleri ile doğu Trakya sokak dilinde kendisine geniş bir kullanım alanı elde etmiştir. Bugün sözlüklerde görülmeyen birçok anlamın yerine kullanılan bir fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayvanları 'sürmek'ten otomobil gibi motorlu taşıtları 'çalıştırma' fiiline evrildikten sonra her tür 'çalışma' fiilinin yerini rahatça alabilmiştir: gözleri çalıştırmak, kulakları çalıştırmak, aklı çalıştırmak vb. daha sonra argoda 'dayamak' anlamından yola çıkarak enjeksiyon yapmak, beğenmediklerini vermek, dayak atmak gibi pek çok anlamı bünyesine dâhil etmiştir. Bu kadar anlamı içermesi aslında bölgesel ağız sözlüğünün fiiller bakımından fakirleşmesine de neden olmaktadır.

Gelişmiş bu anlam çerçevesinin ağızlar sözlüğünde bütün işlevleriyle yer almıyor olması ağız sözlüklerinin yeniden elden geçirilmesi gerektiğini bize göstermektedir. Dünyada tamamlanamayan yegâne eserler olarak tanımlanan sözlükler yeni oluşumları da içermesi açısından onarılmaya ihtiyaç göstermektedir. Özellikle *Derleme Sözlüğü*'nün bir kez daha aynı dinamik ruhla, elbirliği ile yazılmasına ihtiyaç vardır.

100 yıl önce büyük kitleler hâlinde Türkiye topraklarına gelerek ülkenin değişik bölgelerine yerleştirilmiş olan Balkan göçmenlerinin sözcük dağarcığı ne yazık ki *Derleme Sözlüğü*'nde tam olarak anlaşılamamaktadır. Sözlüğün bu açıdan da yeniden ele alınması faydalı olacaktır.

Kısaltmalar

BKÖBTGA Bulat Köyü Örneğinde Batı Trakya Gümülcine Ağız

BTGA Batı Trakya Gümülcine Ağız İncelemesi

DRTAS Doğu Rodop Türk Ağızları Sözlüğü

EİA Edirne İli Ağızları

HİKA Hayrabolu İlçesi Köy Ağızları

İSİA İskeçe İli Ağızları

KBÇK Kuzeydoğu Bulgaristan Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağzları
KEİYKAD Edirne İli Keşan, Enez İlçeleri ve Yenice Köyü Ağız Derlemeleri
KİASV Kırklareli Ağzları Söz Varlığı
KİMİKA Kırklareli İli Merkez İlçe Köyleri Ağzları
ÖDTAS Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü
RKABKA Razgrad İli Kubrat İlçesi Alevi Bektaşî Köyleri Ağzı
SİYA Silistre İli ve Yöresi Ağzları

Kaynakça

- ACAROĞLU, Türker (2016), *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım, DİLÇİN, Dehri (2009), *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (E-İ) III. Cilt*, Ankara: TDK Yayınları [3. Baskı].
- BARTOLOMÉ, Ana Isabel, Hernández, CABRERA, Gustavo Mendiluce (2005), "Grammatical Conversion in English: Some New Trends in Lexical Evolution" *Translation Journal*, 9(1), translationjournal.net/journal/31conversion.htm (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- BAYAZ, Ayla (1993), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (H-İ) Cilt VII*, Ankara: TDK Yayınları [2. Baskı].
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Ali Ulvi Elöve (Çev.). İstanbul: Maarif Vekaleti.
- DOĞRU, A. Mecit (1991), *Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EFENDİOĞLU, Süleyman (2006), "Cümle Menşeli Edatlar", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31(0), 193-207, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32994>, (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Kişisel Yayınları [2. Basım].

- ERGİN, Muharrem (1988), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım [17. Basım].
- GÜLENSOY, Tuncer (2007a), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007b), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNŞEN Ahmet, ERDEM, Mehmet Dursun (2007), "Türkiye Türkçesi Ağzlarında Tür Değiştirme Örnekleri", *Turkish Studies*, 2(1), 72-83, https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=13303, (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2010), *Bernardo da Parigi'nin Söz Kitabı - 400 Yıllık İtalyanca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2017), *Osmanlı Konuşma Dili*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- MENINSKI, Franciscus a Mesgnien (2000), *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae Lexicon*, Cilt 6, Stanislaw Stachowski, Mehmet Ölmez (Yay.), İstanbul: Simurg Yayınları.
- MOLLOVA, Mefküre Rıza (2003), *Doğu Rodop Türk Ağzlarının Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2006), "Türkçede Tarihî Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut- Fiili", *Bilig*, 38, 137-148, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873328.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- NİŞANYAN, Sevan (2010), *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Everest Yayınları [5. Basım].
- ÖZDEN, Muharrem, DOĞAN, Levent, BAYRAKTAR, Fatma Sibel (2018a), *Trakya Ağzları Sözlüğü I*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- ÖZDEN, Muharrem, DOĞAN, Levent, BAYRAKTAR, Fatma Sibel (2018b), *Trakya Ağzları Sözlüğü II*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

PARLATIR, İsmail, GÖZAYDIN, Nevzat, ZÜLFİKAR, Hamza, AKSU-TEZCAN, Bilgin, TÜRKMEN, Seyfullah, YILMAZ, Yaşar (2005), *Türkçe Sözlük Cilt 1*, Ankara: TDK Yayınları [9. Baskı].

SARI, Mustafa (2000), "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması", *Türkoloji Dergisi*, XIII (1), 227-324, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/650129> (Erişim Tarihi: 08.10.2020).

Şemseddin Sami, (1987), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

TIETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen Cilt 1*, İstanbul-Viyana: Simurg Yayınları & Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

TIETZE, Andreas (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen Cilt 2*, İstanbul-Viyana: Simurg Yayınları & Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

TOKER, Mustafa (2011), "Haydi, Hadi, Hayda Kelimleri Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 55-70, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/520/510>, (Erişim Tarihi: 08.10.2020).

TULUM, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.

ÜLKÜTAŞIR, Şakir, ÜNVER, Aycan, VARDARLI, Emel, CANKOÇAK, Gülten, CANKOÇAK, Yaşar, SARIBAŞ, Olcay (1993), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (A) Cilt I*, Ankara: TDK Yayınları [2. Baskı].

VARDAR, Berke (2007), *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları [2. Baskı, Elektronik Sürüm].

ZÜLFİKAR, Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK Yayınları.

<http://www.lugatim.com/s/haydi>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cb58fbbbd6ea8.15479456

TRAKYA AĞZINDA BİR SÖZCÜK: AYDAMAK

<https://eksisozluk.com/aydamak--440275?p=2>

<https://www.nisanyansozluk.com/?k=haydi>

17

Ek 1: ayda-/hayda- fillerinin kullanıldığı bölgeleri gösterir harita.

Araştırma Makalesi/Research Article
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(2): 18-43
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(2): 18-43

**SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA
ROMANTİK BİR DESTEK: FRA GRGA MARTİC'İN BESTELENE
MANZUME-İ TEŞVİKİYESİ VE OSMANLILIK SİYASETİ**

Diğer ATAY*

ÖZ: On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurduğu topraklardaki iktidarını hızla yitirmeye başladığı tarihsel bir süreçtir. Karlofça Antlaşması ile başlayan siyasi boyutlu daralmalar ve toprak kayıpları, Osmanlı Devleti'nin daha önce icra etmediği uygulamaların benimsenmesini âdetâ dayatır. Zorunlu ve gönüllü askerlik uygulaması da bunlardan biridir. Bu uygulamanın gerçekleştiği yerlerden biri ise Saray Bosna'dır. 1863 yılında Saray Bosna'daki huzursuzlukları ortadan kaldırmak ve bazı denetimler için bölgeye gönderilen Ahmet Cevdet Paşa, payitahttan gelen emirle burada gönüllü askerliği uygulamaya geçirir. Boşnak gençlerin padişahın ordusuna katılmaları için bölge halkının teveccühüne mazhar olan Ahmet Cevdet Paşa, bölgede Latin olarak bilinen gayrimüslimlerin ruhani lideri ve meclis-i kebir-i eyalet azasından Fra Grga Martic'ten de destek görür. Söz konusu desteğin mahiyeti, edebî ve manevidir. Padişaha olan bağlılık ekseninde Boşnakça bir şiir kaleme alan Martic, böylece Osmanlılık fikrinin sahadaki pratiğine de katkı sağlar. Şiiri Türkçeye çeviren ve marş olarak Yüzbaşı Fuat Ağa'ya besteleyen Ahmet Cevdet Paşa, bu şiir metnine *Tezâkir* adlı eserinin üçüncü cildinde yer verir. Söz konusu şiir, Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'teki iktidarını görece pekiştirir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: dinceratay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8796-371X

Geliş Tarihi (Received): 19.06.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 09.11.2020

SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA ROMANTİK BİR DESTEK

Bu çalışmada Boşnak yazınının tanınmış bir siması olan Fra Grga Martić'in mezkûr şiiri, devir–eser bağlamında değerlendirilecektir. Ayrıca şiirin bestelenmiş olması bakımından hem askerî hem de siyasi bağlamdaki karşılıkları açıklığa kavuşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Saray Bosna, gönüllü askerlik, Ahmet Cevdet Paşa, Fra Grga Martić, manzume.

A ROMANTIC SUPPORT TO THE CALL FOR "VOLUNTARY MILITARY SERVICE" IN SARAJEVO: FRA GRGO MARTIĆ'S MELODISED POEM AND OTTOMANISM

ABSTRACT: The nineteenth century was a period in which the Ottoman Empire began to lose its power in the lands it ruled. The political shrinking and territorial losses that started with the Treaty of Karlowitz, imposed the Ottoman Empire to adopt practices that it did not before. Compulsory and voluntary military practice was one of them and Sarajevo was a place that the practice was implemented. Before the Second Constitutional Period, the military service was systematized and a compulsory duty was associated with citizenship, but non-Muslims had been exempted from military service for a certain price. Ahmet Cevdet Pasha, who was sent to Sarajevo in 1863 to end the unrest in the region, implemented voluntary military service here. Gaining the favour of the local community to the enrolment of the Bosnian youth to the Sultan's army, Cevdet Pasha was also supported by Fra Grgo Martić, who was the spiritual leader of the Latin people living in the region and a member of the provincial parliament. The nature of this support was both literary and spiritual. Writing a Bosnian poem with loyalty to the Sultan, Martić also contributed to the practice of the idea of Ottomanism in the field. Cevdet Pasha translated the poem into Turkish and composed as a march and included it in the third volume of his work entitled "Tezâkir".

The present study will analyse the poem by Fra Grga Martić, a well-known name of Bosnian literature, in the historical context. The study will also address the poem's military and multiple implications as a composed work.

Keywords: Ottoman Empire, Sarajevo, voluntary military service, Ahmet Cevdet Pasha, Fra Grgo Martić, poetry.

Giriş

Üç farklı kıtadaki siyasi hâkimiyetini yüzyıllar boyunca sürdüren Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması¹ ile başlayan siyasi daralmaya karşı, devlet kademesinin bütün azaları ile birlikte âdeta bir varoluş mücadelesine girer. Bu bakımdan on dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti için askerî, siyasi, idari ve sosyo-ekonomik anlamda son derece yoğun ve sorunlarla dolu bir dönemdir. Oryantalist bakışta Şark Meselesi'nin "Hasta Adam"ı biçiminde algılanan Osmanlı Devleti, söz konusu daralmaları ve kayıpları en aza indirmek için farklı politikaları izlemek durumunda kalır. Kendine has bir ordu düzeni olan Osmanlı Devleti'nin kara ordusunun temel gücünü uzun yıllar teşkil eden yeniçerilerin; sosyal, idari ve askerî boyutta zamanla gözden düşmeleri, kara ordusunda yeni güç kaynağı arayışlarını beraberinde getirir. On sekizinci yüzyılın son çeyreğinde kaybedilen savaşlar, yeniçeri unsurlarının varlıklarını sorgulanır hâle getirir (Beydilli, 2013: 459). Sefer esnasında dahi devam eden başıbozukluk ve boykot hadisesi, hem devlet erkinde hem de yeniçeri neferlerinde hoşnutsuzlukları görünür kılar. Nizam-ı Cedîd hareketiyle orduda yeni arayışlar, yeniçeri unsurunun gözden çıkarıldığını netleştirir. Devlet erkine zorbalıkla hâkimiyet kurmak isteyen yeniçeri unsurları, nihayet II. Mahmut döneminde ortadan kaldırılır. "Vaka-yı Hayriye" tabiri ile anılan yeniçeri yapısının sonlanması, padişahlık makamının kendi iktidarını mutlak bir biçimde yeniden elde etmesi, yeniliklerin önünün açılması gibi olumlu sonuçları doğurduğu gibi kara ordusunun teşkili konusunda yeni arayışlar gibi aşılması gereken farklı engelleri gündeme getirir.

¹ Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti için çok boyutlu yankıları olan bir dönüm noktasıdır: "Karlofça Antlaşması'yla kaybedilen topraklardan çok, parçalanmanın resmen onanarak zihinlerdeki 'üstün/âli', 'güçlü' ve 'yenilmez' Osmanlı imajının zedelenmesi hatta yıkılması daha büyük yankılar uyandırmıştır." (Korkmaz, 2011: 20).

II. Mahmut'tan sonra tahta geçen Abdülmecid, dış politika ve isyanlarla meşgul olurken nizamiye ve redif birliklerinin teşkili, bu dönemde gerçekleşir (Ünal, 2016: 25). Buna karşılık 1861'de tahta geçen Abdülaziz, sanatkâr yönü de olan ve dış siyasette barışçıl politikaları takip eden bir padişah'tır. Bu dönemde askerî islahatların hız kazanması dikkatleri çeker. Batı'daki askerî gelişmeleri yakalayabilmek adına "Osmanlı tebaasından çeşitli milletlere mensup bazı asilzâde delikanlılarından oluşan 'Silahşörân-ı Hassa' bölüğünü meydana getirir" (Ünal, 2016: 24). Uğur Ünal tarafından Sultan Abdülaziz'in askerlik meselesine verdiği önemin net bir göstergesi şeklinde değerlendirilen bu durum, orduyu Batılı devletlerdeki gelişmeler seviyesine taşınma gayretinin varlığını imler. Bu dönemdeki asker kaynağı, genelde kur'a sistemi ve az da olsa gönüllülük esasıyla karşılanır. Buna göre Müslüman ahali askerlikle mükellef kılınır. Bu noktada belirginlik kazanan tebaa, reaya², ordu, aidiyet ve padişahlık makamı ilişkisi, kimlik aidiyetlerinin varlığını gündeme getirir. Tanzimat Fermanı ile gündeme gelen Osmanlı aidiyeti; padişaha bağlılık, barış ve huzur içinde yaşama hakkı, "Osmanlı memleketleri ahali" ifadesiyle toprak esasına bağlı bir erk tanınırlığına dönüşür. Bu eşlikte karşılıklı hoşnutluğu gündeme getiren hususiyetler, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde *ötekini* memnun etme referanslı sosyo-politik boyutlarda gelişim gösterirler. Böylece Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurduğu topraklarda yaşayan herkesin padişaha bağlılığı; "İttihad-ı Anasır, İttihad-ı Ecnas, İmtizac-ı Akvam" (Timur, 2010: 15) tasavvurları eşliğinde belirginlik kazanır. Bu eksende konum alan birçok devlet adamının başında Ahmet Cevdet Paşa gelir. Tanzimat Dönemi'nin ve Osmanlı – Türk modernleşmesinin önde gelen devlet adamlarından olan Ahmet Cevdet Paşa, Lofça'da doğmuştur. Öğrenmeyi ve dünyayı tanımayı

² "XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne haraç ödeyen gayri Müslim tebaa..." (Öz, 2007: 490). Reaya terimi hakkında kapsamlı bilgi için bk. Öz, 2007: 490-493.

âdeta bir hırs biçiminde (Tanpınar, 2009: 154) benliğinde var eden Ahmet Cevdet Paşa, Balkan coğrafyasını yakından tanır. Abdülaziz devrinde zuhur eden Karabağ isyanı ve Bosna eyaletindeki sorunların halli için bu gölgeye gönderilen Ahmet Cevdet Paşa, bölgedeki Müslüman ve gayrimüslim unsurlarla iyi ilişkiler kurar. Onun ilme ve edebî hayata olan ilgisi, sıradan bürokrat kimliğini aşan bir görünümü var eder. Birçok ilmî ve edebî esere yazdığı takrizler, Ahmet Cevdet Paşa'nın entelektüel kimliğini ortaya koyar. Bu bağlamda Bosna'daki görevi sırasında icra edilmesi gereken "gönüllü askerlik" uygulamasına Fra Grga Martić tarafından sunulan edebî katkıdan dolayı çok memnun görünür ve Boşnakça yazılan şiir metnini³ hem *Tezâkir*'inde Türkçeye çevirir hem de onu Muzika-yı Hümayun yüzbaşısı Fuat Ağa'ya besteletir.⁴ Bu durum, merkeze bildirilirken gayrimüslimden ileri gelen birinin Müslüman ağırlıklı Osmanlı ordusuna böyle bir katkıyı yapmasına çektiği dikkat (BOA, TŞR.BNM, 29/130),⁵ teşvik manzumesini Osmanlılık bağlamına taşır. Her ne kadar Martić'in şair unvanıyla payitahta gittiğinden haberdar olmasak da onun söz konusu manzumesini, "sanatta saray patronajının başka bir kanıtı olarak" (İnalcık, 2005: 14) algılamak mümkündür. Tabii bu ilişkinin politik tavırla örüldüğünü ve bu ilişkide sanatın kaygısallık bakımından son sırada olduğunu unutmamak gerekir.

Bu çalışmada Fra Grga Martić'in manzume-i teşvikiyesi; Hristiyanlığa mensubiyet, reayanın nezdinde algısallığı ve padişahın iradesine olan sadakati bağlamında değerlendirilecektir. Ayrıca Sultan Abdülaziz

³ Ahmet Cevdet Paşa, Martić'in şiirini Boşnakça yazdığını ifade eder (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 78-79). Buna karşılık Adnan Kadric de şiirin Türkçe yazıldığını ve yanına Boşnakça mısraların eklendiğini söyler (Kadric, 2020: 93).

⁴ "Bu manzumeyi muzika yüzbaşısı Fuad Ağa'ya verdim buna Boşnak havalarna muvafık bir beste yapıp da sancağın resm-i teslimi günü muzika ile okutturulmasını recâ ettim" (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 78).

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri BOA şeklinde verilmiştir. Zira Tarih disiplinindeki temayül böyledir.

dönemindeki gönüllü askerlik çağrısına ve uygulamasına dâhil olmanın sosyo-politik boyutları gündeme getirilecektir.

Sultan Abdülaziz Devri'ne Panoramik Bir Bakış ve Tebaadaki Gönüllü Askerlik Alımlamaları

Sultan Abdülaziz tahta çıktığında Balkanlardaki siyasi tablo oldukça hareketlidir. Ekonomik sorunların varlığına iç ayaklanmaların da dâhil olmasına karşılık, Abdülaziz'in barışçıl politik tavrı benimsemesi oldukça önemlidir. Öyle ki "Karadağ'daki isyan savaşa dönüşmek üzeredir ve Hersek eyaletinde de büyük bir karışıklık mevcuttur" (Küçük, 1988: 179). Payitahta uzak konumdaki tebaa ve reayanın padişaha bağlılıklarını güçlendirecek seyahatler gerçekleştiren Abdülaziz, buralarla irtibatları sıkı tutma gayretindedir. İç isyanları bahane eden Batılı devletlerin baskıcı ve müdahaleci tavrına Balkan coğrafyasında hâkimiyet kurmak isteyen Rusya'nın Panslavist tutumu da eklenir. Daha ziyade Balkanlardaki Slavları tesiri altına alan bu anlayış, (Aydın, 2004: 77) XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan politikasında karşıt güç konumuna oturur. Sultan Abdülaziz dönemindeki en büyük açmaz, Tanzimat ve Islahat Fermanı ile azalması ön görülen gayrimüslim hoşnutsuzluğunun devam etmesi ve Müslüman tebaada da görünüm kazanan itirazların varlığıdır. Müslüman tebaadan Boşnakların da eklemlendiği bu bağlam hakkında Halil İncalcık şu değerlendirmeleri yapar:

"Gayrimüslimlere verilen mühim tavizler, genel olarak bunları halifeliğin yok olması şeklinde ve bir bütün olarak Batılılaşmanın aleyhinde bulunan Müslümanlar arasında endişelere sebep oldu. Fanatikler bu durumu dinden sapma olarak nitelediler" (2017: 54).

İncalcık'ın dikkat çektiği gelişmeler, İslamcılık siyasi fikrinin çıkış noktalarını teşkil etmekle birlikte Osmanlıcılık fikrine karşı gelişi de gündeme getirir. Ayrıcalıklı konumunu yitiren Müslüman tebaa, Tanzimat

Fermanı ile görünüm kazanan gelişmeleri pek de hoşnutlukla karşılamaz. Bu dönemdeki gelişmelerin hukuki boyuttaki varlığı “Osmanlı vatandaşlığı” (Kocabaş, 2001: 34) kavramını görünür kılacaktır.

İlk defa Avrupa’yı ziyaret eden Osmanlı padişahı olan Abdülaziz, artan baskıları diplomatik temaslarla azaltma çabasına girer (Küçük, 1988: 181). Birçok alanda yeni kurumları ve işleyişleri teşkil eden Sultan, taşrada devlet otoritesini pekiştirmek ve iyileştirmek adına eyaletlerde vilayet yönetim birimleri kurar (İnalçık, 2017: 54). Yine bu dönemde kurulan Mecelle Cemiyeti ve vilayet meclislerine halkın üye seçebilmesi gibi gelişmelerin varlığı, Meşrutiyet yönetimine giden yolun döşenen ilk taşlarını teşkil eder (Küçük, 1988: 182). Artan masraflar ve gösterişli yapıların inşası sebebiyle biriken borç, devleti iflasın eşiğine sürükler. Başlarda tutumlu bir ekonomik tavır sergileyen Abdülaziz, sonraki yıllarda son derece müsrifçe yapılan harcamaların baş mimarı olur. Hüseyin Avni Paşa’nın destekleri sayesinde çıkarılan fetva ile tahttan indirilen Sultan Abdülaziz, intihar ederek yaşamına son verir. Bu durumu bir cinayet şeklinde algılayanların mevcudiyetine ek olarak söz konusu tahttan indirme olayını bir darbe şeklinde kabul edenlerin varlığını da dâhil etmek gerekir.

Abdülaziz döneminde uygulanan gönüllü askerlik çağrısının teşviki bağlamında Sultan’a övgü için yazılan bir başka şiir metni de mevcuttur. Bu şiirin yazarı belli değildir ve bu şiir *Takvim-i Vekâyi*’de neşredilir. Söz konusu durumla ilgili olarak Uğur Ünal şu değerlendirmeleri yapar ve *Takvim-i Vekâyi*’nin 667. sayısında çıkan şiir metnini paylaşır:

“Sultan Abdülaziz döneminde askerlik mesleğinin cazip hale getirilmesinden, birçok bölgede isimlerine kur’a isabet etmeyen binlerce kişi, adına kur’a isabet etmişçesine askerlik mesleğine kendi rızalarıyla başlamışlardır. Bu tarz davranışlar padişahın takdirine şayan olmuştur. Yine muvazaflık görevini tamamlayan birçok asker, askerlik görevinden ayrılmamak için tezkerelerini almamışlardır. Hatta 1862’de bu durumu,

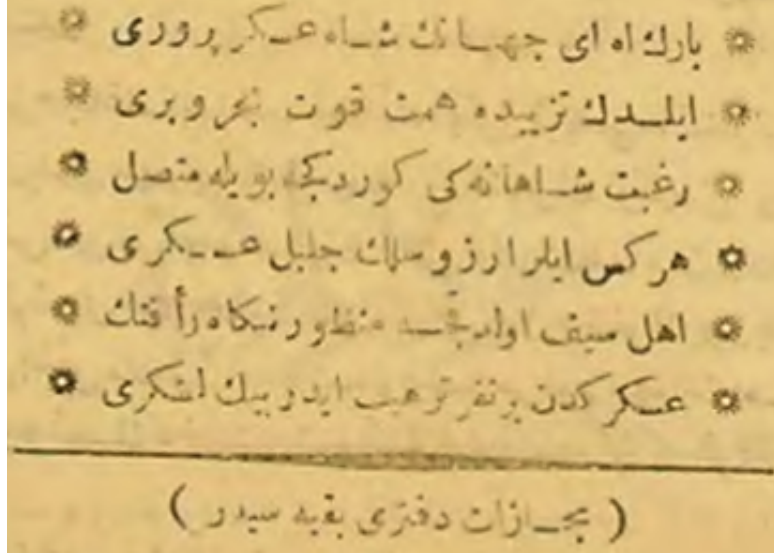
SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA
ROMANTİK BİR DESTEK

padişahın gayret ve çabalarının bir sonucu olarak gören ve kim tarafından sunulduğu belli olmayan bir methiyede şu satırlara yer verilmiştir:

*Bârekâllah ey cihânın şâh-ı asker-perveri
Eyledin tezyide himmet kuvvet-i bahr u berri
Rağbet-i şâhâne ki gördükçe böyle muttasıl
Herkes eyler ârzû silk-i celîl-i askeri
Ehl-i seyf oldukça manzûr-ı nigâh-ı devletin
Askerinden bir nefer terhîb ider bin leşkери
Lâ-edrî -1862 (2016: 32-339)."*

Padişahı askerinin koruyucusu olarak gören şair, onu bu bağlamda över. Askerini koruyup kollayan bir padişaha sahip olmak, gençleri memnun eder ve askerlik mesleğinin daha da sevilmesini sağlar. Askerliği severek orduya dâhil olan neferler, düşman karşısında daha da cesaretli olacaklardır. Düşmanın karşısında korkusuzca duran askerinin güç aldığı nokta manevi değerlerin yanı sıra padişaha duyulan sevgi, saygı ve bağlılıktır. Abdülaziz'in kara ve deniz ordularının teşkili konusundaki teşebbüsleri ve icraatları, şiirdeki övgünün bir diğer sebebidir.

Ayrıca bu şiirin *Takvim-i Vekâyi'*nin 667. sayısındaki orijinal hâli, "Mecazât defteri bakiyesidir" ifadesi ile verilmiştir:

Resim 1: *Takvim-i Vekâyi'* nin mezkûr nüshasındaki şiir metni.

Bu metnin varlığından hareketle; Sultan Abdülaziz'in Osmanlı ordusunun yeniden teşkili için ortaya koyduğu gelişmelerin, tebaadaki padişah aidiyeti hissini güçlendirdiğini düşünebiliriz. Zira salt bu metnin varlığından ziyade, gönüllü askerlik uygulaması ile ilgili olarak devrin gazetelerinde de yoğun bir ilginin varlığından söz edilmektedir (Ünal, 2016: 33). Bu alımlama biçimi, bir bakıma *patrimonyalizmin* bir görünümü olduğu gibi İnalçık'ın kurduğu bağlamla *sultanizm* (İnalçık, 2017: 61)⁶ olgusunu da görünür kılar.

⁶ İnalçık, Max Weber'den hareketle Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemine dair yaptığı çözümlemelerde patrimonyal ve sultanizm terimlerini şu bağlamda kullanır: "Weber, genel olarak patrimonyal devletin, idarî ve askerî örgütlenmeyi, 'efendinin şahsî iktidarını genişletmek için sırf ona ait bir araç' haline geldiğini söyler. Rasyonel otoritenin her biçiminden farklı olan patrimonyal otorite, 'nerede öncelikle keyif buyurma yetkisi temelinde işliyorsan sultanizm diye anılacaktır. Patrimonyal otorite, Orta Çağ'da Batı'da var olmuş 'tabaka (estate)-tipi egemenlikten (standish Herrschaft)'- de tümüyle farklıdır. Patrimonyalizm ve en uç örneği halindeki sultanizm, geleneksel egemenliğin bütünüyle efendinin kişisel bir aracı olan bir idarî ve askerî güç geliştirdiği zamanlarda ortaya çıkmaya meyyleder" (İnalçık, 2017: 61).

Abdülaziz'in resim ve müzik sanatlarına karşı duyduğu ilgi, bizim çalışmamıza konu olan Martić'in manzumesini ve bu manzumenin bestelenişini daha ilgi çekici bir boyuta taşır. Onun iyi bir bestekâr olduğunu bilen Ahmet Cevdet Paşa, manzumenin bestelenerek alay töreninde tebaaya ve askere sergilenmesi konusunda ihtimam gösterir. Şiir metinleri de kaleme alan (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444) ve *Tezâkir, Mârûzat* eserlerinde iyi bir gözlem gücüyle güçlü bir tahkiye üslubuna ortaya koyan (Tanpınar, 2009: 165) Ahmet Cevdet Paşa, bu şiiri Türkçeye çevirir (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 78).

Ahmet Cevdet Paşa'nın Saray Bosna'ya Gidişi ve Padişaha Yönelik Küçük Bir Ululama Sahnesi

9 Recep / 7 Kanun-ı evvel 1280 / 1864 tarihinde Saray-Bosna'ya giden Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* adlı eserinin ikinci ve üçüncü cildinde Boşnaklara ve bölgeye dair birçok ayrıntıyı kendi muhakeme süzgecinden geçirerek aktarır. Bu veriler, farklı bir araştırma konusunu teşkil edecek kadar büyük bir yekûna sahiptir. Buna karşılık Ahmet Cevdet Paşa'nın aktardığı bir gözlemi paylaşmakta fayda var. Öyle ki söz konusu detay, Osmanlılık fikrinin sosyolojik bir görünümünü verecektir. Osmanlılık fikrinin siyasi bağlamı, bu noktada belirginlik kazanmasa da II. Mahmut döneminde net bir biçimde ortaya çıkan Osmanlılık algısının Sultan Abdülaziz döneminde (Akçura, 2015: 16, 25) pekiştiğini söyleyebiliriz. 1850'de Saray Bosna'da Fra Frano Jukiç tarafından çıkartılan *Bosanski Prijatelj* isimli süreli yayında Sultan Abdülmecid'in gerçekleştirdiği reformlardan sonra Jukiç'in; "Hristiyanlar, serbestçe nefes almaya ve Sultanın, din ayrımı yapmaksızın tüm kullarına verdiği lütuftan istifade etmeye başlamışlardır." (Seyhan, Temiztürk ve Dizdar, 2016: 145) ifadesi de Osmanlılık fikrinin sahadaki aidiyet temelli görünümünü somutlaştırır. Buna ek olarak 1912'de yine aynı bölgede çıkan *Misbah* mecmuasında neşredilen Cemaleddin imzalı

yazıda “Büyük Osmanlı Devleti” tabiri, (Geçer, 2012: 104) -devamında her ne kadar İslam dinine yapılan vurgular olsa da- Saray Bosna’daki Osmanlı aidiyetinin Avusturya-Macaristan işgalinden sonra da devam ettiğini gösteren önemli bir detaydır.

Ahmet Cevdet Paşa ve beraberindekilerin Saray Bosna’ya girişlerinde kendilerini küçük yaştaki mektep çocukları karşılar. Bu manzaradan etkilenen Paşa, Boşnakça bilmesi sebebiyle kendisini yabancı hissetmez. Hristiyan kız mektebinden Boşnak bir kızın şehir girişinde irat ettiği nutku, olduğu gibi şöyle çevirir ve mezkûr eserinde nakleder:

“Saray Bosna şehrine girilirken müslim ve gayr-ı müslim mektep çocukları takım takım hâric-i şehre çıkarılmış idi. Yeni açılmış hristiyan kız mektebi şakirdânından bir küçük hristiyan kız çocuğunun boşnak lisani üzere irâd eylediği nutkun tercümesi ber-vech-i âti tahrir olunur:

‘Kudretlû Pâdişâh-ı âlem-penâh Abdülaziz Han efendimiz hazretlerinin vekili Efendimiz. Zât-ı fahîmâneleriniz vatanımızı teşrif ile sıhhat ü afiyet üzere aramızda sizi gördüğümüzden ve teşrif-i âliniz âhalî-i beldenin istirahat ve islâh-ı halleri için olduğuna bildiğimizden hep refika ve sınıfdaşlarım tarafından arz-ı teşekküre intihâb olduğuma teşekkürle beraber tezâyüd-i eyyâm-ı ömr ü ikbâl-i fahîmâneniz du’âsı vird-i zebânımız olduğuna arz eylerim” (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 20).

Yine aynı küçük Hristiyan kız, mektebin girişinde de benzer bir nutuk irat eder. Söz konusu iki seslenişte de dikkatleri çeken hususiyet, padişaha ve onun vekili olarak bölgede bulunan Ahmet Cevdet Paşa’ya gösterilen ihtimam, nezaket ve bağlılıktır. Nutukların giriş kısmındaki ululama ifadeleri, Padişaha olan bağlılığı ağdalı bir biçimde verir. Her ne kadar bu iki metin, bir devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa tarafından çevrilmişse de kuvvetle muhtemelen Hristiyan ve Boşnak mektebinin muallimlerinin hazırladığı metnin de aynı ağdalı ve süslü ululamaları barındırdığını düşünebiliriz:

SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA
ROMANTİK BİR DESTEK

"Fahâmetlû Efendimiz. Kudretlû azametlû Pâdişâhımız Sultan Abdülaziz efendimiz hazretlerine teşekkür etmek üzere mektebimiz şâgirdleri beni intihâb ve tevkîl ettiler. Evvelâ Allahu te'âlâ hazretlerine teşekkür eyleriz ki bizi böyle merhametli ve şefkatli Pâdişâhın ülkesinde yarattı ve Pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerine dahi teşekkür ederiz ki bizi her türlü ni'met ve ihsânına nâil etti ve zîr-i cenâh-ı müstelzimü'l-felâh-ı Devlet-i âliyye'de her türlü âsâyîş ve istirâhatte bulunduğumuzdan dolayı ne vehile teşekkür edeceğimizi bilemeyip refikalarımınla berâber du'â-yı tezâyüd-i eyyâm-ı ömr ü âfiyet-i pâdişâh î tekrâr be-tekrâr merfû'ı kabul-gâh-i cenâb-ı Râbbü'l-ibâd kılınmıştır ve mektebimizi bi't-teşrîf beyne'l-akrân bizi müftehir buyurduğumuza dahi kezâlik cümle tarafından teşekkür ederim" (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 20).

Hristiyan tebaanın padişaha olan aidiyet referansları, "istirahat ve asayiş" açar ibareleri ile şekillenir. Zira güçlü bir ordu, güçlü yöneticiyi ve huzurlu bir yaşam alanını mevcut kılacaktır. Bunlar, insanın temel biyolojik ihtiyaçlarıyla birlikte anılan yaşamsal olgulardır. Ayrıca metinde padişahın sahip olduğu nitelikler arasında "merhametli ve şefkatli olmak" hâlleri vardır ki bu iki ibare, Tanzimat Fermanı ve devamındaki Islahat Fermanı ile somutluk kazanan hukuksal temelli icraatlara örtük bir gönderme yapar. Adalet kavramının varlığının, Bosna eyaletindeki alımlanma seviyesi de belirginleşir. Alıntıladığımız bu pasajlar, Hristiyanlık dinine mensup ileri gelen bir din adamının gönüllü askerliği teşvik eden bir manzumeyi yazmış olmasına, bağlamsal geçişi sağlayacaktır.

29

**Osmanlılık Siyasetinin Görünümleri: Fra Grga Martić'in Yazdığı
Manzume-i Teşvikiye'nin Tahlili ve Marş Olarak Bestelenmesi**

Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'inde din adamı ve Meclis-i kebir-i eyalet azası kimliğiyle vurgulanan Martić'in çok sayıda şiiri mevcuttur. *Bosanski Prijatelj (Bosnalı Arkadaş)* isimli süreli yayında, Katolik rahip olan Fran Frano Jukiç ile şiirler neşrettiğini bildiğimiz Martić (Seyhan, Temiztürk

ve Dizdar, 2016: 146) hakkındaki bilgiler, Türkçe kaynaklarda kısıtlıdır.⁷ *Tezâkir*'de şu bilgilere tesadüf ederiz: "Saray Bosna'da bulunan lâtin taifesi fratoru yâni reis-i rûhânîsi olan ve meclis-i kebir-i eyalet âzâsından bulunan Fra Gurgo Maretiç" (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 77). *Osmanlı Dönemi Bosna Basın Tarihi* adlı kitapta ise onun hakkında şu bilgiler mevcuttur: "Fra Grga Martic (Rastovaca, Posusje, 1822 – Kresevo, 1905) Hırvat ve Bosnalı Fransisken, halk şiirlerinin koleksiyoncusu, şair, coşkulu bir yazar, kültür ve siyaset adamıdır" (Seyhan, Temiztürk ve Dizdar, 2016: 156). Martic'in sahip olduğu bu nitelikler arasında geçen "halk şiiri koleksiyoncusu" hususiyeti, onun Boşnak ve Hırvat halk şiirlerinden hareketle millî bir duyusu hem politika hem de edebî anlamda yakalama gayretinde olduğunu çıkarımlamamıza katkı sunar. Ayrıca onun yazdığı gönüllü askerliğe teşvik manzumesinin de hem coşkun bir duyusu hem de politik bir tavrı var ettiğini iddia edebiliriz. *Bosanski Vjestnik (Bosna Habercisi)* isimli haftalık gazetede pastör ve müdür olan Martic (Seyhan, Temiztürk ve Dizdar, 2016: 156), çok yönlü bir kişilikte olmasıyla birlikte politik ve siyasi tavırlar da sergiler. Zira onun müdür olduğu mezkûr haftalık *Bosna Habercisi* gazetesinde Sırp eğitim topluluğu finansmanıya, Sırp ders kitaplarında kullanılmak üzere Bosna'nın kahramanlık ve halk şiirleri derleme çalışmalarına sıklıkla yer verilmekle birlikte Osmanlı yönetimiyle alakalı bazı olumsuz yayımlara da müsaade edilir (Seyhan, Temiztürk ve Dizdar, 2016: 158, 162).

⁷ Biz bu çalışmada Fra Grga Martic ile ilgili bilgilere *Osmanlı Döneminde Bosna Basın Tarihi* adlı eserinden ulaştık.

Martic'in bu şiiri ile ilgili Adnan Kadric'in "The Liminal-Heterogeneous Poetics of the Elder Bosniaks' Literature in the Context of Western Balkan Cultural Polyphony" başlıklı makalesinde şu ifadeler geçer:⁸

"Fra Grga Martić'in Osmanlı askerleri için yazdığı marş metni ilgi çekicidir. Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir'inde Saray Bosna'da bulunan Katolik baş rahip Grga Martić'in reformize edilen Osmanlı ordusu için şiir formatında Osmanlı Türkçesi'nde manzume-i teşvikiye adıyla marş kaleme aldığını yazmaktadır. Bununla birlikte şair her beytin yanına Boşnakça tercümesini de vermiştir.⁹ Ahmet Cevdet Paşa, bu şiiri, Boşnaklara uygun biçimde besteleyenin Yüz Başı Fuat Ağa olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Fuad Ağa'nın çok yetenekli olduğundan ve Boşnak kahvehanelerinde saz eşliğinde Hekimoğlu Ali Paşa'nın Almanlara karşı zaferi ile alakalı halk kahramanlık şiirini icra ettiğine vurgu yapmaktadır. Bando, ordu sıralandığında askerlere eşlik ediyordur" (Kadric, 2020: 93).

1827'de Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Ortodoks mezhebine mensup Habsburg hizmetine girmiş bir subay ailesinin oğlu olan Michael Lattas, Müslüman olduktan sonra Ömer Lütfi adını alır (Saydam, 2007: 74). Karadağ isyanını bastırmak için bölgeye gönderilen Ömer Lütfi Paşa, Müslüman olmadan önceki kimlik göstergeleri münasebeti ve Osmanlı Devleti'ni temsiliyeti bağlamında Jukiç ve Martić'in övgülerine mazhar olur. Jukiç ve Fra Grga Martić ilk tanıştıklarında, Ömer Paşa'nın seferlerini ve Bosnalı

⁸ Boşnakça yazılan bu makalenin Türkçeye çevrilmiş bir örneğine tesadüf edemedik. Bu sebeple makaledeki ilgili pasajın Türkçeye çevirisi, çalışmamızda kullanılmak üzere Doç. Dr. Ömer Aksoy tarafından yapılmıştır.

⁹ Tam bu noktada; Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'inin üçüncü cildine atıfla; manzume-i teşvikiyenin ilk bendi Boşnakça verilir ki bu çevirinin Ahmet Cevdet Paşa'nın Türkçe verdiği metinden yapıldığını unutmamak gerekir.:

"Sunce se pojavi, zrake bljesnule

Bosni se Sultan nasmiješi

Uzvišeni ferman odaslaše

Mlade momke za vojsku traži

Hajde, hajde, pod bajrak vi dodite!" (Kadric, 2020).

feodalleri nasıl yendiğini, destansı olarak anlattıkları ‘Slavodobitnicu svietlom gospodaru Omer pasa Latisu’ (Aydınlık Hükümdarı Ömer Paşa Lataş’a Şan Kazandırması) şiirini birlikte yazmışlardır (Seyhan, Temiztürk ve Dizdar, 2016: 148). Metinde, Ömer Lütfi Paşa’nın Hristiyanlığa mensup olduğu zamandaki ilk isminin de yer alması, etnik aidiyete duyulan hislerin varlığını da sezdirir. Bosna Hersek’in süreli yayınının başlangıcını temsil eden *Bosanski Prijatelj*’in (*Bosnalı Arkadaş*), önde gelen yazarları arasında yer alan Fra Grga Martić, ulusal mirasın bir araya getirilmesinde de pay sahibi olur (Seyhan, Temiztürk ve Dizdar, 2016: 148).

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*’inde Boşnakları olumlu ifadelerle anar. Onların askerlik mesleği ile olan münasebetinin, vatanlarından uzağa gitme kaygısı bağlamında şekillendiğini ifade eder. Bu sebeple orada yerli bir asâkîr-i nizamiyenin tertibinin lüzumlu görüldüğünü vurgular. Bu konuyla ilgili olarak Fuat Paşa’ya birtakım bildirimler yapar. Boşnakların yeşil rengi sevmesi bakımından bazı dinî söylenceleri vaaz ettirir. Eldeki mevcut bir tabura yeşil renkli şeritlerin bulunduğu elbiseler giydirir. Bu tavır, Müslüman Boşnaklara dönük, askerliğe teveccüh göstermelerine katkı sağlayacak bir husustur. Eyalet meclisinde alınan kararla Bosna ve Yenipazar’ın Karadağ hududunda koloni militer usulü bir yerli muhafız birliğinin teşkili için hamleler yapılır. Bosnalı gönüllü askerlerin harice çıkarılmayacağı garantisi verilir. Nihayetinde memleketin selameti için gönüllü olarak askerlik mesleğine geçen Bosnalı gençler, Müslüman ahali tarafından da desteklenir. Müslüman din adamları verdikleri vaazlarla gençleri teşvik eder (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 30-42). Oluşturulan alayın boyu, yarım saatlik bir yürüme mesafesini teşkil edecek büyüklüktedir. Bu uzun alay ile şehre girilir (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 71). İşte Martić’in manzumesi de bu esnada bando tarafından marş olarak icra edilir. Bu

SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA
ROMANTİK BİR DESTEK

meseyle ilgili arşivde Hicri 25.04.1281 tarihli bir belge mevcuttur.¹⁰ Belge Devlet Arşivleri'nin resmî sitesinde şu ibare ile geçmektedir:

"Saraybosna Latin milleti başrahiplerinden Fragurgo Martic'in Bosna asakir-i nizamiyesi hakkında Boşnakça bir manzume kaleme aldığı, Muzika-i Hümayun Yüzbaşısı Fuad Ağa'nın da Boşnak havalarını havi notayı bestelediği ve ilgili evrakın takdim edildiği" (BOA, TŞR.BNM, 29/130).

Arşiv belgesinde şunlar yazmaktadır:

"Numara 41 – Makam-ı sadaret-i uzmaya

Saray Bosna'da bulunan Latin milleti fratoru olan ve meclis-i kebir-i eyalet azasından bulunan Fra Grga Martic Bosna asakîr-i nizamiyesi hakkında Boşnak lisanı üzere bir güzel manzume-i teşvikiyye inşad etmekle Muzika-yı Hümayun yüzbaşısı Fuad Ağa bendelerine verilmişti. O dahi bir gün zarfında Boşnak havalarına tevfikten marş yolunda beste-i nota-i teşvik eylediği makamı derhal Muzika-yı Hümayun neferâtına meşk ve talim etmekle diğer ariza-i kemteranemde arz ve beyan olunduğu üzere alay sancağının resm-i teslimi alayında muzika-yı hümayun bu makam ile notazen tarab ve inşirah¹¹ olduğuna ve Latin milleti baş rahiplerinden birinin bu vechle asakir-i İslâmiyeyi teşvik için şiir söylemesi garaib-i ahvâlden ma'dud bulunduğuna mebni' manzume-i merkume misra be-misra-ı bî-ibaretiha tercüme olunup notası dahi çıkartılarak aynî ve tercümesi ile beraber manzur hükmün neşver-i hidiv-i azamileri olmak üzere leffen takdim olunarak ağa-yı muma-ileyh bendeleri mukaddem dahi Boşnak makamlarından bazıları için bu vechle nota yapıp ferman-ı alinin kıraati günü muzika-yı hümayun bu makamlarıyla cümlelerin şevk-efza-yı derunî olmuş ise de binâen-alâ-zâlik ağay-ı mumaileyhin ifa-yı vazife-i me'murininde meşhud olan liyakat ve ikdamının

¹⁰ Bu belge Hikmet Toker'in "Sultan Abdülaziz Döneminde Osmanlı Sarayı'nda Musiki" adlı doktora tezinde de anılır (2012: 248).

¹¹ Arşiv belgesini kaleme alan devlet görevlisi, sonradan eklediği ifadeyi derkenarda "o" (beş) işreti ile belirtmiştir. Biz de derkenardaki ifadeyi '...' işreti içinde verdik.

ma'ruz-ı teşekkürde arz ve ifadesine ictisar kılınarak herhalukarda emr ü ferman" (BOA, TŞR.BNM, 29/130).

Makalemizin ek bölümünde orijinali verilen belgede geçen "Latin milleti başrahiplerinden birinin bu vechle asakir-i İslâmiyeyi teşvik için şiir söylemesi" ibaresi, Osmanlılık fikrini somut kılan en önemli detaydır.

Mevzunun merkeze bildirimden sonra gelen fermanın okunması, Ahmet Cevdet Paşa tarafından *Tezkâir'* de ifade edilirken Bosna için yeni bir tarihin açıldığına dikkat çekilir. Türkçe ve Boşnakça dualar ve temennilerin varlığı (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 71), Osmanlılık fikrinin ana dili sahasındaki görünümünü verir. Resmî dilin Türkçe olmasına rağmen gayr-ı Türk tebaanın Padişaha ve devlete olan bağlılığının pekişmesi adına böyle bir uygulamada bir beis görülmez. Orada hazır bulunanlar, bu dua ve temennilerden sonra hep bir ağızdan "Padişahım çok yaşa!" diye bağırır. Âdeta vecde gelen halkın kışlanın kapısından içeriye hücum etmesi hadisesi de Ahmet Cevdet Paşa'nın mübalağalı üslubuyla verilir: "Asker ve ahali beyninde bir rabita-i üns ü uhuvvet peyda oluverdi" (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 72-73). Bu noktada Osmanlılık fikrine dair aidiyetin romantik bir görünümünden ziyade "kalabalıkların ruhunu" (Le Bon, 2016: 15) yakalamış olmak söz konusudur. Zeki bir devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa hem Boşnakların ananelerini hem İslam dininin romantik ve kolektif ruhu körükleyen hususlarını hem de genç erkeklerin kendini kanıtlama arzularının fışkıрма noktasına taşınmasını uygulamanın fikirsel boyutunda harmanlar ve sonuca dönük bir biçimde icraya döker. Onun bu hamleleri, Boşnak gençleri arasında bir an önce askere kaydolmak arzusunu, bastırılmaz bir kolektif harekete dönüştürür:

"İyd-ı fıtrdan beri Boşnakların heveskâr oldukları yeşil şeritli talî'a elbiselerini Saray Bosna gönüllüleri giyip sokakta ve mahâllât aralarında gezerken kızlar tarafından daha ziyade rağbet gördüklerine mebni Saray delikanlılarının askerliğe meyilleri arttı ve ta'lime o kadar haris oldular ki talî'a

SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA
ROMANTİK BİR DESTEK

taburunun neferâtından biri pazara yahud diğer bir mahalle gidecek olsa iki tarafına birer Boşnak nefer katılarak gidip gelinceye dek refakat eyler ve ayak ta'limi ederlerdi" (Ahmet Cevdet Paşa, 1986: 73).

Buna eklenen teftişlerin varlığı ekseninde, "zaptiyelerin Hristiyan köylülere yaptıkları haksızca muamelelerin bizzat Ahmet Cevdet Paşa'nın" (İzgöer, 2016: 33) emri ile bertaraf edilmesi hususu, Osmanlıcılık fikrine olan aidiyeti daha da görünür kılar. Böylece devletin, "özü itibariyle yurttaşlarının kolektif gücünü barındıran" (Russell, 2015: 55) tarafı belirginleşmiş olacaktır. Ayrıca Farabi'nin ifadesiyle "büyük toplum" (2017: 97) ideali somutluk kazanacaktır. En nihayetinde bu romantik etkileşime bir katkı olarak Fra Grga Martić, mezkûr manzumeyi kaleme alır. Bu manzume, Fuat Paşa'nın Sultan Abdülaziz'den aldığı onayla hazırlattığı yeni sancağın gönüllüler taburuna verilmesi töreninde bir marş olarak ahaliye takdim edilir. Bosna'da tertip edilen ilk gönüllü taburunun varlığı ve ilk sancak takdiminin mevzubahis olması sebebiyle, son derece gösterişli bir tören planlanır. Törende marş olarak icra edilen manzumenin Boşnakçadan Türkçeye tercümesi şöyle yapılmıştır:

*"Güneş çıkıp ziyaları parladı
Bosna'ya Hünkâr tebessüm eyledi
Fermân-ı âlî-şânını gönderdi
Nev-civanları askere istedi.*

Haydi haydi gelin sancak altına

*Sancağ-ı hümmâyün kanadın açtı
Boşnakları uykudan uyandırdı
İhsân ve irâde-i seniyyeye
Hemen herkes koşup imtisâl etti*

Haydi haydi gelin yüz ağırtmağa

Milletin hülâsa-i iftihârî
Ya'nî ki eski şâhin yavruları
Uçup geldiler Hünkâr hizmetine
Tecdîd ettiler sadâkatlerini
Haydi haydi dîn ü vatan uğruna

Yazılıp oldu hâzır u âmâde
Yeni asker ceng ü harbe gitmeğe
Sultan Abdülaziz Han uğruna
Vatanı düşmandan muhafaza etmeğe
Haydi haydi ateşe ve cenge

Haydindin haydindin gazi yiğitler
Suvâriiler ile piyadeler
Yüreğinde şeca'at kanı olan
Hiçbir yana eylemez atf-ı nazar
Haydi haydi bakmayınız geriye

Pâdişahın nazarı yoldaşınız
Hüsn-i tâ'lîde karındaşınız
Nev-civanlar yiğitler pehlivanlar
Pâdişâh'a sadakat pâdâşınız

Haydi haydi durun arslanlar gibi" (Ahmet Cevdet Paşa, 1986:
78)

Şiir, aruz vezninin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbına göre Türkçeye çevrilmiştir. Bununla birlikte "şiiirde vezin ihmâl edilmiştir" (Arık, 2005: 227). Kafiyeinin de tutmadığı mısralar mevcuttur. Dörtlüklerle tercih edilen kıtalarda benzer sesleniş kelimelerinin varlığıyla kurulan nakaratlar mevcuttur. Şiiirdeki nakaratların varlığı, marş özelliğinin bir göstergesidir.

SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA
ROMANTİK BİR DESTEK

Coşkuyu ve teşviki artırıcı mahiyette değerlendirilecek birçok ifade şiirde kendini gösterir.

Alman araştırmacı Horst Belke tarafından "kullanımlık metinler" (Tepebaşı, 2004: 4) şeklinde nitelenen bu tarz metinler, edebî olmayan metin diye kabul edilir. Boşnak havalارına uygun bir biçimde bestelenen manzume-i teşvikiyeyi, Martić'in halk şiiri koleksiyoncusu oluşu bağlamında algılamak gerekir. Bu bağlamda manzumenin orijinalinde Boşnak halk şiirlerinin kahramanlık duyularının varlığını tahmin etmek pek de zor olmaz. Bu noktada halk ezgilerinin kahramanlık duyularını ekseninde ulusal marşların tesir alanına kayan bir etkileme, yankı uyandırma hâlleri söz konusu olacaktır.

Martić'in şiirinin marş olarak bestelenmesinden yola çıkarak metinde "halk, değerler, yönetim ve coğrafya" (Tepebaşı, 2004: 7) olguları arasında yakın bir ilişkinin kurulduğu rahatlıkla gözlemlenir. Şiirdeki coğrafya algısı, yerel odakla sınırlıdır. Boşnak gençlerinden teşekkül edilen alayın o bölgede görev yapacak olması, şiirdeki vatan kelimesini makro düzeyden ziyade mikro bağlama sabitler. Burada Ahmet Cevdet Paşa'nın şiir çevirisindeki vatan kavramının Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* tiyatrosundan önce de kavramsal olarak varlık bulduğuna dikkat çekmek gerekir. Vatan kavramı, bu metin ekseninde milliyetçilik duyusuna hizmet etmekten ziyade yaşanan coğrafyayı korumak ve orada hür yaşamak ekseninde konumlanır. Bu bağlama Padişah'a duyulan sadakati de eklemek lazımdır. Söz konusu bağlılık ve sadakat, mübalağalı biçimde güneşin parlaklığı eşliğinde şiirselleşir. Teşkil edilen gönüllü alayı ile Bosna'da yeni¹² bir dönemin başladığı, bu dönemin daha aydınlık yarınları Padişah'ın iradesi ile vaat ettiği algısı görünüm kazanır. Öyle ki bundan önce Müslüman

¹² Söz konusu yeni dönemi, Tanzimat ve Islahat Fermanları bağlamında askerî, hukuksal ve idari boyutta görünüm kazanan reformlar bağlamında algılamak gerekir.

Boşnaklar, bir uyku hâlinededirler ve düşmana karşı uyanacaktırlar. Burada Müslüman Boşnaklar ifadesinin, Osmanlılık fikrine karşı bir duruş olduğu algısı belirebilir; fakat arşiv metninde de geçen Hristiyan bir din adamının İslam dinine mensup neferlerden mürekkep bir orduya böyle bir övgü ve teşvik şiiri yazması garip karşılanır. Yine şiirde geçen “din ü vatan uğruna” ifadesinde İslam dinine vurgu yapılır. Buna ek olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın gönüllü alayının teşkili sürecinde dikkat çektiği Müslüman din adamlarının vaazları ayrıntısı da bu bağlama oturacaktır. Buna ek olarak şiirde Martic tarafından sıklıkla vurgu yapılan Padişaha bağlılık ve sadakat olguları, Osmanlılık siyasetine ve fikrine tam bağlılığı imlemektedir. Bu durum şiirde geçen “Hünkâr tebessüm eyledi; hünkâr hizmeti; Sultan Abdülaziz Han uğruna; Padişah'ın yoldaş olan nazarı; yoldaşlaşan Padişah'a dönük sadakat” ifadeleriyle Padişah odağında belirginleşen Osmanlı aidiyetini pekiştirir.

Şiirin ilk bendindeki özne / eyleyen konumunda Padişah'ın olması, iradelerin Padişah'a sadakat uğruna feda edilmesi durumunu gösterir. Genç delikanlıları askerliğe çağıran Padişah'ın Bosna mekânındaki algılanışı, son derece olumlu, aydınlatıcı ve yaşam kaynağı doğrultusundadır. Öyle ki Padişah'ın Bosna topraklarından bir şeyler istemesi, güneşin Bosna'da yeniden doğması biçiminde terennüm edilir. İkinci bentte belirginleşen olgu, “sancak”tır. Tertip edilen gönüllü alayı için bir “sancak” hazırlanır. Sancağın kavram alanı, kutsallığı barındırır ve sancak ulus devletler çağı bağlamında bayrak unsurunu da anıştırır. Bu kutsallığa Padişah'ın lütuf buyurması da eklenir. Padişahın ihsanı ve iradesi, temizlik, saflık, yücelik, kıymetli anlamlarına gelen “seniyye” kelimesi ile imlenir. Üçüncü bentte Boşnakların eskiden beri yansıttıkları savaşçı ve özgürlük kimliği “şahin” sembolü ile verilir. Padişah'ın ihsanı, Boşnakları uykudan uyandırır ve onların sadakatlerini yeniler, günceller. Padişah uğruna savaşma ifadesi, vatan uğruna savaşmayla birleşerek daha

SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA
ROMANTİK BİR DESTEK

da kutsallaşır. Şiirde geçen "Sultan Abdülaziz Han uğruna" ifadesi bağlamında Eagleton'ın *Şiir Nasıl Okunur?* adlı eserinde karşımıza çıkan şu ifadeleri anmakta fayda var:

"Britanya'nın ulusal marşı olan 'Tanrı Kraliçeyi Korusun' bir tür duadır; bir şey rica eden her dua gibi o da sözcükleri söylememizin doğrudan sonucu olarak Tanrı'nın istediğimiz şeyi (yani, hükümdarı kurtarmayı) gerçekleştirecek denli bağışlayıcı olduğu umudunu ifade eder. Ancak konuşma eylemi gerçekte pragmatik değildir: Kişinin devlet başkanına olan hürmetini ifade etmek için beslediği umudu seslendirir. Ulusal marşlarını söyleyen çoğu Britanyalı bu dizeleri huşuyla okuduklarında Kraliçe'nin her zamanki kadar kurtarılmamış bir halde kaldığını [düşünürler]" (2011: 62).

Gayrimüslim kimlik, Martic'in şiirinde de buna benzer bir bağlam ile kendini gösterir. Bunu Padişah'a yapılan sık göndermelerden anlamak mümkündür.

39

Şiire hâkim olan "teşvik etme" niyeti, hemen hemen Padişah'a sadakat ile aynı seviyede değer bulur. Sancağa katılanların geriye bakmaması, savaşta zafere ulaşabilmek için elzendir. Akli cephe gerisinde kalan askerin, savaş meydanında düşmana galip gelmesi pek de mümkün olmayacaktır. Buna ek olarak aslan ve şahin hayvanlarının içerimlediği nitelikler, genç askerlere atfedilir. Böylece onların cesaretleri pekiştirilir. Gönüllü askerleri cesaretlendirmek için "Haydi!" ifadesi sıklıkla tercih edilir. Nakaratlaşan bu ifadeler, çağrı ve teşvik eylemlerini somutlaştırır. Yine "Haydi!" ifadesiyle birlikte şiirde terennüm edilen şu ifadeler, askerlerin cesaretlerini artırır: "gelin sancak altına; yüz ağartmaya; din ü vatan uğruna; ateşe ve cenge; bakmayınız geriye; durun aslanlar gibi". Söz konusu ifadelerle; aidiyet, gurur, kimlik kurucu değerler askerlerin zihinlerine, ruhlarına ve benliklerine nakşedilir.

Sonuç

Marş olarak bestelenen Martić'in şiirinin Boşnakça orijinal metnine ve marşın notalarına ulaşamadığımız hâlde, söz konusu metnin Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'inin üçüncü cildinde yer alması, Osmanlı Devleti ve Balkan coğrafyası odağı açısından son derece önemli bir hususiyettir. Ahmet Cevdet Paşa'nın bölgeye her anlamda hâkim oluşu, onun Boşnaklara bakışını yapıcı kılar. Zira O, Boşnak halk müziğinin en sevilen kahramanlık türkülerinden hareketle bir beste icrasına irade gösterir. Aidiyetin Padişah'a bağlılıkla hukuksal ve siyasal boyuta aktarımına, Martić'in sahip olduğu manevi, kültürel ve siyasi kimlik de eklenir. Böylece Martić'in söz konusu metni, Osmanlılık siyaseti bağlamına taşınır. Arşiv belgesinde "manzume-i teşvikiye" şeklinde tanımlanan metin, dönemin tarihsel şartları bağlamında siyasi ve politik bir tavır görünümüyle karşımıza çıkar.

Martić'in manzumesinde Sultan'a duyulan aidiyet ve vatan kavramının varlığı, Osmanlılık aidiyeti odağına oturur. Nihayetinde söz konusu şiirin varlığı ve bestelenerek marş hâline getirilmesi, Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'teki iktidarını geçici bir süre de olsa pekiştirmeye katkı sunmuştur.

Kaynakça

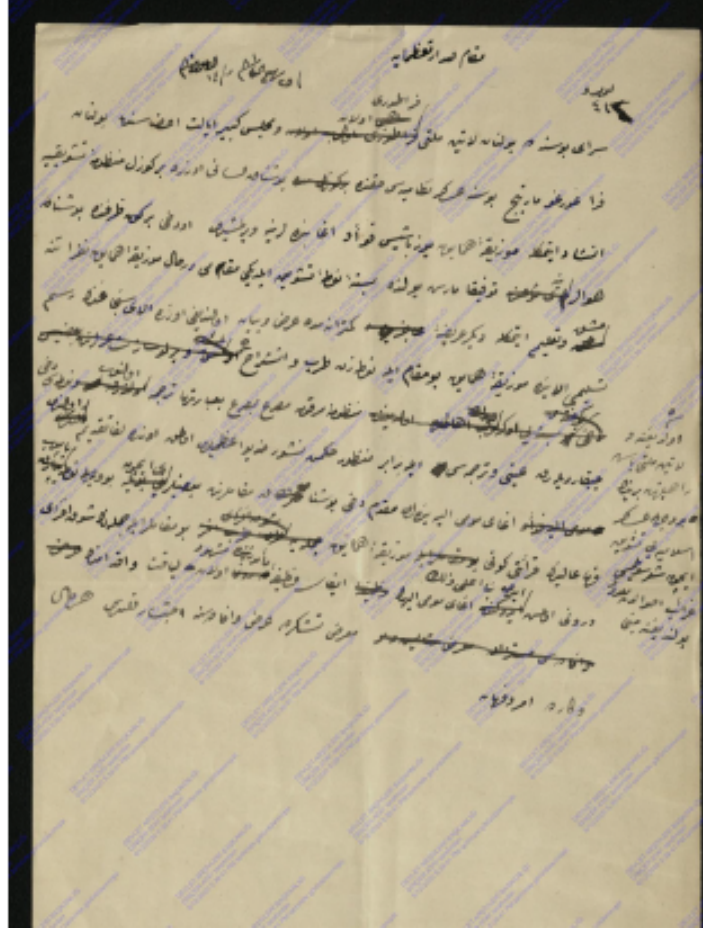
- Ahmet Cevdet Paşa (1986), *Tezâkir – 21-39*, C. 3, 2. Bs. Cavid Baysun (Yay.), Ankara: TTK Yayınları.
- AKÇURA, Yusuf (2015), *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ARIK, Şahmurat (2005), "Ahmet Cevdet Paşa'nın Kullandığı Mahlâslar ve Yayınlanmamış Bazı Şiirler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 219-234.
- AYDIN, Mithat (2004), "XIX. yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(15), 73-82.

SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA
ROMANTİK BİR DESTEK

- BEYDİLLİ, Kemal (2013), "Yeniçeri", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 450-462.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Taşra Evrakı, TŞRBNM Bosna Müfettişliği Evrakı, Dosya: 29, Gömlek: 130, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Arama/OzelArama.aspx>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- EAGLETON, Terry (2011), *Şiir Nasıl Okunur*, Kaya Genç (Çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Farabî (2017), *İdeal Devlet*, Ahmet Arslan (Çev.). 2. Bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GEÇER, Genç Osman (2012), "Bosna-Hersek'te Hilâl-i Ahmer'e Maddî Yardımlar: Misbah Mecmuası Örneği (1912-1914)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 4(31), 99-110.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, AYDIN, Mehmet Âkif (1993), "Cevdet Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 443-450.
- İNALCIK, Halil (2005), *Şair ve Patron – Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2017), *Osmanlı ve Avrupa – Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, 3. Bs. İstanbul: Kronik Kitap.
- İZGÖER, Ahmet Zeki (2016), *Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*, 2. Bs. İstanbul: İz Yayıncılık.
- KADRİC, Adnan (2020), "Liminalno-Heterogena Poetika Starije Bošnjačke Književnosti U Kontekstu Zapadnobalkanske Kulturološke Polifonije", https://www.academia.edu/30292604/Liminalno-heterogena_poetika_starije_bo%C5%A1nja%C4%8Dke_knji%C5%BEevnosti_u_kontekstu_zapadnobalkanske_kulturolo%C5%A1ke_polifonije [The liminal-heterogeneous poetics of the elder Bosniaks literature in the context of Western Balkan cultural polyphony](https://www.academia.edu/30292604/Liminalno-heterogeneous_poetics_of_the_elder_Bosniaks_literature_in_the_context_of_Western_Balkan_cultural_polyphony) (Erişim Tarihi: 29.05.2020).

- KOCABAŞ, Süleyman (2001), *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet*, İstanbul: Vatan Yayınları.
- KORKMAZ, Ramazan (2011), “Yeni Türk Edebiyatına Giriş”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ramazan Korkmaz (Ed.), 6. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 13-43.
- KÜÇÜK, Cevdet (1988), “Abdülaziz”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 179-185.
- LE BON, Gustave (2016), *Kitleler Psikolojisi*, Hasan İlhan (Çev.), Ankara: Yason Yayınları.
- ÖZ, Mehmet (2007), “Reaya”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 490-493.
- RUSSELL, Bertnard (2015), *Toplumsal Yeniden İnşanın İlkeleri*, Taylan Doğan, Şebnem Duran (Çev.), İstanbul: BGST Yayınları.
- SAYDAM, Abdullah (2007), “Ömer Lütfi Paşa”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 74-76.
- SEYHAN, Salih, TEMİZTÜRK, Hakan, DİZDAR, Senada (2016), *Osmanlı Dönemi Bosna Basın Tarihi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Takvim-i Vekâyi* (1279), S. 667, s. 1, F. CA. 4. Fî 4 Cemâziyelevvel.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2009), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. Bs. İstanbul: YKY.
- TEPEBAŞILI, Fatih (2004), *Ulusla Marşlar ve Kimlikler – Edebiyat Bilimi Açısında Notlar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TİMUR, Taner (2010), *Osmanlı Kimliği*, 5. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- TOKER, Hikmet (2012), *Sultan Abdülaziz Döneminde Osmanlı Sarayı'nda Musiki*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- ÜNAL, Uğur (2016), *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Ankara: TTK Yayınları.

SARAY BOSNA'DAKİ "GÖNÜLLÜ ASKERLİK" ÇAĞRISINA
ROMANTİK BİR DESTEK

Ek-1: BOA, TŞR.BNM, 29/130.

Araştırma Makalesi/Research Article
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(2): 44-63
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(2): 44-63

**HALİDE NUSRET ZORLUTUNA'NIN GÜL'ÜN BABASI KİM?
ROMANINDA BİR ARINMA MEKÂNI OLARAK EDİRNE***

Gülçin OKTAY ERKOÇ**

ÖZ: Edebiyat tarihinin arka planda kalmış, kısmen de olsa unutulmuş kadın yazarlarından biri de Halide Nusret Zorlutuna'dır. 1901-1984 yılları arasında yaşamış ve pek çok siyasi gelişmeye tanıklık etmiş yazar; ardında pek çok şiir, hatıra kitabı ve roman bırakmıştır. Aynı zamanda bir öğretmen olan Halide Nusret, 1924 yılında başladığı meslek hayatını yurdun çeşitli yerlerinde çalışarak tamamlamıştır. Yazarın öğretmenlik yaptığı ilk şehir ise Edirne'dir. Bu sebeple Edirne, Halide Nusret'in hayatında bir başlangıç ve olgunlaşma evresidir. 1924-1926 yıllarında genç öğretmen Halide Nusret'i ağırlayan Edirne Kız Muallim Mektebi ise yazarın 1933 yılında yazdığı *Gül'ün Babası Kim?* romanında görünür. Romanda, Meclâ karakterinin İstanbul'dan Ankara'ya uzanan yolculuğunda Edirne önemli bir duraktır. Bu sebeple roman Edirne'nin doğal ve tarihî güzellikleri, insanları, ağız özellikleri yanında İstanbul-Ankara gibi önemli şehirler arasındaki durumuna dair de izler taşır. Bir yandan da Edirne, tıpkı romanın başkarakteri Meclâ gibi Halide Nusret'in de evliliğe ve yeni bir hayata açılan kapısıdır.

* Bu makale, "Türk Romanında Kadın ve Toplumsal Cinsiyet: Kimlik, Sınıf, Temsil (Kadın Yazarlar Örneğinde 1877-1938)" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinin bir kısmına dayanarak üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: oktaygulcin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3745-5896

Geliş Tarihi (Received): 29.09.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 10.11.2020

Anahtar Kelimeler: Halide Nusret Zorlutuna, Türk Romanı, *Gül'ün Babası Kim?*, Edirne.

**EDİRNE AS A PURIFICATION SPACE IN THE NOVEL 'GUL'UN
BABASI KİM?' ('WHO IS GUL'S FATHER?') BY HALIDE NUSRET
ZORLUTUNA**

ABSTRACT: Halide Nusret Zorlutuna is one of the female authors who has been partially forgotten and remained in the background of literature. The author, who has lived between the years 1901-1984 and witnessed a lot of political developments, has left behind a considerable number of poems, memory books and novels. Moreover, Halide Nusret, who was a teacher, started her career in 1924 by working in various locations in the country. After her short experience in Istanbul, the author continued her career as a teacher for the first time in Edirne. This is the reason why Edirne is a starting and growing phase in Halide Nusret's life. Edirne Girls School, where the young teacher Halide Nusret worked between the years 1924-1926, can be found in the novel *Gül'ün Babası Kim?* ("Who is Gul's Father?") written by the author in 1933. In the novel, the character Meclâ travels from Istanbul to Ankara, and Edirne is an important stop in her travel. This is the reason why the novel carries traces of Edirne's natural and historical beauties, people, dialects, as well as its situation among important cities such as Istanbul and Ankara. Edirne is also a place where Halide Nusret paved the way for marriage and a new life, just like the main character in her novel.

45

Keywords: Halide Nusret Zorlutuna, Turkish Novel, *Gül'ün Babası Kim?*, Edirne.

Giriş

Şiire meraklı bir annenin¹ ve siyasi meselelere ilgili bir babanın² kızı olan Halide Nusret, 1901-1984 yılları arasında yaşamış ve pek çok siyasi

¹ Halide Nusret, ilk baskısı 1978 yılında yapılan *Bir Devrin Romanı* adlı hatıra kitabında annesi Ayşe Nazlı Hanım'ı edebiyata ve şiire meraklı "okuma tiryakisi" bir kadın olarak anar (2013: 20). İlk eğitimini annesinden aldığını söyleyen yazar, hatıra kitabında "İlk Ders" başlığı altında bu derslerin kendisi için öneminden bahseder. Ayrıntılı bilgi için bk. Zorlutuna, 2013: 11-12, 21.

² Halide Nusret'in babası Mehmet Selim Bey, kardeşi Süleyman Tevfik ile 1899 yılında *Mürüvvet* gazetesini çıkarır. Selim Bey, bu gazetede yazdığı hürriyet yanlısı bir yazı yüzünden yakalanma korkusu yaşar ve bunun üzerine İstanbul'u terk eder. 1900 yılında ismini Avnullah Kazımî olarak değiştirerek İstanbul'a döner ancak yakalanır. Bundan sonra Avnullah Kazımî adıyla bilinir ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Sivas ve Sinop'ta sürgünde yaşar (Gürel, 1988: 1-2). Ancak Avnullah Bey, 1908 yılından

gelişmeye tanıklık etmiş bir yazardır. Özellikle babasının sürgünde geçirdiği yıllar ve 1909 yılında da Kerkük mutasarrıflığına atanması Halide Nusret'in çeşitli şehirleri, olayları ve insanları yakından gözlemlemesini sağlar. Bu gözlemler yazarın annesinden aldığı³ edebiyat terbiyesiyle de birleşince ona pek çok eser yazdırır. Halide Nusret'in yayımlanan ilk şiiri ise henüz Erenköy İnâs Sultânîsi öğrencisiyken yazdığı ve *Talebe Defteri* dergisinde yayımlanan 'Ağlayan Kahkahalar'dır (Zorlutuna, 2013: 112). Yazarın zatürre hastalığı sonucu ölen babasına yazdığı bu mensur şiir, onu hem edebiyat dünyasına tanıtır hem de yazmaya olan merakını arttırır. Bu gelişmeden sonra yazar 1919'dan 1941'e kadar *Nedim, Süs, Servet-i Fünun, Ümit, İctihad, Millî Mecmua, Hayat, Kopuz, Çınaraltı* ve *Ülkü*'de yazar. 1943'ten sonra Halide Nusret ismine *Türk Kadını, Kadınlar Dünyası, Türk Yurdu, Defne, Töre, Hisar, Çağrı, Türk Edebiyatı, Vakıf, Sabah* ve *Yeni İstanbul*'da rastlanır. Aynı zamanda Halide Nusret, *Defne* ve *Töre* dergilerinin de kurucuları arasında yer alır (Gürel, 1988: 6, 23-24).

Şiirlerini hece vezniyle yazan Halide Nusret, "Git Bahar" adlı şiiriyle Yakup Kadri, Yahya Kemal, Vâlâ Nurettin gibi dönemin önemli yazarlarının dikkatini çeker. Hatta Halide Nusret, *Bir Devrin Romanı* adlı hatıra kitabında "Git Bahar" şiirinin Halit Fahri Ozansoy tarafından takdir edilmesinden duyduğu memnuniyeti anlatır (Zorlutuna, 2013: 152). Aynı şekilde Ahmet Haşim'in de Halide Nusret'e gönderdiği bir mektupta "[g]üzel, munis ve ahenkli şiirleriniz" ifadesini kullanması yazar için büyük bir mutluluk kaynağı olur (Zorlutuna, 2013: 151). Bu teşvik edici gelişmelerle Halide

sonra da İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri ile çatışmalar yaşamaya başlar ve onları "[ç]etecilikle koskoca bir imparatorluk idare ed[en]" tipler olarak değerlendirir; en iyi idare şeklini ise cumhuriyet olarak görür. Bu sebeple Avnullah Bey, "Fedakârân-ı Millet Cemiyeti" adı altında bir siyasi fırka da kurar. Ayrıntılı bilgi için bk. Zorlutuna, 2013: 30-35.

³ Yazarın annesinden gelen edebiyata düşkünlük ailenin kadınlarında bir gelenek olarak devam eder. Halide Nusret'in ablası İsmet Kür ve onun kızı Pınar Kür de başarılı birer yazar olurlar. Aynı şekilde Halide Nusret'in kızı Emine Işınsoy da pek çok roman yazmış önemli bir isimdir.

Nusret; *Geceden Taşan Dertler* (1930), *Yayla Türküsü* (1943), *Yurdumun Dört Bucağı* (1950), *Ellerim Bomboş* (1967) adlı şiir kitaplarını yayımlar.

Halide Nusret her ne kadar “şaire” olarak anılsa da birden çok roman yazmış bir isimdir. Bu sebeple onu “yazar” olarak anmak daha doğru bir yaklaşımdır. Halide Nusret’in romancılığında -bazılarına uzun hikâye de denilebilir-⁴ dönüm noktası ise eğitimini yarıda bırakıp Dârülmualimât sınavlarına girmesi ve öğretmen olmaya hak kazanmasıdır. Bu tarihten sonra Halide Nusret, tıpkı çocukluğundaki gibi yurdun çeşitli yerlerinde bulunur. 1924 yılından 1957 yılında kendi isteğiyle emekli olana kadar Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kars, Karaman, Urfa, Maraş, Sarıkamış ve Ankara’yı gezer (Erdal, 2008: 8; Coşkun, 2010: 24-33). Genellikle bu şehirler ve oralarda gözlemlediği insanlar yazdığı romanlara konu olur. *Küller* (1921), *Sisli Geceler* (1922), *Gül’ün Babası Kim?* (1933), *Beyaz Selvi* (1945), *Aşk ve Zafer* (1966), *Büyükanne* (1971) ve *Aydınlık Kapı* (1974) adlı romanlarında bu etkilenme açıktır.

1924-1926 yılları arasında öğretmenlik yaptığı Edirne ise Halide Nusret için bir başlangıç durağıdır. Yazar, *Bir Devrin Romanı* adlı hatıra

⁴ Halide Nusret; şiir ve romanlarının yanında piyesler ve hikâyeler de yazmıştır. *Hatırsaymaz Kaymakam, Peçe ve Kafes, Rüzgardaki Yaprak, Suçlu Kim?, Asil Aşk, Ali Usta’nın Torunları ve Gece Kondu Gülleri* yazarın bilinen piyesleridir. Bunların çoğu sahnelenmiş ancak basılmamıştır. Hatta Halide Nusret kendisiyle yapılan bir röportajda ilk piyesini Halide Edib’in ‘Zeynebim, Zeynebim’ adlı hikâyesinden çevirdiğini ve Edirne Kız Muallim Mektebi öğrencilerine sahnelediğini anlatır (Gürel, 1988: 65; Zorlutuna, 2013: 221). Halide Nusret’in hikâyeleri ise 40’i aşkındır; ancak bu hikâyeler kitaplaşmamıştır. Yazarın sadece dört hikâyesi 1927’de yayımlanan *Hava Edebiyatı* adlı kitapta yer alır. Aşk, aile, kaçış, öğretmenlik, Millî Mücadele gibi temalar hakkında yazılan bu hikâyeler *Millî Mecmua, Süs, Yeni İstanbul Gazetesi, Hâkimiyet Gazetesi, Türk Kadını, Çınaraltı, Hayat Mecmuası ve Kadınlar Dünyası*’nda yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Coşkun, 2010: 261-279. Aynı zamanda Halide Nusret, 1923 yılında *Hanım Mektupları* adıyla bir eser daha yazar. Bu kitap, yazarın ilk romanı olan ve mektup-roman olarak anılabilecek *Küller*’in gördüğü ilgi üzerine yazılır. *Hanım Mektupları* okuyucuların isteğiyle yazılmış ve içerisinde çeşitli mektup tarzlarının (resmî, tebrik, tavsiye, davetiye vs.) olduğu bir kılavuzdur. Ayrıntılı bilgi için bk. Gürel, 1988: 62-64. Yazarın, *Örümcek Dede* adında da bir çeviri kitabı vardır. Bu çeviri, Mark Twain’in yeğeni olan Jean Webster adlı bir kadın yazardan yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Coşkun, 2010: 319-322.

kitabında binbir tedirginlik ve acemilikle Edirne'ye yaptığı bu yolcuğu şöyle anlatır:

“Edirne’yi tarihten, coğrafyadan ve edebiyattan tanıyor, seviyordum.

Eski bir Divan şairimiz kasidesine Edirne’yi övmekle başlıyordu:

Edirne şehri mi bu yâ gülşen-i me’vâ mıdır?

Ben onu sevmeye hazırdım, daha yüzünü görmeden, içim onun sevgisiyle dolmuştu.

(...)

Arabamız Karaağaç-Edirne yolunda ilerlemeye başladı.

Yavaş gidiyorduk; çünkü buz ve karanlık yolumuzun üstünde idi. Birinden birinin tuzağına düşmemek için onları hesaba katmamız lâzımdı.

Arabacı böyle düşünüyordu.

Fakat trende atlattığım korkudan sonra bana buz da, karanlık da çocuk oyuncağı geliyordu.

Bu biraz da sinemavarî bir gidişti; uçsuz bucaksız, meçhullerle dolu, karanlık, korkunç bir orman içinde bir gece yarısı; dal kadar bir genç kız!

Bu kızcağız bendim; “uçsuz bucaksız sandığım yer de, sonradan adını “Cennet Yol” koyduğum o dünya güzeli Karaağaç Caddesi!” (2013: 187, 193-194).

Kısa sürede ilk başlardaki acemilikleri atarak öğrencilerine ve mesleğine alışan Halide Nusret Zorlutuna, Edirne’yi “[h]ayatımın bir dönüm noktası” diye tanımlar (2013: 189). Bir anlamda bu şehir onu olgunlaştıracak ve ilerideki hayatına hazırlayacak bir evredir. Nitekim Halide Nusret, öğretmenlik mesleğindeki ilk tecrübesini bu şehirde kazanırken evlilik hayatına da bu şehirde adım atar. Bir öğrencisinin ağabeyi subay Aziz Vecihî ile tanışan Halide Nusret, 1926 yılında evlenir. Bu tarihten sonra Halide Nusret’in iki yıllık Edirne yolculuğunun sonu gelir ve subay olan eşi ile birlikte çeşitli şehirlerde görev yapmaya başlarlar. Ancak Edirne,

Halide Nusret'i öylesine etkilemiştir ki 1933 yılında yazdığı *Gül'ün Babası Kim?* romanında başkarakter Meclâ'nın da yolunu bu şehirden geçirir. Romandaki bu detay, aynı zamanda Halide Nusret'in Edirne'ye olan bakışını ve şehrin İstanbul ile Ankara arasında simgeleşen rolünü de betimlemiş olur.

Yozlaşmanın Şehri İstanbul

Halide Nusret'in kısa da olsa ilk öğretmenlik yaptığı yer İstanbul'dur. Bir tanıdıklarının vasıtasıyla Kadıköy'deki Özel Âşiyân İdadisinde öğretmenliğe başlayan yazar, büyük bir heyecanla sınıfa girer ve bu ilk dersten sonra Tanrı'nın kendisini öğretmen olsun diye yarattığını anlar (Zorlutuna, 2013: 120-124). Bu kısa tecrübeden sonra da Halide Nusret, Maarif Vekâletine başvurur ve İstanbul dışında bir öğretmenlik ister. Bu isteğinde hem Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eğitimsiz kalan öğrencilere ulaşmak hem de İstanbul'un işgal dönemi yozlaşmış yapısını kafasından atmak fikri gizlidir. Bir yandan da bu istekte sonu ayrılıkla biten bir nişanlılık sürecinin de etkisi vardır. Halide Nusret, *Bir Devrin Romanı* kitabında İstanbul'dan kaçma isteğini şöyle anlatır:

"1924 yılının ilk günlerinde Ankara'ya başurdum. Öğretmenlik istedim. Öyle zannediyorum ki bu, maarif tarihinde bir eşine rastlanmayan, belki de hiç rastlanmayacak olan bir mektepte 'muallimlik' istemiştim! Duyanlar şaşırıp kalıyorlardı. Bir arkadaşım:

-Ya Hakkari'nin bir köyüne tayin ederlerse, ne yaparsın? Dedi.

Ne mi yaparım? Rahat rahat güldüm:

-Hakkari'nin köyü, anayurdun bir bucağı değil mi? Kalkar oraya gider, oradaki yavruları bağrıma basar, okuturum; onlara anne gibi bir muallim olurum: O çocukları yetiştiririm. Ha İzmir, ha Hakkari. Bence hepsi bir, cevabını verdim.

Yalnız bir tek yerde çalışmak istemiyordum: İstanbul.

O sıralarda biraz hastaydım galiba. Canım kadar sevdiğim İstanbul'dan, İstanbul'un eşsiz denizinden, Boğaz'dan, Hisar'dan uzaklaşmak arzusu bende sabit bir fikir hâline gelmişti.

Güzel İstanbul'dan, evet yangından kaçarcasına kaçmak istiyordum"
(2013: 183-184).

Bu sözlerle içindeki İstanbul'dan kaçma arzusunu anlatan Halide Nusret, aynı duyguyu çeşitli vesilelerle roman karakterlerine de yaşatır.⁵ Bu karakterlerden biri de ilk baskısını 1933 yılında yapan *Gül'ün Babası Kim?* romanındaki Meclâ'dır. Roman, yabancı okulda okuyan Meclâ karakteri üzerinden değişen siyasi dönemlere ve onların yansıması olan şehirlere dair göndermeler yapar. Meclâ, avukat bir baba ile ev işleriyle meşgul bir annenin kızıdır. Meclâ ve ablası Nezihe bu ailenin içinde maddi açıdan rahat bir hayat sürerler. Genç Meclâ, ablası Nezihe'ye göre daha uçarıdır, hatta ablasının hayata bakış tarzını beğenmez ve onu her fırsatta "geleneksel" olmakla suçlar. Anlatıcı da bu iki kardeş arasındaki farkı, "[k]alpleri ve kafaları gökteki yıldızlar kadar birbirinden ayrı olan bu iki kardeş" sözleriyle tanımlar (Zorlutuna, 2002: 6).

⁵ Halide Nusret'in romanlarında mekân, temel olarak İstanbul ve Ankara'dır. Genellikle olaylar İstanbul'da başlar ancak Millî Mücadele nedeniyle Anadolu'ya taşınır. Ancak mücadele bitip zafer kazanıldıktan sonra son durak Ankara'dır. Bu durum yazarın yaşamıyla da örtüşür. Zaman zaman roman mekânlarına yurt dışı da eklenir. Ancak bu mekânların olay örgüsünde pek fazla yeri yoktur. Buna en iyi örnek *Küller* romanıdır. Mektup tekniğiyle yazılan romanda mekânlar Beyrut, Roma ve İstanbul'dur (Zorlutuna, 2012). *Beyaz Selvi* romanının başında da Varna kısaca görünür. Bunun dışında romanın ana mekânları İstanbul ve Ankara'dır (Zorlutuna, 2008a). *Aşk ve Zafer* romanında da ana mekânlar *Beyaz Selvi* romanıyla aynıdır. Urfa şehri romanda kısa ve dolaylı olarak yer alır (Zorlutuna, 1978). *Aydınlık Kapı* romanının bir bölümünde de Urfa kısaca görünür; ancak ana mekânlar bir Ege kasabası ile İstanbul'dur (Zorlutuna, 2014). *Büyükanne* romanı ise İstanbul'a yakın bir çiftlikte (Yalova) başlar ancak mekân, romanın ilerleyen kısımlarında İstanbul ve Ankara'ya doğru genişler (Zorlutuna, 1971). *Sisli Geceler* romanı da bir Halide Nusret klasiği olarak İstanbul'da başlar ve Millî Mücadele sebebiyle Anadolu'ya taşınır. Bu romanın diğerlerinden tek farkı, Ankara'da değil de İzmir'de bitmesidir (Zorlutuna, 1938). Yazarın belirtmiş olduğumuz romanlarında taşra az da olsa görünür ancak hiçbirinde *Gül'ün Babası Kim?* romanında olduğu gibi detaylı tasvirlerle aktarılmaz. Hâlbuki bu romanda taşra yani Edirne ana mekân; İstanbul ve Ankara ikincil mekânlardır.

İki kardeş arasındaki bu farklılığı vurgulamak için roman, önce Meclâ'nın sevgilisi Talat ile konuşmalarıyla başlar. Ardından da Meclâ'nın ablası ile konuşmalarıyla devam eder ve bu sayede iki kardeş arasındaki farklılık daha belirginleştirilir. Romanın ilk sahnesindeki konuşmadan anlaşıldığı üzere Meclâ, geceleri evden kaçıp sevgilisi Talat ile buluşur ve iki sevgili İstanbul'un sokaklarında gizlice aşklarını yaşarlar. Bu kısımlarda anlatıcının İstanbul için kullandığı "Memleket, nefes alamıyor!.. Bütün evler, ışıldayan gözlerini yummuşlar ve bütün bacalar nefeslerini tutmuşlar.. İstanbul uyuyor. İstanbul ölü!.." sözleri önemlidir (Zorlutuna, 2002: 2). Bu sözler bir anlamda Meclâ ile Talat ilişkisinin "gayri meşruluğu" ile İstanbul'un yozlaşmışlığı arasında bağlantı kurar. İkinci sahnede konuşmada da Meclâ'nın hayata ve özelde de kadın-erkek ilişkilerine olan bakışını öğreniriz. Meclâ kendisini, ablasından ve ablası gibi "geçen asırdan arta kal[an]" tiplerden farklı bulur (Zorlutuna, 2002: 17). Meclâ'ya göre kendisi daha yeni, daha modern ve ileri görüşlü bir nesildir.

Meclâ, ablası Nezihe'nin sevdiği adamla evlendirilmemesinden yola çıkarak evliliği "pek saçma bir müessese" olarak değerlendirir ve çocuk sahibi olmaya karşı olumsuz düşüncelerini "dünyaya bir insan getirmek budalalığı", "cürüm, cinayet" kelimeleriyle dile getirir (Zorlutuna, 2002: 27, 11). Hatta Meclâ, bu eleştirilerini anne ve babasına da yönelterek kendisini ailesinden tamamen farklı görür. Meclâ, babasını "ikide bir değişen metreslerini ve onların bin bir kapisini düşün[en]" biri ve annesini de "bütün hayatında alınının kara yazısına ağlamaktan baş alıp da evlâtlarıyla meşgul olamamış" bir kadın olarak değerlendirir (Zorlutuna, 2002: 19). Nezihe ise, kardeşi Meclâ'nın bu düşüncelerini küçük yaşta yabancı okula verilmesine bağlar. Bir anlamda Meclâ, kendi kültürüne yabancılaşmış ve işgal sonrası İstanbul'u gibi kimliğini kaybetmiştir. Meclâ'nın kullandığı "gudbay, ablacık!", "Zizicik", "I love you!", "Je t'aime!", "Ich liebe dich!" gibi kelimeler üzerinden de bu durum vurgulanır (Zorlutuna, 2002: 1, 6, 18). Abla

Nezihe de Meclâ'nın bu durumunu "[h]arpten sonraki nesil... Bedbaht nesil! İmansız gençlik!" sözleriyle değerlendirir (Zorlutuna, 2002: 17).

İstanbul ile özdeşleşen Meclâ'nın karakteri ise romanın "Meclâ" isimli birinci bölümün sonunda kesinleşir. Leman isimli bir kadından Meclâ'ya gelen mektup, karakteri ve yaşanan olayları daha iyi anlamamızı sağlar. Buna göre Leman, Meclâ'nın sevdiği adam Talat'ın kandırdığı kadınlardan biridir ve ondan bir çocuğu vardır. Leman, bu mektubu yazarak hem Meclâ'yı Talat konusunda uyarmak hem de onların ilişkilerine engel olmak niyetindedir. Leman, iyi bir ailenin kızıyken Talat tarafından kandırıldığını ve ondan bir çocuk sahibi olduğunu söyler. Ancak Leman, Talat'ın kendisini terk ettiğini, çocuğuyla ortada kaldığını ve şimdi "filân beyin metresi", "filân paşanın kapatması" olduğunu vurgular (Zorlutuna, 2002: 21). Hatta Leman "zelil bir orospu hayatı" yaşadığını ve Talat'ın da ara sıra gelerek kendisiyle beraber olduğunu ve tüm bunlara göz yumduğunu da ekler (Zorlutuna, 2002: 21). Ne çare ki Meclâ, Leman'ın uyarılarını dikkate almaz ve onu "erkeğini zapt edecek kadar kuvvetli" olamamakla ve dünyaya "bir kucak et ve kemik" getirerek ayrıcalık beklemekle suçlar (Zorlutuna, 2002: 26-27). Bu detaylardan sonra romanın mekânı, yozlaşmanın İstanbul'undan arınmanın merkezi Edirne'ye genişler.

Bir Arınma Mekânı Olarak Edirne

Halide Nusret Zorlutuna, 1948 yılında basılan *Benim Küçük Dostlarım* kitabında öğretmenlik yaptığı şehirlerde karşılaştığı ve kendisinde iz bırakan öğrencilerinden bahseder. Elbette Edirne ve Halide Nusret'in orada karşılaştığı öğrenciler de kitapta geçer. Yazar, kitabın içindeki "Beni Çileden Çıkaran" başlığında Neriman adlı öğrencisinden bahsederken hatırasına "cennet kadar güzel bir vilâyette bir kız okulunun edebiyat öğretmeni ve müdür yardımcısıydım" sözleriyle giriş yapar (Zorlutuna, 2016: 71). Kitabın sonlarındaki "Son Durak'tan" başlığında da yazar, "Mesleğe, resmen,

Edirne Kız Öğretmen Okulu'nda başlamıştım. Okulumu, çocuklarımı -ki aralarında ben yaşta, hatta benden yaşlı olanlar da vardı-, arkadaşlarımı ve Edirne şehrini çok sevmiştim. Yurdumun her köşesini, her bucağını çok severim, ama Edirne en çok sevdiğim beş büyük şehirden biridir” der (Zorlutuna, 2016: 125).⁶ Halide Nusret, bu şehirdeki öğrencilerinin numaralarını, adlarını ve hatta baba adlarını bile hâlâ hatırladığını ifade eder (2016: 127). Ayrıca Halide Nusret, çok sevdiği bu şehir hakkında “Edirne’de Bayrak” ve “Edirne’de Sultan Selim” adlı iki şiir de yazmıştır (Zorlutuna, 2008b: 141-142). Bu anlamda Edirne, Halide Nusret’in üzerinde olumlu ve unutulmaz bir etki yapar.

Bir önceki başlıkta bahsettiğimiz *Gül’ün Babası Kim?* romanının ikinci bölümünde mekân Edirne’dir. Meclâ, Leman’ın kendisine gönderdiği mektuba inanmayarak Talat ile ilişkisine devam eder. Ancak henüz on sekiz yaşındaki Meclâ bu ilişkiden hamile kalır ve üstelik de Talat tarafından terk edilir. Bu olay Meclâ’nın hayatını alt üst eder ve ailesi onu evlatlıktan reddederek Edirne’ye bir tanıdıklarının yanına gönderir. Edirne’ye gönderilirken Meclâ’nın ismi Havva olarak değiştirilir. Bu, önemli bir detaydır. Bir anlamda cennet bahçesi olan İstanbul günahlarla kirlenmiş ve Talat ile evlenmeden önce cinsel ilişki yaşayıp hamile kalan Meclâ da bu günaha ortak olmuştur. Romanda anlatılan zamanın 1920’li yıllara denk gelmesi de bu yöndeki okumalara imkân sağlar. Bu nedenle Meclâ, “günahkâr Havva” imgesiyle özdeşleştirilerek -artık olmasa da- cennet bahçesinden kovulur. Yabancı okulda okuyan, etkilenen ve millî değerlerini

⁶ Edirne; bir şehrin güzellerini, doğal, tarihî ve mimari özelliklerini anlatan şehrengizlere de sıklıkla konu olmuştur. Edebiyatımızdaki ilk şehrengiz örneği 16. yüzyılın ilk yarısında yazılan Mesihî’nin *Şehr-Engiz Der Medh-i Cüvanân-ı Edirne*’sidir. İkinci örnek ise Zâtî’nin *Şehr-Engiz-i Edirne*’sidir. Bu iki ismin ardından İshak Çl., Kerimî, Firdevsî, Tabîi ve Neşatî de Edirne şehrengizi yazmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Levend, 1958: 13-38.

kaybederek “ahlâksız”laşan Meclâ’nın yozlaşmanın sembolü olan İstanbul’dan uzaklaşması önemlidir.

Edirne’de ise Meclâ’yı bambaşka bir hayat bekler. Kız Muallim Mektebinin kapıcılarından Hasan Efendi’nin ve eşi Pembe Hanım’ın yanına yerleştirilen Meclâ için bu şehir, âdeta bir arınma mekânı olur. Meclâ, Hasan Efendi’nin evine kocasını kaybetmiş dul bir akraba olarak gelir ve böylece bu yalan, Meclâ’nın kimliğini açık etmeyecek, Havva olarak edindiği yeni kimliğiyle de çocuğunu gözlerden uzak doğurmasını sağlayacaktır. Romanın içerisinde yabancı okullar meselesinin yanında, İstanbullu bir kadın olan Meclâ’nın taşrada hayatta kalma mücadelesi de verilir. Meclâ, anlatıcının ifadesiyle “tatlı dilli bir adamcağız” olan Hasan Efendi ile “feleğin çemberinden geçmiş” Pembe Hanım ile yaşar ve İstanbullu bir kadın olarak bu çiftin hayatını ve yaşantısını yadırgar (Zorlutuna, 2002: 39).

Romandaki Hasan Efendi’nin Halide Nusret’in hatıralarında anlattığı Edirne Kız Muallim Mektebinin kapıcılarından Mustafa Ağa’dan esinlenme olduğu ise barizdir. Yazar, öğretmen olarak atandığı Edirne’ye giderken kendisini Karaağaç İstasyonu’nda karşılayan Mustafa Ağa’dan da iyilikle bahseder. Halide Nusret, gecenin karanlığında ve soğuk bir havada kendisini karşılamaya gelen Mustafa Ağa ile buluşunca “öz baba[sını] bulmuş kadar sevin[ir]” ve onu babasının lalası olan Hacı Dede’sine benzetir (2013: 193). Romandaki Pembe Hanım ise paraya düşkünlüğü ve her daim çıkarlarını gözeten yapısıyla anlatıcı tarafından “soysuz kadın”, “kuru, hain ve bayağı sesli kadın”, “bu kadının dini, imanı, namusu, şerefi hep para” gibi ifadelerle tanımlanır (Zorlutuna, 2002: 62, 34, 136). Bir yandan da Pembe Hanım, Meclâ’nın kocası ölmüş ve hasta bir kadın olduğu hikâyesine inanmaz ve onu “gece vakti yolda delikanlılara hiş piş etmeğe çık[an]” “[s]insi aşifte!” olarak yaftalar (Zorlutuna, 2002: 47). Bu noktada Meclâ ile Pembe Hanım arasındaki sınıfsal çatışmalar belirgindir. Ancak Hasan

Efendi karısı gibi değildir; aksine anlatıcı onu yumuşak ve yardımsever yönleriyle öne çıkarır. Bu anlamda hiç eğitim almamış, köyden dışarı çıkmamış Pembe Hanım ile bir zamanlar memurluk yapmış Hasan Efendi kültürel yönden birbirlerinden ayrılırlar. Hatta Pembe Hanım derken “hanım” ifadesini kullanan Hasan Efendi’dir ve Meclâ da bu geleneğe uyar. Ancak Hasan Efendi’nin kullandığı bu ifade, incelik ve kibarlık göstergesiyle Meclâ’nın dilinde Pembe Hanım’a karşı bir aşağılamayı hissettirir. Anlatıcı da bu çift arasındaki farkı, “[k]adının bayağı şivesi yanında erkeğin sesindeki vekâr ve olgunluk pek barizdi” sözleriyle de gösterir (Zorlutuna, 2002: 34). Nitekim “[e]fendim, bendeniz; eskiden memurdum, evkaf nezareti celilesinde mümeyyizdim. O zaman ismim Hasan Şevki idi. Şimdi burada kız muallim mektebinde kapıcıyım. Adım da sadece Hasan’dır” diyen Hasan Efendi, şehirli Meclâ’ya daha anlayışlı yaklaşır (Zorlutuna, 2002: 166).

Anlatıcı, Pembe Hanım’ı anlattığı gibi köyün diğer kadınlarını da cahil, dedikoducu bulur ve İstanbul’dan gelen Meclâ’yı yadırgayan köylü kadınları “basit kafalar” olarak tanımlar (Zorlutuna, 2002: 46). Ancak bir yandan da Meclâ, köyü ve köy hayatını romantize etmeye çalışır. Edirne’ye geldiğinde yerleştiği bu kenar mahalleyi her şeye rağmen “masallardaki kadar güzel, rüyalandaki kadar müphem ve cazip” bulur (Zorlutuna, 2002: 31). Bir süre sonra ise Meclâ, Pembe Hanım’a ve komşularına alışır ve tanıştığı Kız Muallim Mektebi öğretmenleriyle çok iyi anlaşır. Bu noktadan sonra Selimiye Camisi, çarşı ve nehir kenarları Meclâ için “[m]anevî hastalıklar sanatoryumu” olur (Zorlutuna, 2002: 57). Edirne’ye ilk geldiğinde kendisini kuyuya atıp intihar etmeyi düşünen Meclâ, şehrin sakinliğine ve güzelliğine alıştıktan sonra canlanmaya başlar ve Edirne’deki gün batımlarını İstanbul’dakilerden daha güzel bulur. Bu süreçte anlatıcı, Kız Muallim Mektebi öğretmenleri Güzide, Ulviye, Necmünusa, Muhsine, Zeynep, Fahire ve Halit Bey’in de dostane tavırlarını öne çıkarır. Şüphesiz ki

bu karakterler, Halide Nusret'in 1924-1926 yılları arasında öğretmenlik yaptığı Edirne Kız Muallim Mektebindeki meslektaşlarından izler taşır.⁷ Hatta şiire tutkun ve Meclâ'nın da en sevdiği kişi olan Güzide, Halide Nusret'in kendi kimliğinin bir yansımasıdır. Romanda yer yer öğretmenlerin de Edirne hakkındaki yorumlarına yer verilir ve özellikle kadınlar şehri "medenî bir memleket" olduğu için severler (Zorlutuna, 2002: 75). Halide Nusret'in bir yansıması olduğu belli olan Güzide öğretmen ise Edirne'ye olan sevgisini "[b]en bu memlekete aşığım" sözleriyle ifade eder (Zorlutuna, 2002: 76).

Edirne'nin ve burada tanıştığı insanların güzelliğiyle Meclâ, taşranın arındırıcı iklimine uyum sağlar. Taşra arındırıcıdır çünkü zaman bu yerlerde yavaş akar. Mikhail Bakhtin, kronotop kavramından ve biçimlerinden bahsederken taşranın bu yönlerine dikkat çeker. Taşranın on dokuzuncu yüzyıl romanlarında büyük bir yer tuttuğunu söyleyen Bakhtin, durgun yaşamıyla ve gündelik döngüsüyle taşranın anlatıda önemli bir işlevi olduğunu düşünür (2001: 321). Bakhtin'e göre bu yerlerde zaman yiyip içme, küçük eylemler ve olaylar çerçevesinde ilerlerken temelde asıl zamanı temsil etmez. Mikhail Bakhtin'in ifadesiyle taşrada zaman "havada asılı kalmış gibidir" (2001: 322).⁸ Bu anlamda taşra, yardımcı ve takviye bir zamandır. *Gül'ün Babası Kim?* romanında Meclâ için de taşra, bir yandan Bakhtin'in bahsettiği "kısır ve kasvetli" günleri temsil ederken bir yandan da onun

⁷ Halide Nusret, *Bir Devrin Romanı* adlı hatıra kitabında Edirne Kız Muallim Mektebindeki meslektaşlarına, öğretmenlerine ve orada yaşadığı olaylara detaylı bir şekilde yer verir. Bu sebeple *Gül'ün Babası Kim?* romanındaki karakterlerin gerçekte kimlerden izler taşıdığı rahatlıkla ayırt edilebilir. Yukarıda da söylediğimiz gibi romandaki kapıcı Hasan Efendi, mektebin kapıcılarından Mustafa Ağa'dan; şiir sever Güzide öğretmen Edirne'de "Şairanım" olarak anılan Halide Nusret'in kendisinden izler taşır. Romandaki babacan ve konuşkan Halit Bey, İsmail Habip Sevük'ten; tamburî Muhsin ile Samiye aşkı ise tamburî Hasan ile Saime arasındaki ilişkiden; müdür ve eşi Hüveyla Hanım da Edirne Kız Muallim Mektebi müdürü Remzi Bey ile eşi Hikmet Hanım'dan esinlenmiştir.

⁸ Betül Coşkun da Bakhtin'in kronotop biçimlerinden yola çıkarak Halide Nusret'in romanlarını incelemiş ve *Gül'ün Babası Kim?* romanına da kısaca yer vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Coşkun, 2011: 883-898.

yozaşmış yaşamından arınmasına ve örnek bir Cumhuriyet kadını olmasına yardımcı olur. Böylece Meclâ da Edirne'de olaysız ve sürekli aynı döngüde ilerleyen bir hayat yaşamaya başlar. Ancak bir yandan da Edirne, İstanbul'daki günahların bedelinin ödendiği bir yerdir ve Meclâ'ya değerini zamanla anlayacağı güzellikler de getirir. Bunlardan biri adını Gül koyduğu kızı, diğeri de *Piç* isimli şiir kitabıdır. Artık Meclâ İstanbul'daki kibirli ve alaycı kız değildir. O; uzun süre taşrada olmanın, kimsesiz olmanın ve babasız bir çocuk dünyaya getirmenin ağırlığı altında ezilir. Meclâ'yı en çok üzen ise mahalledeki çocukların "Gül'ün babası kim?" sözleriyle kızına "piç" imasında bulunmaları ve kendisine de şehirdeki bazı erkeklerin metres olma, ikinci kadın olma teklifi etmeleridir. Ancak Meclâ, Edirne'de geçirdiği günler içerisinde hayatını sorgular ve yaptığı hatalar nedeniyle cezalandırılmayı hak ettiğini düşünür. Meclâ, "...mademki cemiyetin kaidelerine isyan etmiş bir ferdim; onun hakaretlerine de tahammül etmek mecburiyetindeyim" diyerek çilesini doldurmaya çalışır (Zorlutuna, 2002: 98). Bu anlamda Edirne, Meclâ'nın yabancı etkilerden arındığı ve millî kimliğini geri kazandığı yer olur. Meclâ, sonunda ablası ile aynı fikri taşır ve felaketine sebep olan en büyük etkeni yabancı okullar olarak görür:

"Dünyada, sevdiğim, bağlandığım, inandığım hemen hemen hiçbir şey yoktu. Beni yedi yaşında, süt damlası gibi bir çocukken, kaldırıp attıkları mektepti, bütün sevdiğim. İnandığım şeylerden yavaş yavaş boşaltmışlar; fakat yıktıkları kıymetlerin yerine aynı kuvvette başkalarını ikame edememişlerdi. Ruhum ve kafam bir ihtilâl, bir herç ve merç içinde harap olmuş gitmişti" (Zorlutuna, 2002: 93).

Yabancı okullarda okumanın yanında çocuğunu bu okullara gönderen ailelere de eleştiride bulunan Meclâ, kendi babasını da şu sözlerle eleştirir:

"Lâkin her şeyi affettiğim, hoş gördüğüm bu günümde bile babamı affedemiyorum. Çünkü beni kucağında babasız bir çocukla bu toprak evde çile çekmeğe mahkûm eden günahın büyük bir hissesi ona aittir. Beni hasta

mütereddi ve kâfir yapan babamdır; yedi yaşında bir çocukken beni o mektebe leylî veren babam!..” (Zorlutuna, 2002: 93).

“Memleketimi hakir, milletimi sefil, mukaddesatımı gülünç görüyordum. Yalnız hürriyet istiyordum, bilâ kayıt ve şart hürriyet! Bir de doğruluğa kıymet veriyordum, yalandan müteneffirdim. O kadar. Her tarafı çürümüş benliğimle kalan yegâne sağlam nokta bu idi” (Zorlutuna, 2002: 94).

Yeni Başlangıçların Merkezi Ankara

Gül’ün Babası Kim? romanının üçüncü ve son mekânı Ankara’dır. İstanbul’daki yozlaşmış yaşamından ve kimliğinden Edirne’de arınan Meclâ, çilesini doldurmuş ve dersini almış bir kişi olarak yeni bir hayata ulaşır. Meclâ’yı Ankara’ya ve yeni bir hayata ulaştıran da yukarıda değindiğimiz gibi Meriç takma adıyla yazdığı *Piç* kitabıdır. Babasız çocuk büyütmenin acısını çeken ve yaşadıklarından büyük bir pişmanlık duyan Meclâ, yaklaşık bir buçuk yıl geçirdiği Edirne’de yazdığı şiirlerini İstanbul’daki bir yayınevine gönderir. *Piç* kitabı İstanbul’da edebiyat âlemini derinden etkilese de Meclâ’nın bu gelişmelerden haberi yoktur. Karlı bir günde evlerinin önünde donmak üzere olan bir adam gören Meclâ, kim olduğunu bilmediği bu adama yardım eder ve onu ölümden kurtarır. İyileşen bu hasta, yazılarıyla ün yapmış İbrahim Mümtaz isimli bir yazardır ve köye, İstanbul’u kasıp kavuran *Piç* isimli kitabın yazarını aramaya gelmiştir. Beklemediği bu ilgi karşısında şaşkınlık geçiren Meclâ, kendini açık etmez. İbrahim Mümtaz, sık sık Gül’ü görme bahanesiyle Meclâ’nın yanına gelir ve kısa bir zaman sonra hem *Piç* kitabının yazarının hem de âşık olduğu kişinin Meclâ olduğunu anlar. Böylece Mümtaz hem kitabın yazarını bulur hem Meclâ ile evlenir hem de Gül’e babalık yapar.

Meclâ’nın Ankara’da olduğunu ise ablasına gönderdiği mektuplardan anlarız. Ankara, günahlarından arınan Meclâ için yeni bir başlangıç yeri olur. Meclâ’nın yozlaşmanın sembolü olarak görülen İstanbul’dan

uzaklaştırılması, çile çekme ve arınma mekânı olarak yansıtılan Edirne'ye gönderilmesi ve bunun sonucunda Ankara'da yaşamaya başlaması önemli bir ayrıntıdır. Bu anlamda Halide Nusret, tarihî, siyasi ve psikolojik gelişmeleri şehirler üzerinden sembolleştirir. Meclâ bu "uyanış"ın sonunda başka bir şehre değil de Ankara'ya yerleşir, çünkü Ankara yeni millî devletin kalbidir.⁹ Böylece Meclâ geçmişinden, yozlaşmış ve toparlanmaya çalışan bir şehirden uzak kalacak ve devletin merkezinin "yeni" ve "millî" oluşu gibi kendine benzer bir hayat kuracaktır. Böylece yeni bir ev, çocuğu için bir nüfus cüzdanı ve şiirle dolu bir hayata kavuşan Meclâ'nın, ailesi ve toplum tarafından kabullenilmesi de kolaylaşacaktır. Nitekim başlangıçta karşı çıktığı "millî" unsurların kıymetini anlayan Meclâ, ablasına çocuğunu yabancı okullara göndermeyeceğine dair söz verir; hatta bu sözüne yabancı dadı ve mürebbiyeleri de ilâve eder. Anlatıcı da ilk sayfalarda "müstehzi, istifhamkâr bir burun", "[ç]ehresinin masum mânâsına bir küstahlık ilâve ed[en]" bu kızı, millî kimliğinin kıymetini anladıktan ve çilesini doldurduktan sonra "fidan boylu, bahar gözlü, karanfil gülüşlü genç kadın" olarak tarif eder (Zorlutuna, 2002: 5, 171).

Bir yandan Ankara'nın bitiş noktası olmasında Halide Nusret'in öğretmenlik mesleğinin son durağı olması da etkilidir. Yazar, 1957 yılında Ankara Yüksek Kız Teknik Okulundan kendi isteğiyle emekli olarak ayrılır (Zorlutuna, 2016: 126). Ancak Halide Nusret, pek çok şehirde bulunsa da

⁹ Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara, yeni kurulan ulus-devletin merkezi olarak önemli bir yere sahiptir. Bunda Ankara'nın hem güvenli bir konumda bulunması hem de İstanbul'a alternatif bir merkez olarak düşünülmesi etkilidir. Bu sebeple Ankara pek çok romanda ve hikâyede başlangıçların, umutların ve geleceğin sembolü olarak yansıtılır. L. Funda Şenol Cantek de "*Yabanlar*" ve *Yerliler - Başkent Olma Sürecinde Ankara* adlı çalışmasında şehrin modern bir başkent olma sürecine bu döneme çeşitli vesilelerle tanık olmuş 24 kişi üzerinden odaklanır. Görüşmeler sonucunda Cantek, Ankara'nın bozkırdan modern bir kente dönüşmesini tanıkların kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz anlatıları üzerinden yorumlar. Buna göre İstanbulluların akın ettikleri Ankara; Mustafa Kemal Atatürk ve çevresindekiler tarafından sokakları, caddeleri, mimarisi, adab-ı muaşeret kuralları ve eğlence alışkanlıklarıyla cazip bir hâle getirilmeye çalışılır. Ankara'nın yerli halkının bu gelişmelere ne derece uyum sağladığı ise Cantek'in kitabının adında ve elbette içeriğinde gizlidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cantek, 2020.

unutamadığı ve daima güzel anılarla hatırladığı tek yer Edirne'dir. Aslında Halide Nusret "Edirne'de okul hayatımın pek mutlu bir devresini geçirdim. Edirne hayatını bütün ayrıntıları ile yazmaya kalkışsam, ciltler dolar" dediği Edirne'den ayrılmak istemez (Zorlutuna, 2013: 205). Ancak yazarın Edirne'yken tanışıp evlendiği subay eşi Aziz Zorlutuna'ya bir süvari alayı bulunamayınca Edirne'den ayrılmak zorunda kalırlar. Edirne'den ayrılış ise Halide Nusret için tam bir hüznün kaynağıdır. Bu esnadaki duygularını şöyle anlatır:

"İstanbul Kız Lisesi edebiyat muallimliğine emrim telgrafla geldi. Hemen toparlanıp, hepsi birbirinden sevgili olan arkadaşlarıma, talebelerime, ahbablarıma ve güzeller güzeli Edirne şehrine veda ettik. Fırsat buldukça mektepten ve evden kaçıp huzur ve sükûn dolu bağrına sığındığım Sultan Selim Camii'ne ve Kütüphanesi'ne vedam biraz hazin oldu. Orada gözyaşlarımı tutamadım; uzun uzun, sessiz sessiz ağladım. Benim dertlerime, benim duygularıma yalnız o duvarlar aşına idiler" (Zorlutuna, 2013: 281).

Edirne'den bu acıklı ayrılıştan sonra Halide Nusret, bir süre İstanbul'a alışmakta zorluk yaşar. Atandığı okul olan İstanbul Kız Lisesine ilk gittiği gün ise yazar için büyük bir hayal kırıklığıdır. Bu okul, "Benim mektebim" dediği Edirne Kız Muallim Mektebinden büyüktür, kalabalıktır ve soğuktur (Zorlutuna, 2013: 282). Halide Nusret, o okulda her gördüğü insanı ve karşılaştığı her bir öğrenciyi Edirne'dekilerle kıyaslar. Bir anlamda Halide Nusret sakin ve samimi bir ortamdan, şehirden ayrılmış yine kalabalıkların ve karmaşanın arasına karışmıştır. Bundan sonra yazarın hatıralarını toparlayarak sona erdirmesi ve üslubunun da canlılığını kaybetmesi onun Edirne'deki kadar hiçbir yerde mutlu olmadığını gösterir. Nitekim *Benim Küçük Dostlarım'* da da *Bir Devrin Romani'*nda da Edirne şehri ve bu şehirde yaşadıkları en çok yer tutan kısımlardır.

Sonuç

1901-1984 yılları arasında yaşamış ve pek çok devir görmüş Halide Nusret, çeşitli şehirlerde öğretmenlik yapmış bir eğitimci ve yazardır. İstanbul'daki kısa ve geçici öğretmenlik deneyiminden sonra yazarın görev yaptığı ilk yer Edirne'dir. Bu anlamda Edirne, Halide Nusret'in hayatında önemli bir yere sahiptir. Nitekim yazar, çok sevdiği ve ayrılmak istemediği bu şehir için iki şiir yazar ve onu *Gül'ün Babası Kim?* romanına ana mekân olarak seçer. 1933 yılında basılan bu romanda Edirne; tarihî mirası, doğası ve sakinliği ile öne çıkarılır. Halide Nusret romandaki Meclâ karakteri üzerinden Selimiye Camisi'nin, nehirlerin ve çarşının güzelliğine değinir. Kitapta yazarın, Edirne Kız Muallim Mektebindeki öğretmen arkadaşlarından esinlenerek kurguladığı öğretmenler de şehri bir manevi hastalıklar sanatoryumuna benzetirler. Özellikle kadınlar için Edirne, yaşanmaya değer medeni bir şehirdir. Halide Nusret de *Benim Küçük Dostlarım* ve *Bir Devrin Romanı* adlı hatıra kitaplarında Edirne'de karşılaştığı insanlara ve olaylara genişçe yer verir. *Bir Devrin Romanı*'nda yazarın, Edirne'den bahsederken coşku ile dolu olan üslubunun İstanbul'u anlattığı kısımlarda canlılığını kaybetmesi bunun ispatıdır. Daha da ötesinde yazar, hatıralarının Edirne'den sonraki kısmını aceleyle bitirir. Aynı durum yazarın romanlarında da görülür. Buna göre; *Aşk ve Zafer*, *Aydınlık Kapı*, *Büyükanne* ve *Sisli Geceler* romanlarında Urfa'ya, İzmir'e, bir çiftliğe (Yalova'da) ve bir Ege kasabasına yer verilse de buralar hakkında detaylı tasvirler rastlanmaz. Bu şehirler romanlarda geçici bir süreliğine ve dolaylı yollardan görünür. Hatta Urfa ve İzmir dışında bahsedilen yerlerin neresi olduğu açıkça söylenmez ve İstanbul'dan uzak bir çiftlik veya bir Ege kasabası tanımlamalarıyla geçiştirilir. Oysaki yazar, subay olan eşi ile birlikte memleketin çeşitli yerlerinde görev yapmış ve uzun yıllar taşrada yaşamıştır. Ancak onun Edirne'ye olan sevgisi ve bağlılığı diğerlerinden başkadır ve bunu da hatıralarında sık sık dile getirir. Bu anlamda Edirne,

Halide Nusret için -hem siyasi hem de kişisel sıkıntılar sebebiyle terk ettiği İstanbul'dan sonra- bir arınma, olgunlaşma ve kendini bulma mekânı olur. Aynı zamanda bu şehir, başkent olma ve modernleşme sürecinde hummalı çalışmaların yapıldığı Ankara'dan da bir hayli uzaktır. Bir anlamda Edirne, siyasi gelişmelerden haberdar ancak kendi içinde ayrı bir dünyadır. Yazarın ifadesiyle Edirne "masallardaki kadar güzel" ve "cazip"tir. *Gül'ün Babası Kim?* romanında da Meclâ, İstanbul'daki yozlaşmış hayatından uzaklaştırılarak bu masal şehre gönderilir ve orada olgunlaşarak örnek bir anneye ve Cumhuriyet kadınına dönüşür. Nasıl ki Edirne şehri Halide Nusret'e pek çok şiir, roman ve yazı yazma konusunda ilham kaynağı olmuşsa Meclâ'ya da *Piç* isimli şiir kitabını yazdırır. Aynı zamanda kişiliğin, mesleki tecrübenin ve dostlukların temelini atıldığı bu şehir, Halide Nusret'i Aziz Zorlutuna; Meclâ'yı ise İbrahim Mümtaz ile karşılaştırır ve onları bir süre sonra yepyeni bir şehir, gelecek ve son nokta olan Ankara'ya ulaştırır.

Kaynakça

- BAKHTİN, Mikhail (2001), "Romanda Zaman ve Kronotop Biçimlerine Sonuç Niteliğinde Kanılar", *Karnaval'dan Romana - Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, Cem Soydemir (Çev.); Sibel Irzık (Der.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 315-333.
- CANTEK, L. Funda Şenol (2020), "*Yaban*"lar ve Yerliler - Başkent Olma Sürecinde Ankara, İstanbul: İletişim Yayınları.
- COŞKUN, Betül (2010), *Halide Nusret Zorlutuna-Hayati-Eserleri-Fikirleri*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- COŞKUN, Betül (2011), "Halide Nusret Zorlutuna'nın Romanlarını Kronotopik Okuma", *Turkish Studies*, 6(1), 883-898.
- ERDAL, Kelime (2008), *Küçük Dostların Öğretmeni: Halide Nusret Zorlutuna*, İstanbul: Ezgi Kitabevi.

- GÜREL, Zeki (1988), *Halide Nusret Zorlutuna-Hayati ve Eserleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1958), *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (1938), *Sisli Geceler*, İstanbul: Kenan Basımevi.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (1971), *Büyükanne*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (1978), *Aşk ve Zafer*, İstanbul: Töre Devlet Yayınevi.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (2002), *Gül'ün Babası Kim?*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (2008a), *Beyaz Selvi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (2008b), *Bütün Şiirleri*, Betül Coşkun (Haz.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (2012), *Küller*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (2013), *Bir Devrin Romani*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (2014), *Aydınlık Kapı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- [ZORLUTUNA], Halide Nusret (2016), *Benim Küçük Dostlarım*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Araştırma Makalesi/Research Article
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(2): 64-83
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(2): 64-83

**FAHRİ KAYA'NIN "GÜNÜN BİRİNDE ORAYA UĞRARSAN"
ADLI HİKÂYESİNE GÖRE II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA
DOĞU MAKEDONYA TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'YE GÖÇ ETME
SEBEPLERİ***

Cüneyt NUR**

ÖZ: Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı Devleti'nin zorunlu olarak Balkanlardan, dolayısıyla Makedonya'dan tamamen çekilmesiyle Makedonya Türkleri, düne kadar hâkim millet konumundayken, bu topraklarda birdenbire Osmanlı Devleti'nin bakiyesi gözüyle bakılan, beş yüz küsur yıllık Osmanlı hâkimiyetinin hesabının ödetilmek istendiği bir azınlık olarak kendilerini bulmuşlardır. Osmanlı çekildikten sonra içinde önemli sayıda Türk nüfusunun yaşadığı bugünkü Makedonya toprakları, Sırp ve Bulgarlar arasında el değiştirmiş, sonunda Sırbistan'da kalarak II. Dünya Savaşı'na kadar Güney Sırbistan veya Vardar Banlığı adıyla önce Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, daha sonra ise Yugoslavya Krallığı'na bağlı olarak varlığını sürdürmüştür.

Hem Sırp hem Bulgar yönetimi döneminde birçok baskı ve zulme maruz kalan Makedonya Türkleri, bilhassa Doğu Makedonya Türkleri, II. Dünya Savaşı sırasında Makedon halkıyla birlikte Nazi Almanlarının işgaline karşı ve Almanların yardımıyla

* Bu makale 18-21 Eylül 2019 tarihleri arasında Trakya Üniversitesi – Edirne’de düzenlenen 7. Uluslararası Balkan Araştırmaları Sempozyumunda (UBTAS) bildiri olarak sunulmuştur.

** Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, e-posta: cuneytnur@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9284-4638

Geliş Tarihi (Received): 26.10.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 21.11.2020

Makedonya'yı işgal eden Bulgarlara karşı canlarını ortaya koyarak dört yıl savaşmış, vatan bildikleri toprakları düşman işgalinden kurtarmışlardır. Fakat savaş sonrasında gün gelip özgürlük ve kardeşlik-birlik adına savaşıp beraber kurdukları devlette de rahat olamadıkları için çareyi ana vatan olarak gördükleri Türkiye'ye göçte görmüşlerdir.

Fahri Kaya'nın söz konusu ettiğimiz hikâyesinde hem Makedonya Türklerinin Osmanlı sonrasındaki durumu çok veciz bir şekilde özetlenmiş hem de II. Dünya Savaşı esnasında aslında savaş bittiği hâlde Doğu Makedonya'nın Türk gençlerinin silah eğitimi verilmeden bilinçli bir şekilde yok edilmek amacıyla Srem Cephesi'ne Almanlara karşı savaşmak üzere gönderilmeleri olayı ve bu olaydan sonra hikâyenin başkahramanı olan Hamdi Ağa'nın Türkiye'ye göç kararı trajik bir şekilde anlatılmaktadır. Burada, söz konusu hikâyedeki anlatılanlardan yola çıkılarak Makedonya Türklerini Türkiye'ye göç etmeye zorlayan bazı sebepler üzerinde durulacak, aynı zamanda Sırp tarih yazımında da çok tartışmalı bir konu olan ve hikâyeye göre Türklerin önemli göç sebeplerinden biri olan Srem Cephesi konusunun izahına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fahri Kaya, Hikâye, Makedonya, Türkler, Osmanlı, Türkiye, Göç.

REASONS OF MIGRATION FOR THE TURKS OF EAST MACEDONIA IN THE POST-SECOND WORLD WAR BASED ON THE NARRATIVE OF FAHRI KAYA "GÜNÜN BİRİNDE ORAYA UĞRARSAN" ("IF YOU GO THERE SOME TIME")

ABSTRACT: As the Ottoman Empire had to get out of the Balkans, the Turks of Macedonia who had been the dominant ethnicity in Macedonia, found themselves as a minority, a remnant of the Ottomans with a history of five hundred years and an entity who had been forced to pay the bill of the Ottoman dominance in the region. The current lands of Macedonia were governed by Serbs and Bulgarians. Until the Second World War, it became a part of the Kingdom of Serbs-Croats and Slovenese as Southern Serbia or Vardar and after the War, it became a region of the Kingdom of Yugoslavia.

The Turks of Macedonia faced a number of pressure and persecution under the administrations of Serbians and Bulgarians, the Turks of East Macedonia in particular. They fought for four years during the Second World War together with the Macedonian people against the Nazi invasion, as well as against Bulgarians who invaded the country with the assistance of the Germans. They achieved the independence of those territories that were a homeland for Turks. Nevertheless, after the War, when they felt that they were not comfortable enough to keep living on those lands that once they fought for the freedom of the

FAHRİ KAYA'NIN "GÜNÜN BİRİNDE ORAYA UĞRARSAN" ADLI HİKÂYESİNE GÖRE
II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DOĞU MAKEDONYA TÜRKLERİNİN
TÜRKİYE'YE GÖÇ ETME SEBEPLERİ

country and the unity of the people, they decided to migrate to Turkey, which was a homeland for them, as a solution.

The narrative of Fahri Kaya, elaborated in this article, explores the situation of the Turks of Macedonia in the post-Ottoman period. The author explains the issue of those Turkish youth from East Macedonia who were sent to the Srem Front without any prior military practice so as to fight against the Germans even though the Second World War had already ended. In this particular story, the author describes the hero of the story, Hamdi Ağa, and his decision for migrating to Turkey in a tragic way. Taking these narratives into consideration, this research focuses on some possible reasons for the migration of Macedonian Turks to Turkey. Also, it stresses the Srem Front which is a still-disputable topic in the Serbian historiography and one of the main reasons for the Macedonian Turks for leaving their lands.

Keywords: Fahri Kaya, Narrative, Macedonia, Turks, Ottoman, Turkey, Migration.

Giriş

Makedonya Türklerinin Kapanmayan Yarası: Göç

İnsanların belirli bir zaman boyutu içerisinde bir yerleşim alanından, başka bir yerleşim alanına geçişi olarak tanımlanabilecek göç, kelime anlamı itibarı ile göçmeyi, yıkılmayı, gövdeden ayrılmayı ifade eder (Çalışkan, 2014: 138). Bu anlamda Osmanlı döneminde, özellikle Osmanlı'nın çekilmesinden hemen sonra Balkanlardan, yani Makedonya'dan Türkiye'ye gerçekleşen Müslüman-Türk göçünün, herhangi bir yer değiştirme eyleminden ziyade ya savaşların yıkıcı etkisiyle ya da kendileri üzerinde uygulanan zulüm ve baskıların etkisi ve neticesinde buradaki Türklerin kurulu düzenlerinin bozulup yıkılmasını, kök ve gövdelerinden ayrılmasını ifade ettiğini özellikle belirtmek gerekir.

Osmanlı'nın zayıflaması ve toprak kaybetmeye başlamasıyla birlikte gündeme gelen Müslüman-Türk göç hareketlerinin yaşandığı bölgelerden biri Balkanlardaki "Yugoslavya-Makedonya" topraklarıdır (Maskan, 2019: 107).

Genel olarak Balkanlardan, özel olarak ise Makedonya'dan 17. yüzyılda Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanan II. Viyana Kuşatması sonrasında meydana gelen Osmanlı-Avusturya Savaşları (1683-1699) sırasında (İnbaşı, 2012 : 377-381) başlayan Türk göçü, 19. yüzyılın ikinci yarısında patlak veren ve Türk tarihinde daha çok 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) esnasında Balkanlardan Türkiye'ye en büyük kitlesel göç hâlini almış (Arslan, 2008: 48) olmakla beraber, 1912-1913 Birinci ve İkinci Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nin tamamen buraları terk etmek zorunda kalmasıyla, bu coğrafyada yaşayan Müslüman-Türkler için acı bir kadere dönüşür.

Bütün diğer Balkan Türkleri gibi Makedonya'da yaşayan Türkler de Birinci Balkan Savaşı esnasında, ata yadigârı topraklarını terk etmekten başka çaresi kalmayan Osmanlı askerinin çekilmesiyle birlikte başlayan göçle, göçü izleyen soykırımla, âdeta Osmanlı'nın Balkanlarda beş yüz yıl süren hâkimiyetinin cezasını ödemişlerdir (*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 1997: 7/63).

Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiği Balkan Savaşları sonrası dönemde, hâkim millet konumundan azınlık konumuna düşen Makedonya Türklerinin, Sırbistan Krallığı sınırları içinde varlıklarını devam ettirmeleri hiç de kolay olmamıştır. Özellikle geleceğe dair belirsizlik ve endişelerin insanları son derece tedirgin ettiği, baskı ve zulmün sürdüğü I. Dünya Savaşı'nın bitimine kadarki yıllarda yaşamak, buradaki Türkler için tam bir işkence olmuştur (*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 1997: 7/63).

1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın ilk yıllarında birtakım hak ve özgürlüklere kavuşmuş olsalar da, çok kısa bir süre sonra önce Türkçe öğretim veren okulların kapatılması, daha sonra ekonomik durumun gün geçtikçe kötüleşmesi, ardından dinî ve millî kimliklerini hedef alan endişe verici gelişmeler, öte yandan Osmanlı yerine Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve savaş arkadaşlarının kurdukları Türkiye Cumhuriyeti

Devleti'nin verdiği umut, Makedonya Türklerini bir daha asla kapanmamak üzere açılan "göç kapısına" dayanmış, bu topraklara yüzyıllar boyunca âdeta bir nakış gibi işlenen Türk kimliğinin kökünün kazınma sürecini başlatmıştır (*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 1997: 7/65).

Bu dönemde 1924 yılında başlayan ilk göçle birlikte Makedonya Türkleri bir daha onmamak üzere yara almış, büyük bir çoğunluğu bir ayağı Makedonya'da, bir ayağı Türkiye'de yaşamaya başlamışlardır. Her türlü siyasi ve kültürel faaliyeti yasaklayıp zaten sınırlı olan hak ve özgürlükleri tamamen askıya alan Altı Ocak 1929 Diktatörlüğünün ilan edilmesiyle 1936 yılında Makedonya Türklerinin ikinci göçü gündeme gelmiştir (*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 1997: 7/66).

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde çıkarılan "Ziraî Islahat (Agrar Kanunu" ile Türklerin sahip oldukları geniş araziler zorunlu ve bedelsiz olarak istimlak edilmek ve Türklerin arazi ve emlak sahibi olmaları engellenmesi suretiyle Türkler üzerinde uygulanan "ekonomik baskılar" da bu dönemde Türkleri göçe iten önemli sebepler arasında yer almaktadır. Söz konusu kanun çerçevesinde arazi, çiftlik ve emlaklarını kaybetmeleri ve devamlı baskılar nedeniyle bu dönemde 26.120 aile veya 108.179 Türk, Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır (Nuredin, 2008: 59).

II. Dünya Savaşı yılları Makedonya Türkleri için Balkan Savaşlarından sonra her bakımdan en ağır geçen yıllar olmuştur (*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 1997: 7/66). Bu dönemde Makedonya'nın doğu kesimi dâhil olmak üzere Bulgar, orta ve batı kesimlerinin bir bölümü Alman ve İtalyan işgalinde kalmıştır (Nuredin, 2008: 60). Bu dönemde Türkler özellikle Bulgarların yoğun baskısına maruz kalmışlardır (*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 1997: 7/66).

Bir yandan Bulgar, öte yandan Arnavut asimilasyon baskısının hüküm sürdüğü yıllarda Makedonya Türklerinin tek seçeneği, en azından temel hak ve özgürlüklerin sağlanacağı vaadiyle sahneye çıkmış olan Tito ve

Yugoslavya Komünist Partisi önderliğinde yürütülen Halk Kurtuluş Savaşı'na doğrudan doğruya katılmak ve destek vermek olmuştur (*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 1997: 7/66-68).

Savaş bittikten sonra Türklere, Türkçe okulların açılması, Türkçe gazete ve dergilerin yayınlanması gibi önemli bir takım sosyo-kültürel haklar tanınmakla beraber devlet ve rejimin planlı olarak uyguladığı bazı politikalarla Makedonya'da ve Yugoslavya'daki Müslüman-Türk nüfusunu Türkiye'ye göç etmeye zorladığı görülmektedir.

Nitekim bu dönemde de bir grup aydının kurmuş olduğu Yücel Teşkilatı nedeniyle hepsi komünizm düşmanı olarak görülüp siyasi baskılara maruz kalan Türklerin, yine aynı dönemde çıkarılan ve büyük çiftliklerin kamusallaştırılmasını ve köylülerin topraklarına el konulmasını öngören sosyal kanun reformuyla arazi ve emlakları kamusallaştırılıp ellerinden alınmak suretiyle ekonomik baskılara maruz kaldıkları bilinmektedir (Nuredin, 2008: 66).

Hülasa Osmanlı'nın bu topraklardan çekilmesinden sonraki çeşitli dönemlerde "etnik farklılıktan dolayı ayrıma tabi tutulup, baskı, zulüm görme ve en korkuncu sistematik bir şekilde, etnik soykırımı tabi tutulma, din farklılıklarından kaynaklanan baskı ve zulümler" (Maskan, 2019: 107), bir de zorlaştırılan ekonomik şartlardan dolayı bu topraklarda hayatı sürdürmenin zorlaşması gibi sebeplerden Makedonya'dan Türkiye topraklarına bireysel ve toplu olarak gerçekleşen Türk göçünün II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Tito Yugoslavyası döneminde de 1953'ten 1967'ye kadar "serbest göç" adı altında gittikçe büyüyen rakamlarda devam ettiği görülmüştür.

1953 ve sonrasında Makedonya'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin başta gelen özelliği, çok kısa sayılabilecek bir sürede, Makedonya'daki Türk nüfusunun müthiş bir hızla azalması; ikinci önemli özelliği ise Balkan Savaşlarından sonra çok zor şartlar altında yetişen, buna bağlı olarak sayıları

son derece az olan Türk aydınlarının büyük bir bölümünü bu toprakları terk etmeye zorlamasıdır (*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 1997: 7/70-77).

Özetle söylemek gerekirse; Balkanlardan, dolayısıyla Makedonya'dan Türkiye topraklarına esas ve en büyük toplu Türk göçü, tarihte 93 Harbi olarak da geçen Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) esnasında yaşanmış, 1912-1913 Balkan Savaşlarıyla artarak devam eden söz konusu göç, 1923-1951 Krallık Yugoslavyası döneminde fert ve aile düzeyinde, 1952-1967 Tito Yugoslavyası döneminde kitlesel düzeyde, 1968-1996 döneminde de yine fert ve aile düzeyinde devam etmiştir (Maskan, 2019: 107).

İşte Fahri Kaya, söz konusu hikâyesinde Osmanlının bu topraklardan ayrılmasından sonra II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Tito Yugoslavyası dönemi dâhil, hem Türklerin yaşadıklarının bir nevi özetini sunmakta hem de ağırlıklı olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra Makedonya'dan Türkiye'ye Türk göçünün önemli sebeplerinin ipuçlarını vermektedir.

Fahri Kaya'nın Hayatı

Makedonya Türk toplumunun ve edebiyatının en önemli şahsiyet ve aydınlarından biri olan Fahri Kaya, Fatime Hanım ve Mustafa Efendi'nin oğlu olarak 15 Haziran 1930'da Kumanova'da dünyaya gelmiş, hayatının çocukluk yılları Krallık Yugoslavyası'nda, gençlik ve olgunluk yılları II. Dünya Savaşı sonrasında Tito'nun kurduğu Federal Sosyalist Yugoslavya'da, altmışından sonraki yılları ise bağımsız Makedonya Cumhuriyeti'nde geçmiştir. Tarihe, dolayısıyla bu topraklardan yapılan göçlere şahitlik etmiş en önemli Makedonya Türk yazarı olmasının yanı sıra Tito Yugoslavyası döneminde milletvekilliği, parti başkanlığı, Cumhurbaşkanı yardımcılığı, Tanıtım Bakanlığı, *Birlik Gazetesi* baş ve sorumlu yazarlığı gibi üst düzey görevlerde bulunmuş, nadir ve önemli Türk kökenli siyasetçi, bürokrat ve kültür adamıdır. Fahri Kaya, ayrıca

Makedonya Yazarlar Birliği ve Makedonya Gazeteciler Cemiyeti üyesidir (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015: 14-17; Ülker, 1998: 54).

Fahri Kaya'nın babası Mustafa Efendi, Üsküp İdadisini bitirmiş, yüksek tahsilini Türkiye'de Türk edebiyatı üzerine tamamlamış, mezuniyetinden sonra bir müddet Türkiye'de İstanbul-Üsküdar'da ve Manisa'da öğretmenlik yapmış, daha sonra 1921 yılında Makedonya'ya dönüp Kumanova'ya yerleşince şehirdeki medresede birkaç yıl Kavaid-i Osmaniye derslerini vermesinin dışında Sırpça bilmediği için öğretmenlik mesleğinden uzak kalmış, II. Dünya Savaşı bitince önce Kumanova'da açılan "Işık" adını taşıyan Türkçe okulunun müdürlüğünü yapmış, daha sonra ise Üsküp'e taşınıp burada öğretmenler için düzenlenen yaz kurslarında Türk Dili dersleri vermiş, bir müddet de "İrfan" okulu ile Üsküp'teki lise sınıflarında da çalışmış (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015: 14; Ülker, 1998: 54) kendini iyi yetiştirmiş dönemin Türk aydınlarından.

Daha sonra ailesi annesi, babası Türkiye'ye göç edince Fahri Kaya tek başına Üsküp'te kalarak hayat mücadelesini bu topraklarda devam ettirmiştir. Annesi Fatime Hanım ve babası Mustafa Efendi'nin kabirleri İstanbul'dadır.

Gelenek ve göreneklere bağlı bir aile ortamında yetişen Fahri Kaya, ilkokula başlamadan önce sıbyan mektebine devam ederek şehrin ünlü muallimlerinden Mukaddes Hoca'nın yanında hatim indirmiştir. Yaşadığı şehrin Bulgarlar tarafından işgal edilmesiyle ortaokulu Bulgarca sürdürür, 1946 yılında babası Türk okullarına öğretmen yetiştirmek için açılan pedagoji kurslarına Türk dili ve edebiyatı hocası olarak atanınca Fahri Kaya da ailesiyle beraber Üsküp'e taşınıp öğretmen olmak için buradaki pedagoji kursuna yazılır. Üç aylık kursun sonunda henüz lise üçüncü sınıfına devam etmeye hazırlanırken Makedonya Eğitim Bakanlığı onu öğretmen olarak bir Türk köyüne görevlendirince 1946 yılının Ekim ayında kendisini Doğu Makedonya'da bulunan Koçani şehrine bağlı yetmiş hanelik halis muhlis

Türk köyü olan Yakınova'da bulur. Bir ay sonra on altı yaşındaki Fahri Kaya okulun hem öğretmeni hem de yöneticisi olur. Ergenlik dönemini Yakınova'da köylülerle içli dışlı samimi bir ortamda geçiren Fahri Kaya, her fırsatta hayatında Yakınova'da kaldığı dört yılın Belgrad Üniversitesinde geçirdiği dört yıldan çok daha yararlı olduğunu söylemiştir. (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015: 14, 15).

Balkanlarda tipik bir Türk köyü olan Yakınova'nın harplere katılmış gazilerinden dinledikleri, öğrencilerinin sevimliliği ve samimiyetleri, tabiatın güzelliği Fahri Kaya'nın ilk yazarlık tecrübelerinin arka planını oluşturmaktadır. Zamanla bu köyden ayrılrsa da bu birikimin onun eserlerinde hep yansıdığı görülmektedir.

Dört yılın ardından köydeki öğretmenlik görevinden istifa eden Kaya, 1950 yılının haziranında, Üsküp'e ailesinin yanına dönüp yüksek öğrenimini önce Üsküp'teki Filoloji Fakültesinde, daha sonra ise Belgrad'daki Filoloji Fakültesinin Şarkiyat Bölümünde sürdürmeye karar verir ve buradan mezun olur (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015: 14, 15).

Fahri Kaya, Belgrad'taki öğrenciliği süresince Süreyya Yusuf, İsmail Eren ve Hasan Kaleşi gibi dönemin kalem erbabıyla da tanışıp dostluğunu iletir. 1952-1953 yıllarında, o dönem Kültür ve Eğitim Bakanlığında aldığı bursun karşılığı olarak yaz aylarında Makedonya Devlet Arşivinde çalışmak zorunda kalan Kaya, Belgrad'taki eğitimini tamamlayıp Üsküp'e dönünce daha önce uzun yıllar yazdığı ve muhabirliğini yaptığı *Birlik* gazetesinde çalışmak istese de iki yıl önce aile fertleri İstanbul'a göç ettiği için işe alınmaz. Fahri Kaya 1954 yılında Üsküp Radyosunda çalışmaya başlayıp burada çocuk ve kültür yayınlarını hazırlar. İki yıl sonra bir taraftan radyodaki işine devam ederken bir taraftan da Makedonya'nın önemli yazarlarından biri olan Necati Zekeriya'nın yönettiği *Sevinç* dergisine geçerek onunla birlikte *Sevinç* ve yeni çıkmaya başlayan *Tomurcuk* dergilerinde çalışır. Daha sonra 1958-1969 yılları arasında on bir yıl boyunca

Birlik gazetesinde çalışan Kaya, başta kültür sayfaları sorumlusu olduğu gazetenin kısa bir süre sonra baş ve sorumlu yazar yardımcısı görevlerini yürütür. 1962 yılının sonlarında önce gayriresmî, 1964 yılından itibaren ise resmî olarak gazetenin baş ve sorumlu yazarı olur. Makedonya Türk edebiyatının gelişmesinde önemli katkısı olan *Sesler Aylık Toplum Sanat Dergisi*'nin yayın hayatına geçmesinde etkili olan Kaya, uzun yıllar söz konusu derginin yayın konseyi başkanlığını yürütür. Ayrıca 1966 yılında başkanlığını yaptığı "Yeni Yol" Kültür Güzel Sanatlar Derneğini yeniden yapılandırarak canlanmasına vesile olur (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015: 15, 16).

Fahri Kaya, her ne kadar 1950 yılından sonra öğretmenlikten ayrılmışsa da 1955-1965 yılları arasında göç yüzünden öğretmensiz kalan Üsküp'teki Tefeyyüz İlköğretim Okulunda, Nikola Karev Öğretmen Okulunun Türk sınıflarında ve Üsküp "Kliment Ohridski" Pedagoji Akademisinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Türk edebiyatı derslerini okutarak öğretmenlikle olan bağını devam ettirmiştir. Bu süreçte Kaya, önceleri Necati Zekeriya ile birlikte, daha sonra ise tek başına Makedonya ve Kosova'da Türkçe eğitim için ihtiyaç duyulan Türkçe okuma ve alıştırma kitaplarını da hazırlamıştır (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015: 16, 17).

1969 yılında biraz da arkadaş çevresinin etkisiyle *Birlik* gazetesindeki görevinden ayrılarak siyasete atılan Fahri Kaya, aynı yıl milletvekili seçilir. Bundan sonra iki yıl boyunca Makedonya hükûmetinin kültür sorunlarıyla uğraşan Kaya, daha sonra Tanıtma Sekreterliğinin veya bugünkü adıyla Tanıtma Bakanlığının başına geçer ve altı yıl boyunca bu görevde kalır. 1974 ve 1978 kurultaylarında Makedonya Komünistler Birliği Başkanlığına seçilen yazar, yılın sonlarında Makedonya Komünistler Birliği İcra Komitesinin üyesi olup daha sonra da partinin başkanlığına seçilmiştir (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015: 17).

Son olarak 1982 yılında yedi kişiden oluşan ve Makedonya Cumhurbaşkanlığı görevini gören konseyin başkanlığına seçilen Kaya, devletin en yüksek mevkiinde iken 1990 yılında Tito Yugoslavyası'nın dağılması üzerine 1991'de emekliye ayrılmıştır (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015: 17).

Emekliye ayrıldıktan sonra hayatını bağımsız Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti Üsküp'te geçiren Fahri Kaya, büyük bir enerji ve şuurla bu topraklardaki Türk kültür ve sanat dünyasına yeni değerler katmaya devam etmiştir. Makedonya'da ve Balkanlarda Türk kimliğinin yaşaması ve Türk kültür varlığının yenilenmesi ve gelişmesi için büyük bir içtenlikle çalışıp çabalayan, duruş, duyarlılık ve tecrübe sahibi olan Fahri Kaya (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015: 17, 18), 23 Mart 2020 tarihinde, doksan yaşında hayata veda etmiştir.

Fahri Kaya'nın Eserlerinde Göç Olgusu

Fahri Kaya'nın özellikle *Sesler* dergisindeki birçok hikâyesinde Makedonya Türklerinin Türkiye'ye göç konusunun sebepleri ve sonuçları ile birlikte ele alındığı görülür (Karakuş, 2017: 365, 366).¹ Makedonya Türklerini belirleyen temel çizgiler olan etnik kimlik ve göç ile ilgili sorunlar Fahri Kaya'nın hikâyelerinde en bariz ve dolaysız bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Ülker, 1998: 54). Kaya'nın göç olgusunu işlediği hikâyeler arasında en önemlileri olarak *Çok Kırılmıştı, Acı Bir Gülümseme, Tevzi İşleri Memuru, Lamba Yanık Kaldı, Toprağın Hikâyesi, Mezarlık, Günün Birinde Oraya Uğrarsan* adlı hikâyelerini saymak mümkündür.

¹ Fahri Kaya'nın eserlerindeki göç konusu ve olgusu üzerinde *Makedonya Türk Öyküsünde Kimlik Sorunu* (1998: 54-61) adlı çalışmasında duran Çiğdem Ülker'den sonra Çağdaş Makedonya ve Kosova Türk edebiyatı üzerinde doktora tezi olarak hazırlayıp kitaplaştırdığı ve bu alanda şimdiye kadar hazırlanmış en kapsamlı çalışma olan *Sesler Dergisi Etrafında Teşekkül Eden Çağdaş Makedonya ve Kosova Türk Edebiyatı* adlı çalışmasında Ertuğrul Karakuş (2017: 365-374) daha etraflıca durmuştur.

Göçü, adı geçen hikâyelerinin ilk üçünün kiminde doğrudan, kiminde ise bir yan motif olarak işleyen yazar, Makedonya Türklerinin göçüne sebep olan etkenler olarak bu topraklarda yaşayan Türklerin toplumda kendini gerçekleştirememesi, kırılmışlık, yarınsızlık, geçmişini ve köklerini kaybetme duygusu, kendini yaşadığı toprağa ait hissetmeme konuları üzerinde durmaktadır. Yazara göre Makedonya toplumunda kendini gerçekleştiremeyen Türklerin tek bir çıkış yolu kalmaktadır, o da göç etmek, göçmen kimliğiyle Türkiye'ye gelmektir. Ancak ona göre göç kararını vermek de uygulamak da hiç de kolay bir şey değildir. Bu, yeni acıların nesiller boyu sürecektir yeni problemlerin kaynağıdır. Ancak ülkede kalırsa, bu da çok büyük sıkıntıları beraberinde getirecektir. Makedonya Türklerinin bölgede sayıca azalmalarına yol açan bu göçler hep gündemde olmuştur. Bu hem hikâyelerde hem gerçekte böyledir. Köyler boşalmış, verilen emekler boşa gitmiş, bu topraklar için harcanan çabalar yok olmuştur. Fahri Kaya, bu durumu Makedonya Türklerinin trajedisi olarak tanımlar (Ülker, 1998: 56, 57).

Göç konusunu işlediği hikâyelerinde Fahri Kaya, gidenlerin ve geride kalanların duygularını dile getirir. Evini, toprağını, vatanını terk ederek göç edenlerin yeni ülkede, yani Türkiye'de tutunup tutunamayacakları ise, ona göre ayrı bir konudur. Ancak bu göç dalgalarıyla Türkiye'ye gitmeyip bu topraklarda kalanların göç etme düşünceleri de sona ermiş, "göç" unutulmuş değildir. Her yeni güne göç düşüncesiyle başlanır. Bu, hem gerçek hayatta hem de edebiyata yansıyan yüzünde böyledir (Ülker, 1998: 61).

Makalemizin konusu olan "Günün Birinde Oraya Uğrarsan" adlı hikâyesinde ise, yazar diğer hikâyelerden farklı olarak hem genel olarak Osmanlı'nın bu topraklardan çekilmesinden sonra Makedonya Türklerinin göç sebepleri üzerinde hem de özel olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra binbir vaatle ve büyük umutlarla bekledikleri güzel günlerin yerine yine acılarla karşılaşan ve büyük hayal kırıklıkları yaşayan Makedonya

Türklerinin durumları, özellikle de Doğu Makedonya Türklerinin yaşadıkları büyük bir trajedi üzerinden bu bölgede yaşam mücadelesi veren Türklerin Türkiye'ye göç sebepleri üzerinde durmaktadır.

"Günün Birinde Oraya Uğrarsan" Hikâyesine Göre II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Doğu Makedonya Türklerinin Türkiye'ye Göç Etme Sebepleri

Osmanlı'nın bu coğrafyadan çekilmesinden sonra Makedonya Türklerinin âdeta kapanmayan yarası olan göç veya hicret konusuna Makedonya Türk yazarlarının çoğunun eserlerinde çokça yer verdiği görülmektedir. Şüphesiz ki göç konusuna eserlerinde en çok yer veren yazarların başında Fahri Kaya gelmektedir. Yukarıda saydığımız özellikleri dolayısıyla tarihe her açıdan tanıklık etmiş olması, Fahri Kaya'nın göçle ilgili yazmış olduğu hikâyeleri ve bu hikâyelerde anlattıklarını daha da önemli kılmaktadır.

Fahri Kaya'nın göç konusunu doğrudan veya dolaylı olarak işleyen birden fazla hikâyesi bulunmakla beraber, tamamen göç konusunu işleyen ve yazarın hayatından izler taşıyan bu hikâyenin Ertuğrul Karakuş'un kısmen değinmesinin (2017: 366-367) dışında, Fahri Kaya'nın kendisi ve eserleri ile ilgili yapılan çalışmaların hiçbirinde (N. R. Gürel ve Z. Gürel, 2015; Ülker, 1998: 54) söz konusu edilmemesi, bizim *Sesler* dergisinin 1997 Kasım-Aralık Sayısının 9-15 sayfaları arasında yer alan bu hikâyeyi (Kaya, 1997: 8) ele alıp bu açıdan incelememize sebep oldu.

Edebiyatın ve edebî eserlerin bir nevi hayata tanıklık ettikleri gerçeğinden yola çıkarak, Fahri Kaya'nın söz konusu hikâyesinin de Makedonya'dan Anadolu'ya II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan göçlere tanıklık ettiği söylenebilir.

Yazar her ne kadar hikâyedeki vakanın tam olarak ne zaman ve nerede gerçekleştiğinden bahsetmese de anlatılanlardan yola çıkarak birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Nitekim vakanın bir köyde ve köyde

öğretmenlik yapan bir Türk öğretmeniyle köyün itibar sahibi bir yaşlısı arasında geçmesinden, söz konusu hikâyedeki köyün Fahri Kaya'nın dört yıl öğretmenlik yaptığı Doğu Makedonya'daki Yakınova, öğretmenin Fahri Kaya'nın kendisinin, yaşlı adamın ise o köydeki güngörmüş yaşlı insanlardan birinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim köyün güngörmüş yaşlısı olan Hamdi Ağa'nın buradaki Türklerin II. Dünya Savaşı'nda çektiklerini anlatırken *"Bunları anlat ama, bu şimdi sana söyleyeceklerim şimdilik sende kalsın... Gün gelir onu da anlattırısın ama şimdilik sadece kaydet..."* (Kaya, 1997: 11) sözlerinden bunu açıkça anlayabiliyoruz. Daha doğrusu, köyde öğretmenlik yaptığı bu zamanlar, henüz II. Dünya Savaşı'nın yeni bittiği ve yeni sistemin veya partizanların Srem Cephesi'nde Doğu Makedonya Türklerini yok etmek amacıyla gönderdiklerinin açıkça anlatılamayacağı zamanlar olduğu için, Fahri Kaya'nın Tito Yugoslavya'sı döneminde yazdığı hikâyelerinin hiçbirinde bu olaya yer vermeyip ancak Yugoslavya'nın dağılmasından altı yıl sonra, 1997'de bunları bu hikâyesinde anlatmasından, bu notları tutan öğretmenin kuvvetle muhtemel kendisi olduğu anlaşılmaktadır.

Fahri Kaya'nın kaleme almış olduğu bu hikâye esas itibarıyla hikâyenin başkahramanı ve yazarın sözünü kendisine emanet ettiği kişi Hamdi Ağa ve köyde görev yapan fakat ismi verilmeyen Türk öğretmeni arasındaki diyalogdan ibaret olmakla beraber hikâyede özellikle Hamdi Ağa'nın ağzından anlatılanlar hem oradan Anadolu'ya gerçekleşen göçler ve sebepleri hem de Osmanlı'nın çekilmesinden sonra, özellikle II. Dünya Savaşı esnasında ve hemen sonrasında Türklerin durumları ve yaşadıkları sıkıntılar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Hikâyede İkinci Meşrutiyeti, hatta V. Mehmet Reşat'ın Manastır'a gelişini hatırlayan Osmanlı ordusunda yedi yıl askerlik yapmış, başından çok şey geçmiş, çok şey görmüş bir evlâd-ı fâtihân olarak tarif edilen Hamdi Ağa, Makedonya'daki Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra köyün gözde ve saygın, pek zengin olmayan fakat ailesini iyi geçindirebilecek mal

ve mülk sahibi, zengin hayat tecrübesi sayesinde köylülerden bir çoğunun derdine derman olmaya çalışan babacan bir adam olarak tasvir edilmektedir.

Zaman zaman okula uğrayan ve öğretmenle sürekli sohbet eden Hamdi Ağa, "tasını tarağını toplayıp" ailece Anadolu'ya göç etmeye karar verince, göç etmeden üç gün önce köyün okuluna uğrayıp içini, âdetta Osmanlı sonrasında Makedonya Türklerinin çektiklerini özetleyen ve aynı zamanda Makedonya'dan Anadolu'ya yapılan genel göç sebeplerini açıklayan şu sözlerle döker:

"Neler görmedik biz bu topraklarda. Osmanlı Devleti'nin bozguna uğramasından sonra buralarda kurulan yeni yönetim bize saldırdı. Sırplar geldi, beş yüz küsur yıllık Osmanlı hâkimiyetinin hesabını ödetmek isteğiyle ellerinden geleni yaptı. Bulgar geldi, soyumuzu sopumuzu sövüp saydı. Ardından tekrar Sırp geldi... Dövdüler, vurdular, canımızı yaktılar. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Nazi Almanların yardımıyla gene Türk düşmanı Bulgar hükümeti geldi. Bu defa da ilk olarak bize saldırdılar... Halk dayanamadı. Yeni istilacıya karşı savaştan partizanları destekledi. Dağlara çıktı. Bulgarlardan kurtulmak için dört yıl savaştı. Bu savaşta yüzlerce Türk genci öldü, sakat kaldı. Ama gün geldi Özgürlük ve birlik-kardeşlik adına savaşıp beraberce kurduğumuz yeni devlette de rahat olamadık. Bizi zorla kooperatife soktular. Toprağımızı, hayvanlarımızı elimizden aldılar. Hiçbir zaman tarlada çalışmayan Hocamızın hanımı tütün kırmak, pirinç ekmek, çapa çapalamak, biçilen buğday demetlerini bağlamak zorunda kaldı. Biz buna dayanamayız. Bunun için tası tarağı toplamağa karar verdim." (Kaya, 1997: 9)

Hamdi Ağa'nın söylediklerinden yola çıkarak Türklerin bu topraklardan göç sebeplerini Osmanlı sonrasındaki yönetimlerin Osmanlı hâkimiyetinin hesabını onlardan sorarcasına yaptıkları zulümler, ekonomik baskılar ve köy hocasının hanımı üzerinden onur ve haysiyetlerinin ayaklar altına alınması olarak özetlemek mümkündür.

Hikâyenin devamında Hamdi Ağa'nın belki de esas göç etmesine sebep olan, onlar için çok önemli olduğunu ifade ettiği Srem Cephesi'yle

ilgili bir olayı anlatmaya geçmeden önce II. Dünya Savaşı yıllarında, Doğu Makedonya'yı istila eden, Türklerin kökünü kurutmak isteyen Nazi Almanlarının yamakları olarak nitelendirdiği Bulgarlara karşı Makedonlarla karşı koyup bu savaşta çok sayıda Türk gencinin öldüğünü söylemesi üzerine köy öğretmenin *"Bunları öğrencilerimize anlatıyoruz Hamdi Ağa. Zaten kitaplarda da bu topraklarda Türklerin de özgürlük için savaştı yazılıyor."* şeklinde cevap vermesi üzerine *"Ya işte savaş yıllarında, komşu köyde teravi namazını kılarken cemaatin cami içinde diri diri yakıldığını anlatıyor musun?"* (Kaya, 1997: 11) şeklindeki sözleri Türklere uygulanan zulümlerin vahametini gözler önüne sermektedir.

Hamdi Ağa'nın köy öğretmenine esas anlatmak istediği ve göçle birlikte unutulmasından korktuğu mesele ise savaşın bittiği sırada Almanlara karşı açılan Srem Cephesi ve köyden cepheye zorla gönderilen on yedi Türk gencinin trajik sonu ve bu trajik olayın daha sonra göç üzerindeki etkisidir aslında. Hikâyede anlatıldığına göre, II. Dünya Savaşı'nın tam bitti sanıldığı ve insanların Nazilerin esaretinden kurtulduk diye sevindikleri, yeni idareyi kuranların hep kardeşlik-birlikten bahsettikleri, Türklerin rahatlayacaklarına dair umutlarının arttığı bir zamanda Yugoslavya Devleti, Almanlara son darbeyi vurmak için Srem taraflarında yeni bir cephe açıp seferberlik ilan eder. Bunun üzerine ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Doğu Makedonya'daki ve bu köydeki on sekiz yaşından kırk beş yaşına kadar Türk erkekler de seferber edilip hiçbir silah eğitimi verilmeden doğrudan Srem Cephesi'ne ilk savunma hattına sürülerek ölüme gönderilirler. Köyden cepheye gönderilen on yedi genç, cepheden kaçıp köye dönerler. Devlet milisleri tarafından aranmaları üzerine bu on yedi Türk genci, köyün arkasındaki dağda saklanırken bulunup kurşuna dizilirler.

Hamdi Ağa son derece acı olan bu olayı anlatırken olaydan sonra, yani on beş veya on yedi delikanlı gizlice toprağa verildikten sonra, bir gün Devlet İstihbaratından iki kişinin köye gelip köyün yaşlılarını cami

avlusunda topladıklarını ve olayın kaçınılmaz bir durum olduğunu, asker kaçaklarının suçlu olduklarını, dolayısıyla bu olay hakkında hiçbir şekilde konuşulmamasını ve etrafta duyurulmamasını söylediklerini anlatır.

Hamdi Ağa'nın anlattıklarından bu olayın II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Doğu Makedonya'nın bu köyündeki Türklerin, özellikle öldürülen gençlerin ailelerinin ilk fırsatta Türkiye'ye göç etmelerine sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır:

"Zavallı ana-babalar. Kim bilir ne kadar acı çektiler?" ...

"Ebeveynlerinden bazıları uzun zaman çocuklarını kaybettiklerine inanamıyordu. Küçük İbrahim, oğlu gelir diye günlerce şehirden köye gelen yolun kenarında oturup duruyordu... Sonunda zavallı aklını oynattı... Öldürülen gençlerden Osman'ın annesi illetli oldu. Yusuf'un babası derdine dayanamayıp öldü... Yılmaz'ın ailesi ilk fırsattan yaralanarak buradan göç etti. Ötekiler de gidiyor öğretmen!..." (Kaya, 1997: 11)

II. Dünya Savaşı'nın bitiminde Belgrad'ın kurtarılmasından sonra, 10 Kasım 1944'te açılıp 11 Nisan 1945'e kadar (Nikola Tošić Malešević, 2016: 335) yaklaşık 172 gün devam eden ve silah eğitimi verilmeden cepheye sürülen binlerce gencin ölümüne sebep olan Srem Cephesi, sadece Türkler arasında değil Sırp'lar arasında da pek kabul görmemiştir ve günümüze kadar sebep ve sonuçları tartışma konusu yapılan bir facia olarak görülmektedir (Parović, 2016).

Srem Cephesi'ne giden çocuk yaştaki askerler

(Resim Kaynağı: <https://www.ekspres.net/drustvo/sremiski-front-polemika-najveca-ratna-pobeda-ili-nepotrebna-klanica-u-trenutku-kada-je-rat-vec-bio-zavrsen>)

Sonuç

Makedonya Türk edebiyatının ve toplumunun en önemli şahsiyet ve aydınlarından biri olan Fahri Kaya, anlaşıldığı kadarıyla otobiyografik bir özelliğe sahip olan “Günün Birinde Oraya Uğrarsan” adlı kısa hikâyesinde özelde Doğu Makedonya’dan genelde ise Makedonya’dan Türklerin Anadolu’ya, yani Türkiye’ye göç etmelerinde etkili olan sebepler üzerinde durmuştur.

Hikâyenin kahramanı Hamdi Ağa’nın söylediklerinden yola çıkarak Türklerin bu topraklardan göç etmelerinde etkili olan genel sebepler olarak Osmanlı sonrasındaki yönetimlerin Osmanlı hâkimiyetinin hesabını bu topraklarda kalan Müslüman Türklerden sorarcasına yaptıkları zulümler, onlara uygulanan ekonomik baskılar ve onur ile haysiyetlerinin ayaklar altına alınması olarak özetlemek mümkündür. Bunun yanı sıra yazar hikâyede söz konusu edilen köy sakinlerinin Türkiye’ye göç etmelerinde etkili olan özel bir sebepten ve tarihî bir gerçekten bahsetmektedir. Bu özel sebep ise, II. Dünya Savaşı’nın tam bitti sanıldığı ve insanların Nazilerin esaretinden kurtuldukları diye sevindikleri ve yeni idareyi kuranların hep

kardeşlik-birlikten bahsettikleri, Türklerin rahatlayacaklarına dair umutlarının arttığı bir zamanda devletin ilan ettiği seferberlikle Doğu Makedonya'daki ve bu köydeki on sekiz yaşından kırk beş yaşına kadar Türk erkeklerinin seferber edilip hiçbir silah eğitimi verilmeden doğrudan Srem Cephesi'ne ölüme gönderilmeleri, orada ilk savunma hattına sürülmeleri; köyden seferber edilen on yedi gencin cepheden kaçıp köye dönmeleri ve devlet milisleri tarafından aranmaları üzerine köyün arkasındaki dağda saklanırken bulunup kurşuna dizilmeleri olayı ile ilgilidir. Nitekim yazar, hikâyenin kahramanı olan Hamdi Ağa'nın ağzından savaşın hemen sonrasında Doğu Makedonya'nın bu köyündeki Türklerin, özellikle öldürülen gençlerin ailelerinin ilk fırsatta Türkiye'ye göç ettiklerini söylemektedir.

Kaynakça

- ARSLAN, Sezer (2008), *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- ÇALIŞKAN, Berrin (2014), "1953 Göçü Sonrası Yücelcilerin Memleket/Yugoslavya ve Ana Vatan/Türkiye Algıları", *İnsan ve Toplum*, 4(8), 137-162.
- GÜREL, Nazlı Rana, GÜREL, Zeki (2015), *Fahri Kaya Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Üsküp: Yeni Balkan Yayınları.
- İNBAŞI, Mehmet (2012), "Üsküp", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 377-381.
- KARAKUŞ, Ertuğrul (2017), *Sesler Dergisi Etrafında Teşekkül Eden Çağdaş Makedonya ve Kosova Türk Edebiyatı (Şiir-Hikâye)*, Ankara: Bengü Yayınları.
- KAYA, Fahri (1997), "Günün Birinde Oraya Uğrarsan", *Sesler Aylık Kültür Sanat Dergisi*, Yıl XXXII, 320-321, 9-15.
- MASKAN, Ali (2019), *Kalanlara Gurbet Gidenlere Memleket Rumeli (Makedonya Türkleri)*, Ankara: Bengü Yayınevi.

NUREDİN, Abdulmecid (2008), *Osmanlı Sonrasında Makedonya*, Üsküp: Matüsiteb Yayınları.

PAROVIĆ, Branislav (2016), "Sremiski Front, Polemika: Najveća ratna pobeda ili nepotrebna klanica u trenutku kada je rat već bio završen?", <https://www.ekspres.net/drustvo/sremiski-front-polemika-najveca-ratna-pobeda-ili-nepotrebna-klanica-u-trenutku-kada-je-rat-vec-bio-završen>, (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2020).

ТОШИЋ МАЛЕШЕВИЋ, Никола (2016), "Сремски Фронт – Од Формирања До Пробоја", Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*, 5, с. 335 [TOŠIĆ MALEŠEVIĆ, Nikola (2016), Srem Cephesi- Açılışından Püskürtülmesine Kadar, Sırbistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı, Belgrad Savunma Üniversitesi, *Vojno Delo/Savaş Eseri*, 5, 335].

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (1997), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÜLKER, Çiğdem (1998), *Makedonya Türk Öyküsünde Kimlik Sorunu*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çeviri/Translation
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(2): 84-106
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(2): 84-106

GAGAUZCADA BİRLEŞİK CÜMLE*

Astrid MENZ**

Çev. Selda SANDALYECİ***

1. Giriş

Gagauzca, temel olarak günümüzde Moldova Cumhuriyeti'nin güney bölgesinde konuşulan Türkçenin bir ağızdır. 1989 nüfus sayımına göre¹ yaklaşık 200.000 Gagauz, Eski Sovyetler Birliği bölgesinde yaşamaktadır. Bunların çoğu (yaklaşık %92'si) 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Bulgaristan'dan göç etmiştir ve Ukrayna'nın Odessa ili ile Moldova Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'da da küçük gruplar hâlinde yaşayan Gagauzlar bulunmaktadır; fakat sayıları tam olarak bilinmemektedir. Dilleri Oğuz Türkçesinin batı koluna mensuptur ve Türkiye Türkçesine çok yakındır (Doerfer, 1990: 19). 1989 sayımına göre,

* "Turkic languages in contact [s.139-151] Harrassowitz, ed. Hendrik E. Boeschoten, Lars Johanson, Ağustos 2015." künyesini taşıyan makale yazarının izni alınarak çevrilmiştir.

** Dr., University of Hamburg, Department of Asia-Africa Studies, e-posta: astrid.menz@uni-hamburg.de
ORCID: [0000-0003-1741-3250](https://orcid.org/0000-0003-1741-3250)

***Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: seldatabak@trakya.edu.tr, ORCID: [0000-0002-5699-4572](https://orcid.org/0000-0002-5699-4572)

¹ Bütün etnografik bilgiler Eski Sovyetler Birliği 1989 nüfus sayımına ait Fane (1993)'den alınmıştır.

Geliş Tarihi (Received): 05.11.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 29.11.2020

Rusça ikinci dilleri olmak üzere Eski Sovyetler Birliğinde yaşayan Gagauzların %80'i çift dillidir. Moldova Cumhuriyeti'ndeki etnik çoğunluğun ana dili olan Rumence, Gagauzların %4'ü tarafından konuşulmaktadır. Hristiyan Ortodoks mezhebine mensupturlar. Gagauzca, Moldova'da 1957'de yazı dili olmuştur ve 1959'dan 1962'ye kadar, okullarda öğretilmiştir. Bugün Güney Moldova'da² bir özerk bölge olan *Gagauz Yeri* ya da *Gagauzya*'daki tüm okullarda resmî eğitimin bir parçasıdır. 1957'den beri Gagauzca ile birçok kitap basılsa da Gagauzca hiçbir zaman gerçek bir yazı dili olamamıştır, yani bazı yazarlar dışında hiç kimse günlük hayatta Gagauzcayı yazı dili olarak kullanmaz.

Gagauzcanın ses ve şekil bilgisi, Türkiye Türkçesine çok benzer. Fakat Gagauzcanın yüzyıllarca Slav dil ailesine mensup Bulgarca ve Rusçanın egemen olduğu bölgelerde konuşulmasından dolayı kelime dağarcığı ve söz dizimi birçok farklılık göstermektedir (Doerfer, 1959).

İlk Gagauzca metinler Moşkov tarafından toplanmış ve 1904'te Radloff'un *Proben* adlı eserinde basılmıştır (Moşkov 1904). Buradaki malzeme Besarabya'dan derlenmiş masal, şarkı, atasözü ve bilmecelelerden oluşan folklor metinleridir. Dmitrijev (1932-1933) ve Dmitriev (1939)'in çalışmaları bu malzemelerin ses ve şekil bilgisi ile söz dizimi incelemelerine dayanmaktadır. Ancak o, ses ve şekil bilgisine odaklanmış, söz dizimi ilgi alanında olmamıştır. Pokrovskaya (1964, 1974, 1979) ve Gajdarži (1971a, 1971b, 1973, 1981), Gagauzcanın söz dizimi üzerine bir takım araştırmalar yapmışlardır. Gajdarži özellikle birleşik cümlelere odaklanmış, Zajaczkowski de son 50 yılda Bulgaristan'dan topladığı folklor malzemelerini 1966'da yayınlamıştır. Onun incelemeleri de ses ve şekil bilgisi üzerinedir, söz dizimiyle ilgili sadece birkaç görüş belirtmiştir. Ancak

² 23 Aralık 1994'te Moldova Cumhuriyeti Parlamentosu bu bölgenin özel yasal statüsüne ilişkin bir yasa kabul etmiştir. Bu yasanın kısaltılmış İngilizce çevirisi, Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı tarafından 1995'te yayınlanmıştır.

Gagauzcanın söz dizimi üzerine yapılan tüm çalışmalar, dizimin Türkçe değil; Slavca olduğunu söylemektedir.

Makalenin devamında, yoğun Slav dilleri etkisi altında gelişen Gagauzca birleşik cümlelerin birkaç söz dizimi özelliğinden bahsedilecektir. Anlaşılır olması için 1995 yazında Güney Moldova'da derlediğimiz malzemelerden örnekler sunulacaktır. Yazı dilinden örnekler belli bir sıra gözetmeksizin verilecektir. Makalede temel amaç söz dizimsel sorunlara değinmek olduğundan örnekler gösterilirken transkripsiyon birebir çevrilmemiş olup serbest bir işaretleme yapılmıştır. Örnekler, konuşma dili için (s), yazı dili için (w) kısaltmasıyla işaretlenmiştir. Kendi çalışmamızdan seçilen konuşma dili örnekleri ayrıca cinsiyet (kadın (f), erkek (m)) ve yaş olarak da işaretlenmiştir. Genel olarak konuşmacı ne kadar gençse eğitiminin ve Rusça bilgisinin o derece fazla olduğu söylenebilir. Altmışlı yaşlardaki kadınların ya çok azı eğitim almış ya da hiçbiri almamıştır ve onların Rusça ve/veya Rumence bilgileri çok azdır. Tüm erkeklerin -en azından iş hayatlarında- egemen dili Rusçadır. Yazı dilinden verilen örneklerin kaynakları kısaltmalarla, ardından ilgili sayfa numarasıyla verilmiştir (kaynak listesine bakınız). Kısaltma olarak *M*, Moşkov'un malzemelerinden alıntılanan örnekleri göstermektedir.

2. Söz Dizimi

Bu bölümde, Gagauzca bir Türk ağzı olarak kabul edildiği ve tüm dil aşamalarında birçok özellikleri ortak olduğu için Gagauz söz dizimi Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılmıştır. Bundan dolayı ne tür farklılaşmalar olduğunu gösterebilmek noktasında Türkiye Türkçesinin tercih edilmesinin çok doğal olduğunu düşünüyoruz. Yukarıda bahsedildiği üzere söz dizimi düzeyinde Gagauzca, Türkiye Türkçesi ve genel Türkçenin kalıplarından ayrılmaktadır.

İsim öbeklerinde niteleyici unsurlar ismin önüne gelir. Bir başka deyişle sıfatlar, işaret sıfatları ve belgisiz sıfatlar Türkiye Türkçesinde

olduğu gibi ismin önüne gelmektedir. İlgi gruplarında doğal söz dizimi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ilgi eki almış isim-ana isim şeklindedir. Sahiplik bildiren kelime ilgi hâli ekini, asıl isim ise iyelik ekini almıştır.

Devrik dizim, bazı durumlarda Türkçede kullanılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, 1999). Gagauzcada ilgi eki almış isim, birkaç durumda asıl ismin ardından gelir ki Türkçede ana isim – ilgi eki almış isim şeklinde bir devrik dizilimin görülmesi imkânsızdır. Örnekleri [1-2], Türkçe karşılıklarıyla mukayese ediniz..

[1] *Bän kötülüünü istemirem senin söylemää.*

Ben kötülük+2TŞİY+BEL. iste-OLMSZ-GNŞZ1TŞ sen+İLGİ söyle-İSİMFİİL

Ben kötülüğünü istemiyorum senin söylemek.

“Ben senin kötülüğünü söylemek istemiyorum.” (s, m, 32)

[2] *Köpecii onun olacam, annadın mı?*

Köpek+KÜÇ.+3TŞİY o+İLGİ ol-GELZ1TŞ anla-GGZ2TŞ soru edatı

Köpeciği onun olacağım, anladın mı?

“Onun köpeciği olacağım, anladın mı?” (s, m, 32)

Bu devrik dizimlerin yüksek öğrenimli genç konuşurlar arasında görülmesine karşın biz, eğitimi az olan veya hiç olmayan yaşlılar arasında bunu tespit edemedik. Devrik yapıdaki ilgi gruplarında, çoğu durumda sahiplik bildiren kelimenin bir zamir³ olması ve öne yerleşik ismin odak konumunda olması dikkat çekmektedir.

Fiil öbeklerinde, zarflar Rusçadaki gibi fiilden sonra gelebilir:

³ Aynı söz dizimi ve edimsel işlevdeki yapılar Rusça ve Bulgarçada da görülür.

- [3] /.../ *geldii* *gibi* *gēri*
 Gel+SIFATFiİL+3TŞİY *edat* *geri*
 “Geri geldiği gibi” (s, f, 59)

2.1. Bildirim Cümlelerinde Söz Dizimi

Gagauzcada, bildirim cümlelerinde söz diziminin nispeten daha esnek olmasına rağmen Ö-Y-N dizimine gözle görülür bir şekilde eğilim bulunmaktadır. Başka bir deyişle fiilin sonda bulunduğu cümleler Türkiye Türkçesi ve Türk dillerine kıyasla çok azdır. Belirtili ve belirtisiz nesnelere yanı sıra zarflar da genellikle yükleminden gelir.

- [4] *Onnar bilmerlar aaçlii*
 Onlar bil-OLMSZ+GNŞZ3ÇŞ *açlık+BEL.*
 “Onlar açlığı bilmezler.” (s,f, 62)

- [5] *Büük batüm da almış bir parça tel*
 Büyük kardeş+1TŞİY *da al-DGZ3TŞ bir parça tel*

sıkıştırmış o teli orayı
 sıkıştır-DGZ3TŞ *o tel+BEL. ora+YÖN.*⁴
 “Benim büyük kardeşim bir parça tel almış ve oraya sıkıştırmış.” (s,m, 45)

- [6] *Bän onun gözlerini bilmärdim ani kara*
 /.../

⁴ Şeklen yer zamiri olan *ora*, *bura* ve *nere*'nin belirtme ve yönelme hâli eki almış şekilleri aynıdır. Bu örnekteki *orayı* yön belirtir. Biz, bu yüzden onu yönelme hâli eki olarak kabul ettik. Belirtme hâli ile yönelme hâlinin karşılanması Rusçanın söz dizimsel bir özelliğidir. Fakat bu durum sadece bu kelimeler için geçerli olup ad kökenli diğer yönelme bildiren kelimeler için geçerli değildir.

Ben o+İLGİ göz+ÇOK.+3TŞİY+BEL. bil-OLMSZ-ŞZHİK1TŞ hani kara

Bän bakmadım onun suradına hiç
Ben bak-OLMSZ+GGZ1TŞ o+İLGİ surat+3TŞİY+YÖN. hiç

“Ben onun gözlerinin kara olduğunu bilmiyordum. /.../ Ben yüzüne hiç bakmadım.” (s,f, 62)

Söz diziminde bildirimsel cümlelere göre daha katı olan zarf- fiilli bitimsiz fiil öbeklerinde bile zarf olan unsurlar yüklemden sonra bulunabilir (Aşağıdaki 32-34. örneklere bakınız).

Gagauzca da genel Türk dillerindeki gibi sona gelen edat taraftardır ve örneğin Karay Türkçesinin yaptığı gibi etrafındaki dillerden ön edat kopyalamamıştır.

3. Birleşik Cümleler

Özellikle birleşik cümle sahasında Gagauzca, değiştirilmiş bitimsiz cümleciklerin değiştirilmiş öğeden önce geldiği genel Türkçe yapısından kayda değer sapmalar gösterir. Gagauzca, etrafında bulunan Slav dil ailesindeki Bulgarca ve Rusçadan yapılan seçilmiş kopyalama⁵ neticesinde semantik olarak sağa dallanan cümlecik yapıları geliştirmiştir. Bu cümlecikler çeşitli bağlama edatlarıyla oluşturulur ve bitmiş fiillere dayalıdır. Sağa dallanan bitimli cümlelerde kullanılan bağlama edatları neredeyse her zaman Türkçedir, genel kopyalama olan bağlaçların sayısı azdır ve kullanımları seyrekler.⁶ Bu bağlama edatları arasında en öne çıkanı *ani*'dir. *Ani* (<Eski Türkçe *qani, Türkiye Türkçesi hani), İran-Türk diyalektlerinde amaç bildiren cümlecikler gibi sıfat ve tümleş cümlecigi

⁵ Kod-kopyalama modelleri için bakınız Johanson (1992, 1193b, 2002a).

⁶Gajdarži (1981) *raz* (ne zaman) ve *uz* (gibi) olmak üzere iki örnekten bahseder. Biz, hem kendi malzemelerimiz hem Moşkov'un malzemelerinde ya da şimdiye kadar gördüğümüz yazılı dil malzemelerinde bu bağlama edatlarıyla ilgili herhangi bir örneğe rastlayamadık. Bu yüzden, bu genel kopyalama örneği olan bağlama edatlarının kullanımının bireysel dil özelliği olma ihtimali vardır. Genel kopyalama olarak zaten Eski Osmanlıcada görülen Farsçadan alınmıştırlar. Örneğin: çünkü < Fa. con keh.

kuran *ki'*ye benzer. Diğer bağlama edatları soru edatı gibi kullanılan gruptandır: *ani*⁷, *onuştan ani* (çünkü), *neçin ani* (çünkü) gibi sebep bildiren ya da *açan* (*ne zaman*), *nezaman* gibi zaman bildiren cümlecikleri kuran soru edatlarıdır. Kopyalanmış cümlecik modelleri Gagauzcanın hem yazı hem konuşma dilinde çok sık kullanılır.

Sola dallanan bitimsiz cümlecikler sıfat-fiil ya da isim-fiillerle oluşturulur. Başka bir deyişle, genel Türkçede tümleş cümlecikleri son derece nadirdir. Zarf cümleciklerine gelince Türkçedeki zarf- fiil cümlecikleri, Gagauz konuşma dilinde nispeten daha sıktır; ama zarf cümleciklerinin çeşitli türlerinin seçilmiş kopyaları da görülebilir.

3.1. Sıfat Cümlecikleri

Türk dillerinde sıfat cümlecikleri, genelde isimden önce gelen bir sıfat-fiilin yüklem olarak görüldüğü bitimsiz yapılardır. Bununla birlikte Gagauzcada öne yerleşik bitimsiz sıfat cümlecikleri çok seyrek ve belirli kısıtlamaları vardır (Bakınız: Menz, 1999: 76-82). Bunun yerine sıfat cümlecikleri, özellikle edatlarla kurulmuş bitimli fiillerden oluşur.⁺ Birçok durumda edatlarla kurulan sıfat cümlecikleri ya *ani* ya da soru kelimesi olan *angı* ile kurulur. *Ani* en çok görülendir ve durum eklerini almazken *angı* 3. şahıs iyelik eklerini, ismiyle uyumlu olarak teklik veya çokluk eklerini ve gruptaki görevine bağlı olarak durum eklerini alabilir. Böylelikle *angı*'nın kurduğu sıfat cümlecikleri Rusça ve Bulgarca bağlama zamirleri gibi görünür. *Angı* ile kurulan cümlelere en çok yazı dilinde rastlanır ve günlük konuşma dilinde gördüğümüz *ani* ile kurulan cümleler *angı* ile kurulanlardan daha fazladır.⁸ *Ani* ve *angı*'nın yanı sıra aşağıda görüleceği

⁷ Bu pozisyonda *ki ani*'nin yerine kullanılabilir. Yine de bu, bizim metinlerimizde sık karşılaştığımız bir durum değildir. Gajdarži (1981: 13)'e göre *ani* yerine *ki* kullanımı, yaşlı neslin dilinin tipik bir özelliğidir.

⁺ Çev. Notu: Bağlama edatı + çekimli fiil

⁸ İyi düzeyde Rusça bilgisi olan kişilerle *angısı* ile kurulan sıfat cümleciklerinin kullanımı arasında bir ilişki bulunur. Bu sebeple, yaşlı neslin dilinde görülmezken iyi eğitim almış genç neslin dilinde *angısı* ile kurulanlar sık görülür.

üzere anlamsal farklılıklar ifade eden diğer birçok soru edatı sıfat cümlecikleri kurmakta kullanılabilir. Yine de bu edatlar hem yazı hem konuşma dilinde çok sık değildirler.

Oluşturulan örnekler (7-9) Gagauzcadaki iki temel sıfatlaştırma yönteminin olası çeşitlerini göstermektedir:

[7] a.	<i>adam</i>	<i>ani</i>	<i>geler</i>
	adam	ani	gel-GNŞZ3TŞ
b.	<i>adam,</i>	<i>angısı</i>	<i>geler</i>
	adam	hangi+3TŞİY	gel-GNŞZ3TŞ
	“Gelen adam”		

[8] a.	<i>adam</i>	<i>ani</i>	<i>gördüm</i>
	adam	ani	gör-GGZ1TŞ
b.	<i>adam</i>	<i>angısını</i>	<i>gördüm</i>
	adam	hangi+3TŞİY+BEL.	gör-GGZ1TŞ
	“Gördüğüm adam”		

[9] a.	<i>adam</i>	<i>ani</i>	<i>para</i>	<i>verdim</i>
	adam	ani	para	ver-GGZ1TŞ
b.	<i>adam</i>	<i>angısınıä</i>	<i>para</i>	<i>verdim</i>
	adam	hangi+3TŞİY+YÖN.	para	ver-GGZ1TŞ
	“Para verdiğim adam”			

Yukarıdaki örneklerden görüleceği üzere *ani* her zaman *angi* ile değiştirilebilir. Ayrıca dikkat çekici olan nokta, 9a örneğinin sadece Bulgaristan’da konuşulan Gagauzcada görülmesidir. Moldova’daki yazı dilinde *ani*, tıpkı Rusça *čto* gibi sıfat cümleciklerinde 1. ya da 2. özne ve isim arasındaki eşgönderim ile sıfat cümlecığı kurmak için kullanılır. Sıfat

cümleciklerinin ismiyle üçüncü şahıs çekimli yüklemi ya da zarfı arasındaki eşgöndergeyi gösteren sıfat kuruluşları için ya *angısı* ya da yer bildiren zarflar söz konusu olduğunda *nere + yer durum eki* kullanılır. Diğer bir deyişle, sıfat cümleciğinin yüklemiyle herhangi bir gramer ilişkisine sahip bir isim cümlesinin *ani* ile sıfatlaştırılması Bulgaristan Gagauzcasında görülür. Moldova Gagauzcasında *ani* ile sıfatlaştırma, sadece sıfat cümleciğinin öznesi ya da belirtili nesnesinin isim tamlamasının ana ismi olduğu durumlarda mümkündür.

Derlediğimiz konuşma metinlerinde sadece birinci (10. örnek) veya ikinci (11. örnek)⁺ şahıs ile ana isim arasındaki eşgönderge veya sıfat cümleciğinin öznesi (13. örnek) ile ana isim arasındaki iyelik ilişkisini gösteren *ani* ile oluşturulmuş sıfat cümleciklerinin örneklerine rastlanmıştır.

9a örneğinde görüldüğü gibi uygun durumlarda eşgönderimli unsuru temsil eden sıfat cümleciklerinde bir yan ögenin olması zorunlu değildir.⁹ Balkanlardaki diğer Türk ağzlarında, örneğin Németh (1965)'in çalıştığı Vidin ağzında, genel kurucu öge *ne'*dir. Sıfat cümleciğinin ana ismi belirtisiz nesne ya da zarf olsa bile iyelik eki almış kişi zamirinin bulunması da zorunlu değildir. Bununla birlikte, bitimli sıfat cümleciklerinin kopyalanmasında bir model teşkil eden Bulgarcada, ana isim belirtisiz nesne ise ya da cümleciğın yüklemi zarf ise tekrarlayan zamir bulunması zorunludur.

Genelde sıfat cümleciği ana isminin ardından gelir.¹⁰ Bitimli ana cümlelerin aksine 10. örnekte görüldüğü gibi sıfat cümleciklerinde yüklem

⁺ Çev. Notu: İkinci şahıstan kasıt 1. Çoğul şahıstır.

⁹ Ne Moşkov ne Zajaczkowski'nin ne de bizim derlediğimiz metinlerde yan ögeli sıfat cümleciği örneğine rastlanmamıştır. Bu sebeple en azından birinin görülmesi oldukça seyrek. Ayrıca, sıfat cümleciklerinde ana ismin görevini işaretlemek için bir yan ögeye sahip olmasının gerekli olup olmadığını bilememekteyiz.

¹⁰ Bu aynı zamanda sıfat cümleciğinin yüklemının uydusu ya da eşgönderimli iyelik tamlayıcısının ana ismi olduğu durumlarda geçerlidir. Bu durum, çoğu zaman Gagauzcanın neredeyse hepsini Rusçadan

en son da yer alması güçlü bir eğilim göstermektedir. Yine de 12. örnekte görüldüğü gibi bu durum zorunlu değildir.

[10] *birdä benim komuşum*
Sonunda ben+İLGİ komşu+1TŞİY

ani bilä gittik hesabı oldu.
ani birlikte git-GGZ1ÇŞ anla-GGZ3TŞ

“Sonunda birlikte gittiğimiz komşum ne olduğunu anladı.” (s, m, 45)

Dikkat edilmelidir ki yukarıdaki örnekte ana ismin sıfat cümlecikindeki öznenin bir parçası olması, İngilizce çeviride açıklanması zor bir durumdur.

[11] *Onnar alerlar bizim Moldovyanın*
Onlar al-ŞZ3ÇŞ bizim Moldova+İLGİ

o şarabını ani biz içmeriz.
o şarap+3TŞİY+BEL. ani biz iç-OLMSZ+ŞZ1ÇŞ

kopyalamasına rağmen yine de Türkçe modellenmiş sıfat cümleciklerinin ana isminden ayrılamayacağını gösterir. Rusça (1) ve Gagauzca (2) örnekleri karşılaştırınız:

(1) *uçitel', syn kotoogo rabotaet v teatre*
öğretmen oğul edat+ERİL+İLGİ çalış-ŞZ3TŞ +da tiyatro+AYRİL.

(2) *üüredici angısın oolu işleer teatrua*
öğretmen edat+3TŞİY+İLGİ oğul+3TŞİY işle+GNŞZ3TŞ tiyatro+BUL.

“Oğlu tiyatrodan çalışan öğretmen”

“Onlar bizim içmediğimiz, Moldova’ımızın şarabını alıyorlar.” (s, m, 45)

[12] *da düşündä göreer düvesini*
Ve düş-3TŞİY+BUL. gör-GNŞZ3TŞ düve+3TŞ İY+BEL.

ani vermiş Allah.
ani ver-DGZ3TŞ Allah

“Ama o rüyasında Allah’ın ona verdiği düvesini görür.” (s, M 6)

[13] *bir inek ani az südü var*
bir inek ani az süt+3TŞİY var

“Sütü az olan inek” (s, f, 59)

Eğer ana isim sıfat cümleciğinin öznesi ile ortaksa *ani* ile kurulmuş sıfat cümleciği ana isimden önce gelebilir. Bu yapıların örneklerine bizim malzemelerimizde rastlanmamıştır, fakat Moşkov’un malzemelerinde örnekler görülmektedir (14. örnek). Gajdarži (1981: 20) bu yapının günlük konuşma dilinde olduğunu ve sadece sıfat cümleciğinin öznesi ile ana ismin aynı şahıs olması durumunda mümkün olabileceğini belirtmektedir. Gajdarži’ye göre ana isim kendi grubundaki herhangi bir öge olabilir. Yine de O’nun tek örneği Moşkov’un malzemelerinde bulduğumuz örneklerde olduğu gibi ana ismin, cümlesinde özne olduğunu göstermektedir.

[14] *ani iki muntä mamaliğa*
ani iki tepe lapa

aazında varmış, o deer

ağız+3TŞİY+BUL. var+EKFİİLDGZ3TŞ o de-ŞZ3TŞ

“Ağzında iki tepe lapa olan söyledi:” (s, M 107)

[15] *ani bana el verdi*

ani ben+YÖN. el ver-GGZ3TŞ

O *adam kolhozun kontabili.*

O adam kolhoz+İLGİ muhasebeci+3TŞİY

“Bana el veren adam, kolhozun muhasebecisidir.” (s, Gajdarži 1981, 20)

Soru zarfı olan *angı* ile kurulan sıfat cümlecikleri, yazı dilinde daha sık görülmektedir. *Angı*, isminin tekil veya çoğul olmasına göre ek alır. Bağlı olduğu ismin sıfat cümleciğindeki görevine göre durum eki alır: 16. ve 17. örneklere bakınız. Bu şekilde genel olarak Rusçadaki ilgi zamiri *kotoryj* ile aynı özellikleri gösterir.

95

[16] *Yahudi o bir halk hangısı kalmış*

Yahudi o bir halk hangi+3TŞİY kal-DGZ3TŞ

“Yahudiler, kalan halktır.” (s, m, 32)

Aşağıdaki 17. örnekte görüleceği üzere, ilgi zamiriyle kurulan sıfat cümlecikleri birbiriyle uyumlu olan tek isme bağlı olabilir. Bu, örneğin modern Farsçadan etkilenmiş Türk dillerinde *ki* ile kurulmuş sıfat cümleciklerinden dikkate değer bir farklılıktır (bk: Johanson, 1975 ve Kırıl, 1997).

[17] *aşaadaki laflara bulunuz otürlü formalar,*
aşağıdaki laf+ÇOK.+YÖN. bul-EMİR2ÇŞ o türlü şekil+ÇOK.

angılarında K konsonu bitkidä
hangi+3ÇŞİY+BUL. K konsonant+BEL. aşağı+BUL.

düşmeer hem angılarında düşer.
düş-OLMSZ+GNŞZ3TŞ hem hangi+3ÇŞİY+BUL. düş-GNŞZ3TŞ

“Aşağıdaki kelimelerden sonunda K ünsüzü düşenleri ve düşmeyenleri bulunuz.” (w, GD7: 54)

18. ve 19. örnekler, sıfat cümlecığı kuruluşunda çeşitli soru kelimelerinin kullanımını göstermektedir. Bunlar yer bildiren durum ekleri almış *ner+* ile oluşturulmuş soru kelimeleridir: *ne* ve *kim*. *Kim* sadece asıl ismin bir insana atıfta bulunduğu durumlarda kullanılırken *ne* zamir olan ana ismin insan olmayan bir varlığa atıfta bulunduğu durumlarda kullanılır.

[18] *üürekten inanırdım sanırdım olmalı*
yürek+AYRIL. inan-GNŞZHİK1TŞ san-GNŞZHİK.1TŞ ol+gereklilik

bir öbür dünya neredä insanların canları
bir öbür dünya nere+BUL. insan+ÇOK.+İLGİ can+3ÇŞİY.

neredä suçlular yanacak / burada kabaatsizlar
nere+BUL. suçlu+ÇOK. Yan-GELZ3TŞ bura+BUL. kabahatsiz+ÇOK.

bu yanda onnar kim fena yaptı.
bu taraf+BUL. onlar kim kötülük yap-GGZ3TŞ

“Bir tarafta kabahatsizlerin bir tarafta kötülük yapanların olacağı, suçluların yanacağı ve insanların ruhlarının gideceği bir öbür dünya olmasına yürekten inanırdım.” (S, m, 67)

[19] *o hep düşünürmüş nasıl*
o hep düşün-GNŞZRİV3TŞ nasıl

yapsın onu ne sınırladı padişah
yap-İSTEK3TŞ o+BEL. ne ısmarla-GGZ3TŞ padişah

97

“O, padişahın istediğini nasıl yapacağını düşünürdü.” (w, BS 131)

3.2. Tümleç Cümlecikleri

Kural olarak tümleçler 20. örnekte olduğu gibi *ani* ya da nadiren *ki* ile kurulan bitimli edat cümlecikleridir. İkincisi (*ki*), yazı dilinde *ani*'nin aynı birleşik cümle içinde tekrarlanmasını önlemek amacıyla *ani*'nin şeklen varyantı olarak bulunabilir.

[20] *yesap alârlar ani altında maşınanın*
fark et-GNŞZ3ÇŞ ani alt+3TŞİY+BUL. araba+ İLGİ

asılı bu yavru kaldı
asıl-FİYE bu yavru kal-GGZ3TŞ

“Bu çocuğun arabanın altında sürüklendiğini fark ettiler.” (s,m, 45)

Ani ile kurulan iki tümleş cümlecığı de tek bir yükleme *hem* ile bağlanabilir. Sıfat cümleciklerinde olduğu gibi tümleş cümleciklerinde de modern Farsçadan etkilenen Türk dillerinde *ki*'yi kurucu öge olarak görmek mümkündür.

[21] *kızı duyardı ani gözleri*
kız hisset-GNŞZHİK3TŞ ani göz+3TŞİY

yaşlan dolardı hem ani dârsä
yaş+VAS. dol-GNŞZHİK3TŞ hem ani de-GNŞZŞARTI3TŞ

taa bir kerä 'boba', o dayanamayacak
daha bir kere 'baba', o dayan-YETERLİLİK+GELZ+3TŞ

"Kız, gözlerinin yaşlarla dolduğunu ve bir kere daha 'baba' derse dayanamayacağını hissetti." (w, AD 6)

İsim- fiile dayanan Türk tipi tümleş cümlecikleri konuşma (22) ve yazı (23) dilinde çok seyrek. Ama aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi tamamen yok da değildir.

[22] *buradan syatyona kaa bän üüzecem*
bura+AYRIL. stadyum+YÖN. kadar ben yüz+GELZ1TŞ

a gēri gelmem deil belli.
ama geri gel-İSİMFİİL+1TŞİY değil belli

"Ben buradan stadyuma kadar yüzeceğim ama geri geleceğim belli değil." (s, m, 45)

[23] *sevinärdi benim gelmemä.*
sevin-GNŞZHİK3TŞ ben+İLGİ gel-İSİMFİİL+YÖN.

“Benim gelmeme seviniirdi.” (w, AD 11)

Yaklaşık 30 sayfalık malzememizde 22. örnek bizim tek örneğimizdir. Bu, özne görevindeki cümleciğin yüklemden önce geldiği tipik Türkçe söz dizimini gösterir. Bunun yanı sıra, yazı dilinden alınmış olan 23. örnekte tümleş cümleciği yazı dilinde görülen birkaç örnekteki gibi bitimsiz tümleş cümleciklerinde baskın bir şekilde görülen dizimdeki gibi yüklem ardından gelir. Yazı dilinde bulduğumuz örneklerin çoğunun *sevin-* fiilinin tümleci olması da dikkat çekicidir.

3.3. Zarf Cümlecikleri

Gagauzcada temelde söz dizimsel olarak iki tip zarf cümleciği vardır: Türkçenin tipik bitimsiz bağımlı cümlecikleri ve Slav tipi seçilmiş kopyalama ile oluşturulmuş sıralı veya bitimli bağımlı cümlecikler. İlkinde, hem konuşma hem yazı dilinde zarf- fiil cümleciklerinin çok sık kullanılması dikkat çekicidir.

Amaç cümlecikleri: Ana cümle ile özneleri ortak olan amaç cümlelerinin yüklemi mastar halindedir (24. örnek). Bağımlı cümlecik içinde öznesi de bulunan amaç cümleciklerinin yüklemi ise istek kipi ile çekimlenmiştir (25. örnek). Konuşma dilinde, işlev olarak Türkçedeki *diye* zarfına karşılık gelen *deyni*¹¹, çoğu durumda bağımlı cümlecik yüklemine hemen ardından gelir. Ayrıca buna ek olarak bu tip cümlecikleri *ani* ya da *ki* kurabilir.

Çoğu amaç cümleciğinde alıntı yapılan örneklerde olduğu gibi hem *ani/ ki* hem *deyni* kullanılırken bağımlı cümleciğin yüklemi istek kipi ile çekimlenmişse tercihe göre cümlede kullanılmayabilirler.

[24] *onu* *alardık* *da* *atardık*
o+BEL. al-GNŞZHİK1ÇŞ ve at-GNŞZHİK1ÇŞ

¹¹ Bu edat *de-* fiilinin zarf- fiil şeklinde kalıplaşmış biçimidir. “için” anlamında bir edat olarak da kullanılabilir.

aazımıza *ani* *ölmemää* *deyni*
ağız+1ÇŞİY+YÖN. *ani* öl-OLMSZ+MASTAR *deyni*
“ Ölmek için onu alırdık ve ağzımıza atardık.” (s, f, 70)

[25] *centralisovani* *bir* *gosudarstoa*
merkezileştirilmiş bir eyalet

Upravlyat etsin *bizimnän* *ani* *biz yaşyalım* *deyni*
yönet et-İSTEK3TŞ *biz+İLGİ+VAS.* *ani* *biz yaşa-İSTEK1ÇŞ* *deyni*
“Merkezi bir devlet, yaşayabilelim diye bizi yönetmeli.” (s, m, 65)

Yazı dilinde, amaç cümlecikleri temel cümleden önce de sonra da gelebilir. Ancak, konuşma dilinde birinci seçenek seyrek.

100

Hareket fiilleriyle oluşturulan amaç cümlecikleri Türkçedeki gibi genellikle mastar hâlindeki fiile dayalıdır.¹² Türkçe ve Gagauzca yapıların arasındaki tek fark, Gagauzcadaki bitimsiz bağımlı cümleciklerin genellikle ana cümleden sonra gelmesidir. Yine de biz bağımlı cümleciklerde genellikle nesne-yüklem dizimini görüyoruz:

[26] *gittiler* *komşuları* *çairmaa.*
git-GGZ3ÇŞ *komşu+ÇOK.+BEL.* *çağır-MASTAR*
“Komşuları çağırmaya gittiler.” (s, m, 67)

Sebeb cümlecikleri: Gagauzcada sebep cümlecikleri oluşturmak için iki temel model vardır: Birincisi, Türk tipi bitimsiz cümleciktir ve haber kipi ile çekimlenmiş yüklem ve ardından *deyni* edatının geldiği yapıdır. Diğeri, çeşitli bağlaçlarla oluşturulmuş bitimli cümlecikleridir. *Deyni* ile kurulan tip,

¹² Mastar eki -mAA< -mAk + yönelme hâli eki

çoğu Türk dilinde çok yaygındır. Örneğin; Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu tip çok sık görülür. Ancak Gagauzcada onun sıklığı kopyalanmış bitimli tipin lehine azalmıştır.

[27] *ama onnarın familyası X. deyni*
 ama onlar+İLGİ soyad+3TŞİY X. deyni

onu fronda çaarıyorlar.
 o+BEL. ön+YÖN. çağır-ŞZ3ÇŞ

“Yani, bir Rus soyadı taşıdığı için orduya katılmak zorunda.” (s, m, 67)

Bitimsiz sebep cümlecikleri ana cümleden önce de sonra da gelebilir. Buna ek olarak bazı durumlarda bu tip cümlecikler edatlarla oluşturulur, bu edat da çoklukla *neçin*'dir. Ancak bu edat herhangi bir anlam farklılığı olmaksızın cümlede kullanılmayabilir. Eğer *deyni* atlanırsa cümlecikğin anlamı bağlamdan çıkarılabilir.

Bitimli sebep cümlecikleri birkaç edat ile oluşturulabilir. Örneğin; *onun için, onuştan, zerä, çünkü, necin* -bazen *ki/ ani* de bu edatlara eşlik edebilir- ve *ani*. Bu edatlar çeşitli anlam dereceleri belirtir. Çoğu durumda bu tür sebep cümlecikleri ana cümleciklerinin ardından gelirken *ani, çünkü* ve *zerä* ile kurulan cümlecikler öne konumlanabilir (29. örneğe bakınız).

[28] *bouldum zär ne/*
 boğul-GGZ1TŞ kesin ne

onuştan bän korkiim hep sudan
 o yüzden ben kork-ŞZ1TŞ hep su+AYRIL.

“Kesin boğulurum, o yüzden sudan hep korkuyorum.” (s, m, 45)

- [29] *ani gagauz yinan yok onnara.*
 için Gagauz inan yok onlar+YÖN.
 “Gagauz oldukları için onlara güvenilmez.” (s, m, 43)

Açan ile kurulmuş zaman cümlecikleri: Zaman cümleciklerinin oluşturulması bitimli yüklemlere dayanır. Türkçe bir öge olan *açan*, bağlama edatı olarak çok sık kullanılır. Türkçe soru kelimesi *kaçan*'dan gelişmiş olmasına rağmen hiçbir zaman soru cümleleri oluşturmaz. Yüklem, haber kipi ile çekimlenir. 30. örnekte görüleceği üzere zaman cümlecığının ögesi – her zaman olmasa da, çoğunlukla- çıkartılabilir. Öyle ki aslında bağlama edatından önce gelir ve özne konumunda görünür.

- [30] *A boba açan geldi*
 Ama baba ne zaman gel-GGZ3TŞ

hiç ne tuz yemişlär ne tuzlanmışlar
hiç ne tuz ye-DGZ3ÇŞ ne tuzlan-DGZ3ÇŞ

“Ama baba geldiği zaman sanki hiçbir şey olmamış.” (s, m, 45)

- [31] *açan gördü ani şindänsoram*
 Ne zaman gör-GGZ3TŞ ani şimdi+AYRIL. sonra

yumuşadım braktı beni
yumuşa-GGZ1TŞ bırak-GGZ3TŞ ben+BEL.

“Yumuşadığımı gördükten sonra beni bıraktı.” (s, m, 45)

Açan'ın yanında, soru zarflarından *nezaman*, *nevakit* ile birlikte *nicä* ve *nasıl* da zaman cümlecikleri kurabilir (Menz, 1999: 118-121).

Zarf- fiil cümlecikleri: Etrafındaki Slav dillerinin yoğun etkisi altındaki modern Gagauzcada bitimsiz ad cümleciklerinin sıklığı önemli ölçüde

azalırken zarf- fiile dayalı bitimsiz zarf cümleleri hâlâ sık kullanılmaktadır. Rusça ve Bulgarcada tek bir zarf- fiil formu olmasına rağmen Gagauzcadaki zarf- fiil malzemeleri nispeten daha sağlam ve çoktur.

Konuşma dilinde bile yan cümlecikleri oluşturmak için çeşitli zarf- fiil formları kullanılır. Bunların arasında en dikkat çeken, birincil zarf- fiil olarak *-ip, -erek* (32. ve 33. örnekler) ve ikincil zarf- fiil olarak “sıfat- fiil+ durum eki veya edat” şeklinde oluşmuş (34. ve 35. örnekler) *-diinän* ve *-dii gibi* formlarıdır. Çoğu durumda Türkçedeki gibi zarf- fiil cümlecikleri temel cümleden önce gelir.

[32] *Bän her zaman gidip aşaa içerim birer stakan su*
Ben her zaman git-Z.FİİL aşaa iç-GNŞZ1TŞ birer bardak su

“Ben her zaman aşaa gidip bir bardak su içerim.” (s, m, 43)

[33] *Çıktım/ aalayarak nicä uşak çıktım.*
çık-GGZ1TŞ ağla-ZARF FİİL nice çocuk çık-GGZ1TŞ
“Çıktım, bir çocuk gibi ağlayarak çıktım.” (s, m, 43)

[34] *Bän uzandıynan almaa aldı*
Ben uzan-ZARF FİİL alma-MASTAR al-GGZ3TŞ

altımdan şkemnecii/ bän başaşaa düştüm
alt+1TŞİY+AYRIL. sandalye+KÜÇ.+BEL. ben baş aşaa düş-GGZ1TŞ
“Ben almak için uzandığında altımdan sandalyeciği aldı/ ben baş aşaa düştüm.” (s, f, 58)

[35] *yaamur yaadu gibi o su durer.*
yağmur yağ-ZARF FİİL gibi o su dur-ŞİMDİKİZMN3TŞ
“Yağmur yağdığında o su kalıyor.” (s, m, 43)

32 ve 34. örneklerin gösterdiği gibi yan cümleciklerin unsurları yan cümlecğin yükleminden sonra gelebilir. Bu, özellikle yer-yön zarflarında görülür.

Yukarıda gösterildiği gibi Gagauzcada, Türkçe isim cümleciklerinin yerini az çok seçici kopyalama ile oluşturulmuş bitimli cümlecik kalıpları almıştır. Yine de zarf- fiiller üzerine kurulmuş zarf cümlecikleri sahasında, etraftaki dillerde bu model çok yaygın olmamasına rağmen Türkçe cümlecik modelleri önemli ölçüde istikrar göstermektedir. Bunun sebebi, ikinci modelin öncekinden daha “ilgi çekici” olması ve böylece kopyalanan bir modelle kolayca yer değiştirememesi olabilir (“çekicilik” ile ilgili bk. Johanson, 1992: 199-206, 2002). Zarf-fiiller anlam ve işlev bakımından nispeten daha anlaşılırdır ve ilgili zarf-fiil özel bir işlev ve anlamı belirtirken sıfat-fiil ve mastarlar birden fazla işlev ve birden fazla cümle türüne hizmet ederler.

Dil Örnekleri İçin Kaynakça

AD: *Ana dili Literatura okumakları hem grammatika: 6-ci klass için. Kişinev 1991.*

BS: *Bucaktan seslär: Literatura yazilari. Kişinev 1959.*

GD: *Gagauz dili: Üürenmäk kiyadı: yedinci klass için. Kişinev 1988.*

M: *Moşkov 1904.*

Kaynakça

DENY, Jean, GRØNBECH, Kaare, SCHEEL, Helmuth, TOGAN, Zeki Velidi (Hgg.) (1959), *Phi-lologiae turcicae fundamenta 1. Aquis Mattiacis.*

DOERFER, Gerhard (1959), “Das Gagausische”, *In: Deny et al.*, 260-171.

DOERFER, Gerhard (1990), “Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte”, *In: Hazai*, 13-34.

ERDAL, Marcel (1999), “Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen”, *In: Johanson & Rehbein*, 53-94.

ERDAL, Marcel, TEZCAN, Semih (Hgg.) (1995), *Beläk Bitig* (Turcologica 23), Wiesbaden: Sprachstudien für Gerhard Doefler zum 75. Geburtstag.

- EXTRA, Guus, VERHOEVEN, Ludo (Hgg.) (1993), *Immigrant languages in Europe*, Adelaide: Clevedon, Philadelphia.
- FANE, Daria (1993), "Moldova: Breaking Lose From Moscow" Cambridge: In: *Bremmer, Ian & Taras, Ray 1993: Nation and politics in the Soviet successor states*, 121- 153.
- GAJDARŽI, Gavril A. (1971), "Složnye predloženiya s pridatočnymi otnositel'no go podčineniya v gagauzskom jazyke", In: *Sovetskaja Tjurkologija*, Nr. 4, 50-56.
- GAJDARŽI, Gavril A. (1971), "Sposoby podčineniya i tipy pridatočnyh predloženi j v gagauzskom jazyke", In: *Sovetskaja Tjurkologija*, Nr. 3, 43-59.
- GAJDARŽI, Gavril A. (1973), *Gagauzskij sintaksis*, Kišinev: Otnositel'noe i bes-sojuznoe podčinenie pridatočnyx.
- GAJDARŽI, Gavril A. (1981), *Gagauzskij sintaksis*, Kišinev: Pridatočnye predloženiya sojuznogo podčineniya.
- HAZAĬ, György (Hg.) (1990), *Handbuch der türkischen Sprach-wissen-schaft. Teil I*. Buda-pest: Bibliotheca Orientalis Hungarica 31.
- JOHANSON, Lars (1975), "Some remarks on Turkic 'hypotaxis'", *Ural-Altäische Jahrbücher* 47, 104-118.
- JOHANSON, Lars (1992), *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprach-kon-takten*, Stuttgart: Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main, 29: 5.
- JOHANSON, Lars (1993), "Code-copying in immigrant Turkish", *Extra & Verhoeven*, 197-221.
- JOHANSON, REHBEİN (Hgg.) (1999), *Türkisch und Deutsch im Vergleich*. (Turcologica 39) Wiesbaden.
- KIRAL, Filiz (1997), *Syntaktische Einflüsse des Persischen im gesprochenen Aserbajdschanisch von Iran*. [Diss. Univ. Mainz].
- MENZ, Astrid (1999), *Gagausische Syntax: Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel*, Wiesbaden: (Turcologica 41).
- MOŠKOV, V. A. (1904), *Nare`čija bessarabskich gagauzov*. St. Peterburg: Radloff, W.: Proben der Volkslit-teratur der türkischen Stämme, X. Theil.
- NÉMETH, J. (1965), *Die Türken von Vidin: Sprache, Folklore und Reli-gion*, Budapest: Bibliotheca Orientalis Hungarica 10.

- POKROVSKAJA, Ljudmila A. (1964), *Grammatika gagauzkogo jazyka*. Moskva:
Fonetika i morfologija.
- SCHÖNIG, Claus (1995), "qɑ:ño und Konsorten", Erdal & Tezcan, 177-187.
- ZAJĄCZKOWSKI, Włodzimierz (1966b), *Język i folklor Gagauzów z Bułgarii*.
Kraków.

BALIKAN

Dil ve Edebiyat Dergisi

ARALIK 2020
İSTİK
e-ISSN: 2687-2234

Kitap İncelemesi/Review
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(2): 107-115
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(2): 107-115

KADEM KAYNAA ROMANI ÖRNEĞİ: GAGAUZ TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞI

(Ceyda Erdin, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale,
2020, V+359 sayfa, ISBN 978-625-7881-42-5)

Fatma Sibel BAYRAKTAR*

Giriş

Bugün büyük bir kısmı Moldova'nın güneyindeki Bucak bölgesinde henüz yeni sayılabilecek bir tarihte elde ettikleri özerklikleri ile yaşamakta olan Gagauz Türkleri, Ukrayna, Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'da da küçük topluluklar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Yaşar Nabi Nayır 1936 yılında *Balkanlar ve Türklük* adlı çalışmasında Gagauz Türkçesinin yaklaşık 300.000 kişi tarafından konuşulmakta olduğunu bildirmiş (Nayır, 1999: 79-80), 1989 yılında Ahmet Bican Ercilasun tarafından bu sayı, Bulgaristan ve Romanya'dakilerle birlikte 200 bin ile 250 bin kişi olarak verilmiştir (Ercilasun, 1989: 476). Tam nüfusun belirlenmesi birçok

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: fsibel@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5699-4572

Geliş Tarihi (Received): 09.11.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 16.11.2020

bakımdan son derece güçtür. Günümüzde Gagauz Türkçesi UNESCO tarafından “kaybolma tehlikesi altındaki diller” arasında sayılmaktadır (Argunşah, 2017: 267).

Moldova Gagauzları, Doğu Avrupa’da Romanya ve Ukrayna arasında yer almakta olan Moldova Cumhuriyeti’nin kabul ettiği üç resmî dilden (Moldovca/Rumence, Rusça, Gagauzca) biri olan Gagauz Türkçesini konuşmakta ve yazmaktadırlar. Batı Türkçesinin en uç noktasını oluşturan Gagauz Türkçesi, Rumeli Türkçesi ağızlarından biridir ve yazı dili olarak pek çok araştırmacının ilgi alanına girmektedir. Özellikle araştırmacılara çevre faktörü ve dil, din ve dil, etnik yapı ve dil gibi konularda tabiri uygunsuz açık laboratuvar malzemesi sunmaktadır.

Çağdaş Gagauz edebiyatı, ancak 1957 yılında resmî olarak yazı dili hâline gelen Gagauz Türkçesiyle oluşturulmadan 147 yıl önce, 1810 yılında Viyana’da basılmış olan dinî içerikli manzum *Psaltır* (Psalter: İncil), “Gagauzca basılmış ilk eser” olarak tarihe geçer. Aynı zamanda Nikolay ve İvan Fazlı Aristofanes ve Puşkin’den ilk edebî çevirileri yapmışlardır (Özkan, 2013: 90). Moşkov’un Gagauz halk edebiyatı üzerine yaptığı çalışmaları ve Mihail Çakır’ın Gagauz Türkçesini hayatın her alanında kullanılabilir bir dil hâline getirmek için verdiği uğraşlar yadsınamaz (Özkan, 2013: 90). Hatta Mihail Çakır’ın 1938 yılında ölümünden önce yayınladığı *Dictionar Gagauza (Türko)-Rumin* adlı sözlük Gagauzların ilk sözlüğü sayılmaktadır (Hünerli, 2019). Diyonis Tasanoğlu’nun *Uzun Kervan*’ı ise Modern Gagauz edebiyatının ilk romanıdır (İsen, Durmuş, 2018). Adım adım verilmekte olan eserleri ile yazın dilinde yükselmeye başlayan bu dilin kullanıcıları, bizlere tarih önünde bir direnme hikâyesi sunarak onurlu duruşları ile saygımızı kazanmaktadırlar. Bir ulusun en önemli bağlayıcı, birleştirici varlığı ortak dildir. Çünkü dil, insanlar arasında her türlü iletişimi kurmaya yarayan, bunu yaparken tarihten getirdiği bütün inançları, hayat görüşlerini, yaşama gayesini, ileriye dönük fikirlerini

birbirlerine açık ya da gizli olarak ileten bir ağ sistemidir. Bu sistemin de en görünür unsurları söz varlığıdır. Dilini kaybetmeyen ulus, elbette benliğini de kaybetmeyecektir.

Akademik ilgisini Balkanlara yoğunlaştırmış olan Trakya Üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde çok disiplinli olarak faaliyet göstermekte olan Balkan Çalışmaları Anabilim dalında, bugüne kadar pek çok dikkat çekici tez ortaya konmuştur. Daha çok dil, edebiyat, tarih, ekonomi alanlarında yüksek lisans ve doktora öğrencileri mezun edilmiş ve edilmektedir.

Tanıtmak istediğimiz eser, bu alanda yüksek lisansını henüz tamamlamış olan Ceyda Erdin'in Dr. Öğretim Üyesi Levent Doğan danışmanlığında hazırlamış olduğu bilimsel çalışmasıdır.

Gagauz Türklerinden eğitimci, müzeci yazar Mariya Mercanka'nın 2017 yılında kaleme aldığı *Kadem Kaynaa (Mutluluk Kaynağı)* adlı romanı Gagauz edebiyatının şu ana kadarki yayımlanmış son eseridir. Roman bu çalışmada söz hazinesi açısından bir dilbilimci duyarlılığı ile incelenmektedir. Eserde araştırmacı tarafından ulaşılan sayısal sonuçlara göre 728 isim, 553 fiil, 201 sıfat, 582 deyim, 6 atasözü, 86 ikileme ve 23 kalıp söz bulunmaktadır. Özellikle deyim zenginliği eseri kıymetli kılmaktadır.

Eserin birinci bölümünde Gagauzlar, Gagauz Türkçesi, çağdaş Gagauz edebiyatı hakkında detaylı bilgi verilmekte, romanın yazarı Maria Mercanka tanıtılmakta ve ele alınan *Kadem Kaynaa* romanı hakkında kısaca açıklamalar yapılmaktadır. Söz varlığı maddesinde de dil ve kültür açısından söz varlığının önemi izah edilmektedir. İkinci bölüm, İnceleme Bölümü'nde "Konularına Göre Adlar", "Sıfatlar", "Yapı Bakımından Fiiller", "Atasözleri ve Deyimler", "İkilemeler" ve "Kalıp Sözler" ayrı başlıklar altında ele alınmış ve ayrıntılı bir söz varlığı tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada esas alınan merkez standart Türkiye Türkçesi olmuş ve Gagauz

Türkçesi söz varlığı mukayeseli bir metotla ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan sözcükler sadece sözlük mantığı ile değil bir tahlil süzgecinden geçirilerek sunulmaktadır: *aaç* (STT ağaç >GT. ağ>aa]ç→ “ğ” ünsüzünün düşmesiyle “aa” ünlüsü), (ı “bitki”+gaç→ıgaç), (IGAÇ euts), *aaç*(TAS) “ağaç”; *fidancık*: (Yun. *fidan*+ T. *cık*) “fidancık” vb. Yazı diline yeni ulaşmış bir dil olarak Gagauz Türkçesi söz varlığında yazımı konusunda standartlaşmamış pek çok sözcük bulunmaktadır. Eserde farklı yazımları olan sözcükler ayrı ayrı belirlenmiştir (*boday/booday* s.41 vb.).

Adlar bu çalışmada konularına göre sınıflandırılmış ve bitkiler (*arpa, alma, ekin, kirez, üzüm, sarmaşık, vb.*) hayvanlar (*at, beeygir, bizzaa, koç, sürüngen, tauşam vb.*) yiyecek ve içecekler (*bal, çay, çorba, ekmek, imeelik, kartofı mancası, piinir, süt, yahni vb.*), giysi ve aksesuarlar (*ayak kaabı, bilezik, bluzka, çember, çukman, donak, futa, güsi, küpe, ruba, fistan, jeket vb.*), organlar, (*aaz, ayak, baş, dil, diş, el, surat, ürek vb.*) tıp ve hastalık (*baş dönmesi, ilaç, infeksiya, lufusa, narkoz, tabletka vb.*), akrabalık adları (*ana-boba, çocuk, dayka, da:du, kızkardaş, mamu, unuka vb.*), araç gereçler (*anatar, basma, çanta, çölmek, filcan, garafa, kada, kızak, kilim vb.*), meslekler (*aptekacı, babu, çorbacı, çobatar, ilaççı, hoca, önderci, terbiyedicı, uçitilka vb.*), iklim, hava ve tabiat olayları (*ayaz, booran, çii, furtuna, kaar, kraa, lüzgar, tabiyat vb.*), coğrafya (*bozkır, çayır, daa dere, göl, tepe, vadi, yamaç vb.*), mekânlar (*institut, kabinet, kontora, kuhne, lavka, oturuş salonu, zal vb.*), mevsim, ay ve günler (*ilkyaz, güz, aprel, baba marta ayı, çiçek ayı, gücüük ay, hederlez ayı, afta, cumaa, cumarte, çarşamba, pazar vb.*), takvimler (*kalendar, ofițial kaledar vb.*), yönler (*gün duusu, üülen tarafı, poyraz vb.*), taşıtlar ve makineler (*avtobus, vertolöt, maşina, kombayna vb.*), hukuk (*kapan, notarius, ştraf, zakon vb.*), ekonomi ve finans (*büdjet, demir para, harç, industriya, kopeyka vb.*), din (*Alla, Allaa kiyatları, büü, günah, duva, öbür dünnee, basurman, lisus, ispiyada kruçka, popaz, çift vb.*), yönetim ve siyaset (*aza, kolhoz, küü soveti, pravleniya profsoyuz, raykom sovhoz vb.*), eğitim (*biblioteka, didaktik materyal, diplom, ekzamen, klas, uzman, üürenici vb.*), dil ve edebiyat (*bukva,*

atasözü, fıkra, porezen/porezenä, legenda vb.), dans (*dans, polka, vals vb.*), müzik (*daul, gitara, hava, kaval, türkü vb.*), resim (*resim, mozaika vb.*), sinema (*film, kino vb.*), felsefe (*ateizma, saa duygu, filosofiya vb.*), sosyoloji (*devlet, emigratiya, etnografiya vb.*), mantık (*logika, printip vb.*) alt başlıklarında sunulmuştur.

Bu incelemede Gagauz Türkçesinde yer alan yabancı sözcüklerin kaynağı ve dile giriş yolları hakkında da ayrıntılı bilgilendirmeler bulunmaktadır. Arapça ve Farsça alıntılarının daha eski, yoğunluk Rusça olanların ise daha yeni tarihli alıntılar olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü bu alıntılanan sözcükler aslına daha uygun telaffuz edilmektedir. Yani dil henüz alıntılanan sözcükleri 'kendileştirme' evresinden geçirememiştir. Bunun yanında Rumence, Bulgarca, Yunanca alıntılar da bulunmaktadır. Batı dillerine ait sözcükler ise direkt değil, Rusça kanalıyla dile girmişlerdir. Yakın dönem alıntılanan sözcüklerin ağırlıklı olarak meslekler, siyaset, ekonomi, eğitim gibi alanlarda yoğunlaştığı görülür. Rumenceden alıntılananların gündelik eşya adlarında yoğunlaşması birlikte yaşanan hayatın getirisidir. Bulgarcadan alıntılanan akrabalık adları ise Bulgarcadaki akrabalık adlarının çok zengin olmasından kaynaklanıyor olmalıdır (Söz gelimi enişte sözcüğü Türkçede birçok durumda kullanılabilir oysa Bulgarcada teyze eşi, hala eşi kız kardeş eşi için ayrı sözcükler bulunmaktadır). Yunanca alıntılar daha çok Hristiyan terminolojisi ile ilgilidir. Erdin, bir dilin önemli özgün kaynaklarından olan organ adlarının Türkçe olduğunun altını çizer.

Sıfatlar için de ayrı bir başlık açıldığı görülmektedir. Sıfat varlığının ait olduğu dilin açıklayıcı, niteliklerini daha ayrıntılı verici, sınıflandırıcı yani daha özel bir dile ulaştırıcı rolleri vardır. Sıfatlarla zenginleştirilmiş bir anlatım o durumu daha öznel kılmaya yarar. Bu durumda sıfat çeşitliliği dil kullanımının gelişmişliğini belirlemede başat rol oynayan başlıklardan birisini oluşturur. Bu anlamda eserde sıfat varlığı Türkçe ve alıntı birçok

örnek barındırmaktadır: (*aar, abstrakt, acemi, ayoz, çvödrik, dargın, delikates, derinca, gücenik, radikal, suuk, unikal, üürenik, yalpak, kısmetsiz, printipsiz, yalabık, kırnacık, alacalı, biyaz, boz-eşil, güvez, karagöz vb.*) Sayı sıfatları Türk dünyası ile ortaktır (*üz kırk, üç, onaltı vb.*) üleştirme sayı sıfatları da +Ar/+ şAr ekleri ile yapılır: (*birär, ikişär vb.*) Topluluk sayı sıfatları (*ikiz, üçüz vb.*) ve kesir sayı sıfatları (*yüzde kırk, üçte bir vb.*) Türkiye Türkçesinden ayrılmaz. Soru sıfatları (*angı, ne, nesoy, nicä, kaç vb.*), belirsizlik sıfatlarının da Türkiye Türkçesi söz hazinesi ile benzerlik gösterdiğine şüphe yoktur (*az, çok, buncak, kimi, bazı vb.*).

Erdin, incelediği sıfatların Türkiye Türkçesi ile anlamca örtüşenlerin yanında anlam farkına uğramış olanlarına da dikkat çeker. Hatta standart Türkiye Türkçesinde görülmemesine karşın Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ortaklaşan sıfatların varlığı da söz konusudur. Kimi sıfatlar ise tamamen Gagauz Türkçesine aittir ve seyrek olarak Rusça kaynaklıdır. Dünyayı anlatırken ayrıntıları ifade eden sıfatların alıntı sayısındaki fakirlik Gagauz Türkçesinin temelde sağlam kökleri olduğunu bizlere göstermektedir.

Fiiller 'basit', 'türemiş' ve 'birleşik' olarak ayrıştırıldıktan sonra ele alınmış, türetme ekleri gösterilmiş ve ilgili örnekler sıralanmış, birleşik fiiller de yine kendi içinde 'isim+ yardımcı fiiller' ve 'fiil + yardımcı fiiller' ve 'tasvir fiilleri' başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Basit fiiller (*i-, an-, as-, et-, ur-, üz-uu-, bur-, bov-, duy- yaa-, işit-, yeri-, dart-, daal-, süün-, yakış-, vb.*) Türemiş fiiller; İsimden türeyen fiiller: +lA-/ +nA-, +lAn-/ + nAn-, +lAş-, +I-, +A, +Al-/ +l-, +(A)r-, +dA-; (*aala-, adımna-, anna-, auçla-,cannan-, duruklan-, geçlen-, pişmannan-, erleş-, kiyatlaş-, yalabı-,yavaşı-, oyna-, boşal-, doorul-, sarar, gıcırda-, uulda- vb.*) Fiilden türeyen fiiller -AlA-, -(I)l-, -n-, -ş-, -t-, -(A)r-, -(I)r-, -DIr-, -gUn-, -gUt-, -sE-; (*sarsala-, aktarıl-, atıl-, koparıl, adan-, aylan-, çiiinen-, keflen-, peydalan-,şakalan, yollan-, aalaş-, baarış-, etiş-, suvaş-, tırmaş-, annat-, büüt-, fışırdat-, kıvırıt-,yannat-, kızar-, şaşır-,itir, ayındır-, aylandır-, dostlaştır-, kaldır-*

durgun-, *durgut-*, *ense-*, *uuştur-vb.*) Türk dünyasının ortak mantığı ile oluşturulduklarını göstermektedir.

Birleşik fiiller isim+yardımcı fiiller; isim+ et-/ yet, isim+ ol-, isim + yap-, isim+ gel-, isim+ topla-, isim+ ver- (*donak et-*, *duva et-*, *kabul et-*, *laf et-*, *pay et-*, *yalap yalap et-*, *yok yet-*, *flaşka ol-*, *haylaz ol-*, *kayp ol-*, *mayıl ol-*, *prost ol-*, *flaşka yap-*, *titsi gel-*, *avera tola-*, *kayılık ver- vb.*) fiil+ yardımcı fiiller; (*bas et-*, *çek et-*, *daptur gel- vb.*) fiil+fiilimsi+ yardımcı fiiller; (*aalaşmaa et-*, *dönmää et-*, *silmää et-*, *aalaşar ol-*, *kıskanar ol-*, *sesirgenär ol-*, *konuşa geç-*, *yaklaş ol- vb.*) tasvir fiilleri; (*alabil- tırmaşabil-*, *boşandırama-*, *durgudama-*, *daadıver-*, *geliver-*, *kapıver- salver-*, *durakal-*, *şaşa kal- vb.*) görüldüğü üzere fiiller konusunun da Türkiye Türkçesi grameri ile büyük bir uyum söz konusudur.

Fiillerin basit, türemiş ve birleşik şekillerinin oluşturulma biçimleri kadim Türkçe kaideleri ile tamamen uyumludur. Yazarın tespitlerine göre ilgi çekici olan; *daptur gel-* birleşik fiili ve *-maal -mak* isim fiili ile *-ar* sıfat fiillere gelen *et-*, *ol-* yardımcı fiilleri ile kurulmuş olan yapılarıdır. *Dönmää et-*: *dönmeye kalkmak*, *öpmää et-*: *öpmeye çalışmak vb.* oluşturulan bu birleşik fiillerin genellikle bir şeyi yapmaya çalışmak, kalkışmak, niyetlenmek vb. anlamlar taşıdığı yazar tarafından tespit edilmiştir. Burada yazarın dikkat çektiği gibi *et-* yardımcı fiili başta *y-* düşmesi ile *yet-* fiilinin görevini de üstlenmiştir. Bilindiği gibi *yet-* fiili *yeterli olmak*, *kâfi gelmek*, *mec. başkasına gereksinim duymamak*, *kendine yeter olmak*; *hlk. bir yaşa erişmek*, *ulaşmak* anlamlarına gelmektedir (sozluk.gov.tr). Gagauz Türkçesi söz varlığında üstlendiği yardımcı fiil olma görevi *yet-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki anlam dünyası ile uyumludur.

Eserde görülen ikilemelerin Türkiye Türkçesi açısından bakıldığında oldukça aşinalık kesbettiği görülmektedir; (*aar aar*, *aşaa yukarı*, *alak bulak*, *üzü gözü*, *baştan ayaa*, *körü körüne*, *ikide birde*, *gid gidä*, *sarsalaya sarsalaya*, *up uzun vb.*). Eserde 86 ikileme bulunmaktadır.

Kalıp ifadeler bir dilin deyimler gibi iç dünyasını dış dünyaya ilan eden önemli kapılarından birisidir. Eserde Türkiye Türkçesi ile uyumlu, Arapça kaynaklı sözcüklerin geçtiği kalıp ifadelerin bolca bulunması 1812 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalmış olmalarının ve Müslüman ahali ile dostluk ilişkileri geliştirmiş olmalarının yadigârları olmalıdır (*alla korusun, alla razı olsun, avşam hayır olsun, kısmet, kutluca olsun, ne gustlu, saa ol, şükür allaa vb.*).

Araştırmacı romanda altı atasözü tespit etmiştir; bu atasözleri büyük Türk dünyasında söylenen atasözleri ile uyumlu bir akılla üretilirken cümle yapıları ve kullanılan sözcükler kendi ulusuna uyarlanmış bulunmaktadır: (*balık başından bozulmaa çekeder, iidilmiş kafayı kılıç kesmez, karıların saçları uzun da fikiri kısa, neredä çokluk orada bokluk, su küçüünmüş, düün düünü ulaştırarmış*).

Deyimler konusunda son derece yaratıcı bir dil olan Türkçe, batıdaki son temsilcisi olan Gagauz Türkçesine de bol malzeme vermiş görünmektedir. Bütün Türk dillerinde soyut durumları somutlaştırarak dinleyicinin gözünde daha güçlü bir şekilde canlandırılmasını sağlamayı amaçlayan deyimlerin kullanım sıklığı Gagauz Türkçesinde de istisna değildir. Eserde 582 deyim saptanmıştır (*aar gelmek 'gücüne gitmek', açık aazlan kalmak 'çok şaşırmaq', akli çelinmek 'çok korkmak', betva tutulmak 'bedduası tutmak', çekiş çekettirmek 'kavga başlatmaq', dizlerinä düşmek 'yalvarmaq', erli erinde 'yerli yerinde', gözü şılamak 'gözleri parlamak' omuz koymak 'destek vermek' vb.*). Gagauz Türkçesine ait deyimleri bir Türkiye Türkçesinin anlaması son derece kolay görülmektedir.

Son dönem Gagauz edebiyatçılarından Maria Mercanka anlaşılan o ki bilinçli bir dilci olarak Gagauz söz varlığında yer alan pek çok sözcüğü, gelenek, görenek, inanç ve kültürel birikimlerini eserinde kullanmaya özen göstermiş, bunu yaparken de hem coğrafi olarak hem de dil bakımından en yakın komşusu olan biz Türkiye Türkçesinin dikkatini çekmeyi başarmıştır.

Türkiye’de henüz çok yeni olan çağdaş Gagauz edebiyatı üzerine yapılan bilimsel çalışmalar genç araştırmacı ve akademisyenlerin ilgisi dairesinde bulunmaktadır. Gagauz edebiyatının klasik çağına kısa sürede ulaştığına tanık olacağımıza inancımız tamdır. Dileğimiz Gagauz Türkçesinin UNESCO’nun öngördüğü gibi kaybolan değil gelişmekte olan dillerden biri olması yönündedir.

Kaynakça

- ARGUNŞAH, Mustafa (2017), “Gagauz Türkçesi Tehlike Altında mı?”, *4.International Symposium on Asian Languages and Literatures: Understanding Culture*, Syed Azharuddin (Ed.), Aurangabad, India: Global Art Publications, 263- 285.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1989), “Gagauzlardan Yeni Haberler”, *Türk Kültürü*, 316.
- GÜNGÖR, Harun, ARGUNŞAH, Mustafa (2002), *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- HÜNERLİ, Bülent (2019), *Mihail Çakir’in Gagauzca (Türkçe) Rumence Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Akademi.
- İSEN, Mustafa, İSEN-DURMUŞ Tuba Işınsu (2018), “Diyonis Tanasoğlu”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/diyonis-tanasoglu>
- NAYIR, Yaşar Nabi (1999), *Balkanlar ve Türklük*, Ankara: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- ÖZKAN, Nevzat (2013), “Ağız Alanından Yazı Diline Geçiş: Gagavuz Türkçesi Örneği”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 85-94.
- TDK Türkçe Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>

BALIKAN

Dil ve Edebiyat Dergisi

ARALIK 2020
İSTİK
e-ISSN: 2687-2234

Hakkında

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde yayın hayatına başlayan *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, dil ve edebiyat alanlarında akademik, bilimsel ve araştırmaya dayalı makalelerin yayımlandığı, uluslararası hakemli, açık erişimli elektronik dergidir. Derginin dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda beş makaleyi geçmemek kaydıyla diğer Türk lehçeleri ile Balkan dilleri ve İngilizce makalelere de yer verilebilir. Yılda iki kez (Haziran-Aralık) elektronik ortamda yayımlanır.

Amaç

Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, dünya dilleri ve edebiyatlarıyla alakalı bilimsel konu ve sorunları irdeleyen ve bu konularda çözüm önerileri getiren özgün araştırma makalelerini, Türkçe ve İngilizce literatüre ve bilim dünyasına kazandırmayı hedefler. Tanımlanan nitelikte çalışmaları olan bilim insanlarının, çalışmalarını mümkün olan en hızlı şekilde bilim dünyasına sunmaları için adil bir zemin oluşturmayı amaçlar.

Kapsam

*Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi'*nde, dünya dilleri ve edebiyatlarını bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu iki temel alandaki sorunlara çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir. İçerik ve biçim bakımından yayın ilkelerine uygun, özgün kuramsal yazılar, araştırma yazıları, belgeler ve yorumlar, uygulamalar veya uygulamaya dönük yazılar, değerlendirme yazıları ve kitap eleştirileri dergimizde yayınlanmak üzere sunulabilir.

Yayın İlkeleri

Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, tüm sınırların ortadan kalktığı günümüz dünyasında bireylerinin birbirini daha yakından tanması konusunda en önemli iki ögeyi, dili ve edebiyatı bir araya getirerek milletler,

kültürler ve insanlar arasında bir köprü kurmak ve bu amaç doğrultusunda hazırlanmış uluslararası düzeydeki bilimsel çalışmalarını kamuoyuna duyurmak ilkesiyle yayımlanmaktadır.

*Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi'*ne gönderilen çalışmalarda; alana yapılacak katkı, özgünlük, yeni ve dikkate değer görüşlerin ortaya konması gibi temel şartlar aranmaktadır. Dünya dilleri ve edebiyatlarıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi'*nde yayımlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayına kabul edilmemiş olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek koşuluyla kabul edilebilir.

*Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi'*nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak derginin Balkan coğrafyasına yönelik olması nedeniyle özellikle Balkan dillerinde yazılmış makalelere de yer verilmektedir.

*Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi'*ne gönderilen yazılar, öncelikle dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Yazım kurallarına uyulmadığı takdirde yazarla iletişime geçilip gerekli düzenlemeleri yapması istenir. Değerlendirme için uygun bulunan çalışmalar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verir.

Makalelerle ilgili tüm sorumluluk yazara aittir. Yazar makalesini *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi'*ne gönderdiği andan itibaren telif haklarını dergimize devrettiğini taahhüt eder.

BALKANİSTİK DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ YAZIM KURALLARI

1. Başlık: Makale başlığı, sayfaya ortalanmış, Palatino Linotype yazı karakteri ile 12 punto, kalın, büyük harflerle yazılmalıdır.

Başlığın uzunluğu 15 kelimeyi aşmamalıdır. Başlıklar makalenin içeriğini ve konu alanını yansıtmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ilk harfi büyük müteakip harfler küçük ve soyad(lar)ı büyük harflerle olmak üzere başlığın altında sağa yaslı şekilde, koyu harflerle, Palatino Linotype yazı karakteri ile 10 punto yazılmalıdır. Önce ve sonrasında 12 nk boşluk bırakılmalıdır. Yazar(lar)ın unvan(lar)ı, görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i ile ORCID numaraları dipnot (*) şeklinde sayfa altında belirtilmelidir.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa biçimde ifade eden ve en az 125 en fazla 300 kelimedenden oluşan Türkçe öz bulunmalı; Palatino Linotype yazı karakteri ile 9 punto, kalın, büyük harflerle **ÖZ** şeklinde yazılmalıdır.

4. Anahtar Kelimeler: Özün altında en az 3 en fazla 7 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmeli, Palatino Linotype yazı karakteri ile 9 punto yazılmalıdır.

5. İngilizce Başlık: Makalenin İngilizce başlığı Türkçe anahtar kelimelerden sonra 12 nk boşluk bırakılıp koyu ve büyük harflerle, Palatino Linotype yazı karakteri ile 11 punto yazılmalıdır.

6. Abstract: İngilizce başlıktan sonra özün İngilizcesi koyu ve büyük harflerle **ABSTRACT** şeklinde verilmeli, Palatino Linotype yazı karakteri ile 9 punto yazılmalıdır.

7. Keywords: İngilizce özün altında anahtar kelimelerin İngilizcesi verilmeli, Palatino Linotype yazı karakteri ile 9 punto yazılmalıdır.

8. Ana Metin: A4 boyutunda kâğıtlara, MS Word programında, Palatino Linotype yazı karakteri ile 11 punto, 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Paragraflar 1 cm içeriden başlamalıdır.

Sayfa üst kenarı 5 cm, sağ ve sol kenarlar 4 cm, alt kenar 3 cm olacak şekilde boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmamalıdır.

Dergiye gönderilen makalelerde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.

Çalışma 30 sayfayı geçmeyecek biçimde olmalıdır.

Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır. Kelime aralarında, nokta ve virgül işaretlerinden sonra bir karakter boşluk bırakılmalıdır.

9. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Her düzey başlıkta sözcüklerin ilk harfi büyük yazılmalı, kalın ve düz olmalıdır.

10. Dipnot: Göndermeler, metin içinde gösterilmelidir. Dipnot, sadece açıklamalara ihtiyaç duyulduğu takdirde kullanılmalıdır. Açıklama maksadıyla verilen dipnotlar Palatino Linotype yazı karakteri ile 8 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

11. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Metin içinde göndermeler, parantez içinde APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak yazılmalıdır.

Metin içi göndermeler için örnek: (Tanpınar, 2003: 154).

İki yazarlı esere gönderme yapılırken: (Enginün ve Kerman, 2011: 203).

Metin içinde gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın yalnızca yayın tarihi yazılmalıdır:

Ahmet Hamdi Tanpınar (2003: 456), Ahmet Mithat Efendi'nin üslubunun meddah hikâyelerinin...

Üç veya daha fazla yazarlı esere örnekteki gibi atıf yapılır: (Kaplan vd. 1974: 35).

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarın soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin adı yazılmalıdır.

12. Kaynakça: Kaynakça APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak verilmelidir. Kaynakça başlığı metnin sonunda ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve düz olarak, Palatino Linotype yazı karakteri ile 10 punto büyüklüğünde iki yana yaslanarak yazılmalıdır. Künyeler yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmeli, 1 cm paragraf girintisi verilerek iki yana yaslanmalıdır.

Eğer yazar adı yoksa eser adı esas alınmalıdır.

Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla eseri kullanılmışsa eser adları alfabetik sırasına göre "2008a", "2008b" şeklinde sıralanır.

Tek yazarlı kitap:

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2003), *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

ACAROĞLU, M. Türker (2016), *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa adına yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir:

MCCARTHY, Justin, (1995), *Ölüm ve Sürgün*, Bilge Umar (Çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

İki yazarlı kitap: İki yazarlı kaynaklarda adı önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır:

ENGİNÜN, İnci, KERMAN, Zeynep (2011), *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kaynağın üçten fazla yazarı varsa ilkinin büyük harfle soyadı ve küçük harfle adı, sonra vd. ya da ve diğerleri kısaltması kullanılmalıdır:

KAPLAN, Mehmet vd. (1974), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Kitap bölümü: Kitap ve dergi adları italik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir:

SOYADI, Adı (Yıl), "Bölümün başlığı", *Kitabın Adı (İtalik)*, Şehir: Yayınevi, sayfa aralığı.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2017), "Dîvânû Lugâti't-Türk Hakkında", *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, Ali İhsan Öbek vd. (Ed.), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 149-156.

Ansiklopedi Maddeleri:

KARPAT, Kemal (1992), "Balkanlar", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 25-32.

Dergi makalesi:

SOYADI, Adı (Yıl), "Makalenin başlığı", *Derginin adı (İtalik)*, Cilt (Sayı), sayfa aralığı.

MORAN, Berna (1978), "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü", *Birikim*, 37, 44-54.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1983), "Gönüllerde Yaşayan Âkif", *Türk Edebiyatı*, 113, 13.

BALIKAN

Dil ve Edebiyat Dergisi

ARALIK 2020
İSTİK
e-ISSN: 2687-2234

Tezler:

SOYADI, (Adı) (Yıl), *Tezin Tam Başlığı (İtalik)*, Tezin Hazırlandığı Kurum, Tezin Türü, Şehir.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1963), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

İnternet alıntısı:

SOYADI, Adı (Yıl), "Başlık", internet adresi, (Erişim Tarihi).

MİLLAS, Herkül (2005), "Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele-Benzerlikler ve Farklar", <http://www.herkulmillas.com/tr/hm-makaleleri/kitaplardaki-makaleler/186-tuerk-ve-yunan-edebiyatnda-mueba-dele-benzerlikler-ve-farklar-.html>, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020).